

X 2619.11

A mi '56-unk

Naszvadi Judith

FIGYELEM KIADÓ
2016

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001218224

*Köszönöm Bognár Nándor, Erdős Kristóf
és Naszvadi Mihály közreműködését.*

Szerkesztette: Soós Tibor
Fotók: Oravecz Dénes
Borítóterv: Barna Gergely
Korrektor: Hoppe Adrienn
Tördelés: NovaBook

Copyright © Naszvadi Judith
Hungarian edition © Figyelem Kiadó
Minden jog fenntartva!

Felelős kiadó: Nagypál Viktor

ISBN: 978-615-5596-26-1

Figyelem Kiadó, Budapest, 2016

X 261771

Előszó

Egészen kicsi koromtól kezdve többször hallottam anyukámtól néhány, az életével kapcsolatos történetet. Az egyik ilyen óvodáskorából maradt fenn. 1956 őszén erős fogfájás kínozta, ezért nagymamámmal tankok között rohantak át a mai Grassalkovich úton az orvoshoz. Számára ez nyilván annyira különös, szokatlan emlék lehetett, hogy élete végéig gyakran fölsejlett benne.

Nekem viszont, gyerekkoromban, ez teljesen hétköznapi dolognak tűnt: anyámnak fájt a foga, hát el kellett menni az orvoshoz, és – ahogy manapság is szokás Soroksár azon részén, ahol a nagyszüleim háza állt – átbújtak a szétbontott HÉV-kerítés alatt. Átevickéltek a síneken, és a forgalom pillanatnyi szünetében átrohantak a túloldalra.

Aztán iskolás koromban már, mikor minden év októberében előkerült '56 témaköre, azt éreztem, hogy személyesen is örököse vagyok az eseményeknek – hiszen anyukámmal ez és ez történt! Meghatározhatatlan büszkeség és forradalmi érzés kerített hatalmába, pedig valójában alig-alig tudtam valamit az őszi napokról.

Anyaként megint másképp látom ezt a nűánszní, de meghatározó történetet. Ijesztő a lehetőség, hogy egy asszonynak és kislánynak mozgó tankok között kelljen rohángálnia!

És ráébredtem arra is, hogy bár ez a történet az enyém – mégis milyen keveset tudok 1956-ról!

Igaz, a történelmi adatok már jórészt mindenki számára hozzáférhetőek, de a forradalom arcaiból csak egyet ismerek. Elkezdtem kérdezgetni a környezetem tagjait, nekik milyen családi vagy akár személyes emlékük van – és meglepetésemre olyan sokszínű és érdekes válaszokat kaptam, hogy tudtam: ennek utána kell járni!

A kötet elkészítése egy kalandos utazás volt számomra. Huszonnégy különböző életkorú, világszemléletű, politikai beállítottságú, konstruktív emberrel beszélgethettem, így nyerve bepillantást az 1956-os forradalommal és a huszadik századi történelemmel kapcsolatos családi örökségükbe, gondolataikba. Emlékeik immár az enyéme is.

Én is ott szorongok az író mellett a kapualjban, várva, hogy mikor lövik agyon az édesapját. A lelkésszel együtt gyűjtöm az élelmet a pesti forradalmárok számára, a színésznő mellett lépkedek a tömegben jelszavakat skandálva. Búcsúzom a műsorvezető édesapjának disszidáló jegyesétől, jógázom mindennap a börtönben a szobrással, verejtékben fürödve operálok a Sziklakórház orvosával. Kiállok bátran a forradalom mellett a múltamat fricskázókkal szemben, és szívom be nap mint nap a forradalom itt maradt illatát iskolába menet a zeneszerzővel...

Többé már nem bolyonghatok szabadon a belváros utcáin, mert mostantól mindig magam előtt látom az évszázados falak között csörömpölő harckocsikat, csodálom a forradalmárok szemében a csillogást, érzem a légópincébe bújók félelmét, a sebesültek fájdalmát, megértem a folyton temetni kényszerülő plébánosok gyászát... És látok valahol a város szélén egy, a beözönlő tankok között szaladó kislányt...

Íme, a mi Ötvenhatunk arcai!

BESZÉLGETÉSEK

Súlyos örökség

*„Akkor vettem először észre azt, hogy az egész társaság, komoly, felnőtt férfiak hogyan várják nagyapámat. Azokból a tekintetekből jöttem rá, hogy az én nagyapám nagy ember, aki a többiekből ekkora tiszteletet, respektust, szeretetet vált ki” – emlékszik vissza **Jánosi Katalin**, Nagy Imre miniszterelnök festő- és gobelinművész unokája 1956 vésterhes napjaira. Milyen érzés, ha elveszik a gyász lehetőségét is az embertől? Igazi ünnep-e ma október 23.? Megrendítően őszinte beszélgetés családi és történelmi tragédiákról, hitről és helytállásról...*

János Katalin

1956-ban Ön még kislány volt. Vannak emlékei erről az időszakról?

Természetesen vannak, mert az ember gyerekkorából azok az emlékek maradnak meg, amik különöseks, nem hétköznapiak. Emlékszem például az '56-os földrengésre is, mert akkor nem a megszokottak szerint alakult a napirend: a szüleim otthon maradtak, mi, gyerekek, pizsamában zongorázhattunk, rohangálhattunk. És hát az 1956-os október napjai, hetei igencsak szokatlanok, nem hétköznapiak voltak...

Most a Nagy Imre Emlékházban beszélgetünk, ami a nagyszülei otthona volt. A közelben laktak Önök is?

Igen, a szomszédban, a szüleimmel, bátyámmal, de sokat voltunk itt, nagyszüleim bérelt lakásában. A forradalom tizen-egynéhány napjában pedig mindvégig itt tartózkodtunk. Nagyapám, apám ekkor értelemszerűen nem voltak itthon, néha azt sem tudtuk, merre járnak. Nagyon hiányoztak nekünk, és aggódtunk értük. Nagyanyám, édesanyám és mi, gyerekek árválkodtunk a házban. Ez a kis iroda, amelyben most beszélgetünk, nagyapám hálósobája volt. Sokszor látogattam meg itt, mikor beteg volt. Mindig kedvesen-mosolygósan fogadott. „Nem is hallottam, hogy jöttél. Macskatalpakon közeledtél” – mondta, és nagyot neveltünk, összebújtunk. Ez ismétlődő szertartásunk volt.

Érzélte ezeknek a napoknak a nagyságát?

A nagyságát nem, azt túlzás lenne állítani. Gyerekek voltunk, nem tudtuk fölfogni még, hogy történelmi napokat

élünk. Azt, hogy szokatlanok, hogy másmilyenek, és akár veszélyesek is lehetnek, azt viszont tudtuk. A férfiak tettek a dolgukat – mint később kiderült, történelmi tettek, dolgok voltak ezek. Nagyanyám és anyám nagyon idegesek voltak, sokat telefonálgattak. Többször hallottuk a lövéseket a városból, s az utcánkban később a forradalmárok őrszemet is állítottak. A bátyám, mint idősebb-okosabb fiútestvér, azonnal rendelkezett, hogy az ő kishúgának csak négykézláb szabad közlekednie a szobában, mert az úgy biztonságos. Számára akkor ez izgalmas háborúsdi volt. A városnak ezen a részén nem voltak harcok, tehát közvetlen veszély nem fenyegetett. De pontosan tudtuk, hogy ezek a napok különlegesek.

Ön a családdal tartott a jugoszláv nagykövetségre, majd később Romániába. Hogyan élte meg ezeket az időket?

Egyrészt nagyon rossz érzéssel fogadtam a hírt november 4-én, mikor sötét hajnalban fölköltöttek, hogy menni kell. Hová? Miért? Erre nem kaptam választ. Jó kislányhoz illően viselkedtem: felöltöztem, elrendeztem a babáimat szépen, várjanak itt rám. De akkor azt kellett hallanom, ha valamelyik nagyon kedves nekem, vigyem magammal, mert nem biztos, hogy visszajövünk ide. Ettől alapvetően megrendültem: hogyan létezhet ez?! Ez volt az otthonom, az életem hat évig. El sem tudtam képzelni, hogy nem jövünk ide vissza!

Elmentünk a követségre. Ez igen furcsa élmény volt, mert ott természetesen nem voltak arra felkészülve, hogy huszon-egynéhány embert, családokat gyerekekkel elszállásoljanak. Még az ennivaló is kérdéses volt, nem csupán

a hely. A nagyapáméknak – mint miniszterelnöknek és idős embernek, a feleségével – ugyan tudtak adni egy szobát fent, az emeleten, ahol ők ágyban alhattak, de mi, többiek, mindannyian a földön, a földszinti nagy nappaliban. Azóta jártam a mostani szerb követségen – felnőtt szemmel nem is olyan nagy az a nappali... A bátyámnak és nekem például a használaton kívüli kandallóban jutott hely. Mindenesetre tetszett a szituáció, a sok-sok érdekes, ismeretlen ember, és a lényeg: volt ott tizenhárom, számomra vadonatúj gyerek! Rögtön elkezdtünk játszani, ismerkedni. Voltak háromtól tizenöt éves korig vegyesen fiúk, lányok. Komoly kis „banda” voltunk. Persze rosszalkodtunk is, szembekerülve a felnőttek világával, akik nagyon komoly tárgyalásokat folytattak nap mint nap.

Egy éjjel nagyapám megszánt engem, a „kicsi leányunkát”, s maguk közé vett az ágyukba az emeleten. Na, ennek csak az lett az eredménye, hogy egyikőnk sem aludt: se nagyapám, se nagyanyám, sem én. Máig emlékszem, ahogy nagyapám a félig leeresztett redőnyű ablaknál állt a hajnali derengésben, és mélyen elgondolkodva nézett ki a Hősök terére, ahol évtizedek múltán, 1989-ben felravatalozott koporsója áll majd. A távolban hatalmas lángokkal égett a Vajdahunyad vára. Vészhírlő volt az egész kép, a hangulat.

Valamelyik nap a követség körül álló, az épületre szegezett csövű szovjet tankok felől be is lőttek az ablakon. Valószínűleg egy mesterlövész volt, mert fejen találta az ott álló jugoszláv diplomatát, aki (bajszos lévén) igen hasonlított Nagy Imrére. Emlékszem, mi, gyerekek borzalommal vegyes kíváncsisággal lestünk be a kis terembe, ahol feküdt szegény... Tulajdonképpen iszonyatos világ volt ez akkor ott! Nemrég találkoztam azzal a diplomatafeleséggel, akinek a férje anno

ott állt a lelőtt ember mellett, s kinek a vállára zúdult a megölt agyveleje... Bocsánat a szörnyű emlékidézésért!

Ugorjunk is a végére! November 22-én azt mondták, hogy hazamehetünk. Ez nagyon jó hír volt, mindenki örült, készülődött... Akkor volt egy számomra nagyon fontos pillanat. Valamennyien lent, a kapunál vártuk, hogy nagyapámék elkészüljenek, és lejöjjenek az emeletről. Akkor vettem észre először azt, hogy az egész társaság, komoly, felnőtt férfiak *hogyan* várják nagyapámat. Azokból a tekintetekből jöttem rá, hogy az én nagyapám nagy ember, aki a többiekből ekkora tiszteletet, respektust, szeretetet vált ki. Ezt addig nem tapasztalhattam meg, mert mindig otthon találkoztam vele. Ráadásul éppen az azt megelőző másfél évben ki volt tagadva a politikai életből, tehát nemigen jártak hozzánk emberek, akiken ezt a megbecsülést észrevehettem volna.

Tehát elindultak hazafelé...

Tudomásunk szerint igen. Bár nagyapámnak egy követségi alkalmazott odasúgta, vigyázzanak, szovjetek is jelen vannak, de nagyapám kijelentette: „Nézzünk most már sorsunk elébe!” Általában ilyen régiesen-szépen beszélt.

És mi mentünk. Elhelyezkedtünk a buszon, és jött a megjelentetés: szovjet harckocsik, tankok vettek bennünket körül. Föl szállt hozzánk egy gépfegyveres katona, aki a szegény jugoszláv sofőrt és a követség alkalmazottait elég durván leszállásra kényszerítette.

Továbbindultunk, de fogalmunk sem volt, hogy hova visznek, mi történik velünk. Nem tudtuk, hogy ez egy kitérő csupán, vagy az életünk is veszélyben van-e?

Estére a KGB mátyásföldi bázisára kerültünk. A családokat elkülönítették, nem érintkezhattunk egymással, fegyveres állt minden ajtó előtt. Még a gyerekeket is katona kísérte ki a vécére – emlékszem, milyen megalázó „élmény” volt ez! Mi, gyerekek, azt láttuk, hogy tárgyalások folynak a felnőttekkel. Nemcsak meg voltunk szeppenve, meg is voltunk dermedve már.

Másnap repülőgépre ültettek minket – nagyapámékat különrepülővel vitték el. Sejtelmünk sem volt, hogy a világmindenségben belül hova fognak szállítani bennünket. Az egyetlen, amit jól nevelt gyereként éreztem, tudtam, az volt, hogy nagyon jól kell viselkednem, mert a szüleinknek éppen elég gondjuk van. Tulajdonképpen akkortól kezdve meg is szoktam, hogy nem én vagyok a középpontban, hanem a felnőttek és a politika. Más gyereknek az a természetes a családjában, hogy körülötte forog a világ – nálunk ez pont fordítva volt. De ezt egy percig sem bánom. Jó útravaló volt a felnőtt életre...

Végül Bukarestben landolt a gép, ahonnan egy vidéki faluba, Snagovba kerültünk. Egészen tavaszig ott maradtunk egy pártüdülőnek berendezett, régi vadászkastélyban. Rendkívül tetszett nekem gyerekfejjel, hogy mindenhol virágos bútorkápolta és függöny van, hatalmas, néhol földig érő ablakok. Mesés volt. A kertben szökőkutak voltak, s mivel már a tél is eljött, ott játszottunk az üres medencékben.

A felnőtteknek itt is nagyon fontos dolguk volt: állandóan értekezletet tartottak, tanácskoztak, ránk sosem volt idejük – amit mi, gyerekek nehezményeztünk is. Szüleink latolgatták az esélyeket: hogyan tovább? S vajon miért nincs velük nagyapám? Losonczyékat és Donáthékat miért külön helyezték el, mit jelenthet mindez? Mindenfajta

hírtől el voltunk zárva, sem a világ, sem Magyarország, de a saját magunk helyzetéről sem tudtunk semmit.

Egyszer látogathattuk meg a nagyapámat mi, unokák. Többször kérvényezték édesanyámék: ha már ők nem is, de legalább mi hadd találkozhassunk velük. Végül ezt kegyesen megengedték, s elkezdődött a felkészítés, amennyire gyerekeket föl lehet készíteni erre. Elmondták, miket kellene feltétlenül megkérdeznünk, a bátyám zsebébe tettek egy picike cédulát valami fontosnak látszó üzenettel. Aztán elengedtek minket egy fekete belügyes autóval. Máig csodálom ezt, és a kényszerhelyzet ellenére én nem tudom, hogy a saját gyerekemet el mertem volna-e így engedni, vadidegen fegyveresekkel.

Rövid idő elteltével kiszállítottak minket az autóból az út szélén, és végigmotoztak. A bátyámnál megtalálták ezt a kis, semmitmondó cédulát. Szegény sírt is ezután, hogy nem tudta a *küldetést* teljesíteni. Nagyon rossz élmény volt. Aztán elértünk a nagyszüleinkhez. Azt konstatáltuk, hogy egyhuzamban figyelnek bennünket, és semmiképpen sem olyan ez a találkozás, mint otthon – bármennyire is örülünk egymásnak. „Megbeszélni” természetesen nem tudtunk semmit, hisz kisgyermekek voltunk, és viszonylag hamar lejárt az idő, menni kellett. Az autó hátsó ablakából integettünk nekik. Emlékszem rá, nagy fák voltak az épület körül, mint a mesebeli, sötét erdőben, ők pedig egyre kisebbek lettek, eltűntek. Nagyapámat akkor láttam utoljára.

Nem tudtunk jelentős hírt vinni a szüleimnek és a többi felnőttnek, ami útmutatás lehetett volna a jövőre nézve – azon kívül, hogy Nagy Imre, a forradalom miniszterelnöke és felesége egészségesek, jól vannak. Ebből feltételeztük, hogy Losonczyék, Donáthék is „megvannak”.

1957 áprilisában hívták csak a férfiakat, mondván, valamit meg akarnak beszélni velük. Többet nem kerültek elő. Egyyszerűen eltűntek! Nem tudtuk, hová lettek, papucsban, kabát, felsőruha nélkül. Csak az asszonyok és gyerekek maradtunk meg egymásnak – szörnyű éjszaka volt! Másnap megérkezett nagyanyám, majd Donáth Ferenc felesége és Losonczy Géza családja. Ők már tudták, hogy a férfiakat letartóztatták. Hihetetlenül letört mindenkit a hír... Ezentúl nagyapám, édesapám s a többi családfő hollétéről másfél évig semmit nem tudtunk.

Önökkel mi történt ezután? Maradtak a kellemes Snagovban?

Nem... Nem sokkal ezután felraktak minket buszokra, és elkezdtünk menni, menni, nappal és éjszaka, borzasztó hosszú úton. Mint később kiderült, az Olt völgyébe. A „vendégségünk”, melyet eddig hangoztattak, véget ért. Egészen nyilvánvalóan mi is foglyok lettünk. Több lepusztult világban voltunk elszállásolva, s ott már mindig fegyveres katonákkal, kutyaikkal voltunk körülvéve, igen szerény körülmények között. Továbbra sem tudtunk semmit a külvilágról, azt is csak sejtettük, hogy Romániában merrefelé lehetünk. Igazából túsok voltunk a hatalom kezében: velünk lehetett a börtönben ülő férfiakat zsarolni – mi erről azonban nem tudtunk.

Már felnőtt fejjel belegondolva a helyzetbe, az asszonyoknak nagyon nehéz lehetett. A gyerekek előtt valamilyen nyire tartani kellett magukat, nem engedhették szabadjára az érzelmeiket. Próbálták megszervezni az iskolaköteles korú gyerekeknek az oktatást. Beosztották az írás-olvasás,

számтан tanítását, a nagyobbaknak irodalmat oktattak, a kislányokat varrni tanították. Ezzel zajlott az életünk többszöri költözések közepette, egészen 1958 augusztusáig. Ekkor az asszonyokat félrehívták az ebédlőbe, a gyerekeket pedig kizárták az épületből. Ez nekünk nagyon nem tetszett, mivel mi úgy tekintettünk magunkra, mint akik számottevő erőt képviselnek, s most itt az idő, hogy megvédjük maradék édesanyáinkat. Próbáltuk a házat megközelíteni, felmásztunk az ablakokba – de a katonák leszedtek minket. Egy idő után nagy sírást, jajveszékélést hallottunk. Bent ezalatt az történt, hogy a katonák parancsnoka letett az asztalra az asszonyok elé egy magyar nyelvű újságot azzal a mondattal, hogy „Ezt most viseljék el kommunista emberekhez méltóan!”, majd kiment. Mindenki rávetette magát az újságra, s édesanyáink, a feleségek abból az újságból tudták meg, hogy megtorlás, perek zajlanak otthon. Hogy férjüket, édesapjukat elítélték, sőt megölték... Az ítéleteket már végrehajtották, akit nem halálra ítélték, az börtönben ülhet hosszasan. Fellebbezni nem lehet, mindennek vége!

Az egész „történelem” mint egy szikla zuhant mindannyiunkra. Nagyon keserves napok következtek. Ugyanúgy, mint ahogy az ember egy családi haláleset után másnap úgy ébred, nem is értve, hogyan, miért süt a nap, hogy folytathat tovább az élet?! Az volt a legrosszabb, hogy minden már jóval korábban lezajlott, nem is lehetett tenni semmit. Teljesen irreális volt az egész.

Aztán ősszel édesanyáink megpróbálkoztak a kérvényezéssel: legalább a gyerekeket engedjék haza, hogy tanulhasanak. Őket ne büntessék. Levelezve kerítették rokonokat, hogy legyen hova hazamennünk, így szeptember végén mi, gyerekek, visszakerültünk Magyarországra. Nekem

nagyon nehéz volt ez, mert akkor kezdtem az iskolát úgy, hogy se anyám, se apám, se rokonom. Csak valakihez oda-kerültem, akit addig nem is láttam. Bármennyire szeretett engem, azért számomra egy vadidegen ember volt. Plusz az iskolakezdés. Édesanyám számomra ismeretlen barát-nője meglátogatott, s aztán egész életében mesélte nekem, mennyire megszánt, mikor betegágyban talált. A romániai izolált környezet után minden vírus, bacilus engem talált meg itthon. Gyufaszálakkal játszottam, mert semmiféle játékom nem volt. Számomra nagyon szomorú napok, hetek, hónapok voltak ezek, összeszorul a szívem ma is, ha azokra az időkre gondolok.

Tavasza után édesanyám és nagyanyám is hazatérhettek. Egy bérlakást kaptunk a VII. kerületben, ahol végre összeköltözhattünk, és a tragédiák ellenére mégis, a maradék kis családjunk együtt lehetett. Nagyon röviden ennyi és így történt.

Milyen volt nyolcadikban, aztán a gimnáziumban, negyedikben az ellenforradalomról tanulni?

Nekem szerencsém volt. Lehet, hogy ez bizakodóvá is tett, és hamis képet festett előttem a magyar társadalomról. Művészeti általános és középiskolába jártam, ahol még a történelemtanárok is érzékenyebbek lehettek, mert előre szóltak nekem, hogy „Kati, most ne gyere iskolába!” Tudtam, miért.

Más alkalmakkor azonban, amikor ez kivédhetetlen volt, szemtől szembe találtam magam a valósággal. Erősen él bennem az emlék, hogy általános iskolás koromban elvittek egy műsoros délutánra, ahol azt közölte velem

a humoristának nevezett pasas, hogy 1956-ban itt ellenforradalom volt, és fasiszták mászkáltak az utcán. Halálosan meg voltam döbbenve. Érzelmileg rendkívül felzaklatott ez a hazugság! Azt éreztem, most, ebben a pillanatban fog összedőlni a világ. De aztán nagyon hamar kialakult bennem a hit, a kemény meggyőződés: nálunk van az igazság. A hatvanas évek közepére-végére már nem tudtak kibillenteni az egyensúlyomból. Mikor a főiskolán kicsapódott a rajzterem ajtaja, s tanárom avval a kérdéssel rohant be ordítva, hogy „Ki az itt, akinek a nagyapját felakasztották?”, már meg se rebbent a szempillám, és nyugodtan közöltem: „Én!”

Mindenesetre '89-ig olyan emberekkel találkoztam szinte kilencven százalékban, hogy az a hamis kép alakulhatott ki bennem, mindenki a mi oldalunkon áll. Sziklaszilárdan tudtam, hogy a nagyapám nem követte el azokat a gazságokat, amikkel módszeresen vádolják, gyalázzák, s a hit erőt adott. Úgy gondoltam, ha én nem is, de talán a gyerekem idősebb korában megéli 1956 igazságát, a rehabilitációt. Így lehetett ezt végigcsinálni.

Viszont őszintén meg kell mondanom, hogy '89 kezdeti eufóriája után meglepő módon azzal szembesültem, hogy az ország lakosságának jelentős része nem pozitív élményként gondol vissza az '56-os forradalomra, hanem a szocialista, kommunista eszmék elleni lázadásként, legalábbis felesleges ribillióként értékeli, amit helyes dolog volt leverni. A régi pártelit és Kádár bürokráciájának tagjai, munkásörök, és sokan az országban, így látták a dolgot. A fiatalkori hamis kép ekkor ütött vissza, és bizony nagyon nehezen fogadtam el ezt a realitást. Az országban ma is élő véleménykülönbségek az én személyes megítélésemben is szerepet kaptak/kapnak természetesen. Ab ovo – teljesen

függetlenül a gondolataimtól – a „jobboldal” számára én mindig vörös vagyok, a „baloldal” számára pedig áruló. És vannak páran (se nem flamandok, se nem vallonok, hanem belgák – mint a régi viccben), akik megértik, ki vagyok. De kevesen vannak körülöttem.

1989 eseményeit már érett fejjel hogyan élte meg?

Amikor Pozsgay ellenforradalom helyett népfölkelésnek nevezte az eseményeket, akkor ment a körtelefon, és mind összeszaladtunk anyámnál. Egy-egy ilyen szó akkoriban óriási jelentőséggel bírt, és előrevetítette a lehetőségeket. Felállt a Történelmi Igazságtétel Bizottsága, a legfontosabb feladat az volt, hogy a temetés megtörténhessen. Hiszen egy normális emberi életben egy haláleset körüli időszaknak vannak szakaszai. Találkozom a holttesttel, részt veszek a temetésen, valahogy a gyászomat is fel tudom dolgozni. Nekünk ez nem adatott meg, nagyapám nem volt eltemetve bennünk. Nem volt holttest, nem volt szemfedő, nem volt sír. Én az exhumálás alkalmával éltem meg azokat az érzéseket, amiket más a családtagja haldoklásakor érezhet. De ez talán még borzalmasabb élmény volt.

Különös napok voltak számomra, mert '89-ben egy pezsgő, váratlanul fölszabadult időszak zajlott. Mindenki egyre szabadabban és történelmi változásról beszélt. Addig tiltólistán lévő könyvek jelentek meg, érdekes műsorok mentek a tévében, rádióban, hihetetlen nyitás volt az egész világ felé – hirtelen kitárult minden. Ugyanakkor mi, pont ennek a folyamatnak köszönhetően nap mint nap kint voltunk a temetőben. Egy nagyon zárt világban (újra csak fegyverekkel őrizve), katonák, BM-esek, orvosok és rendkívül jó

szándékú szakértők között, és emberi maradványokat tártunk föl! Vagy a szeretteinkét, vagy másokét. Koponyákra meredtünk vizsgálódva, vajon felismerjük-e formájában drága halottunkat? Estefelé pedig mentem haza a kinti világba, ahol minden pezsgő, forrongó, zajos, eleven, élet-örömmel teli volt. Ez hihetetlen kettős érzés volt, nagyon nehezen viseltem! Végül – ahogy az ismert is – kialakult a temetés koncepciója. Zárt temetést már nem lehetett elrendelni, a hatalom képviselői beleegyeztek a nyilvánosba. A kaposvári, szűk családi körben való végtisztesség tervétől eljutottunk a Hősök teréig.

Lenyűgöző élmény volt ott lenni. Manapság hozzászoktunk a százezres tömegrendezvényekhez, de akkor?! És emellett az jöhetett el, aki akart! Ez váratlan szabadság-élmény is volt. A rengeteg ember rengeteg virággal, csendesen, szépen, méltósággal ünnepelt. Persze azóta annyi mindent megtudtunk erről az eseményről: az ügynökök jelenlétét, a sok politikai machinációt...

Engem mindenestre nagyon mélyen érintett, hogy ez elkövetkezett, hogy vége a hazugság évtizedeinek! Nagyapám emberhez méltóan el lesz temetve, s többet nem gyalázzák a nevét – sajnos azóta mégis hányszor megtették! És 1956 forradalma is tisztázva lesz. Leginkább ezekkel az érzésekkel voltam elfoglalva, az aktuálpolitikai kérdésekkel nem foglalkoztam.

Ma, több mint huszonöt év elteltével, kritikusan meg kell állapítanom, hogy az akkori részt vevő emberek kettős lelkiállapotban lehettek. Hiszen '56 után kénytelen volt mindenki behódolni a Kádár-rezsimnek. Dönteni kellett, hogy vagy az életemet kockáztatom, vagy csendben élek, kizárom a politikát az érdeklődésemből. Az 1956 utáni jobb

fizikai létért szellemi rabsággal fizetett mindenki. A hallgatás évtizedeit azután mindenkinek el kellett rendeznie a lelkiismeretével. Június 16-án mód nyílt rá, hogy az emberek egy szál virággal leróják a tiszteletüket azok előtt, akik az életüket áldozták. Nem lehetett ez a tiszteletadás olyan egyszerű a részükről. Feltételezem, volt, akinek lelkiismeret-furdalása is volt. De a mi életünknek egy nagyon boldog napja volt ez, méltó, örökké élő pillanat. Ezt el sem tudja képzelni az, akinek nem fordult elő ilyen tragédia az életében.

Hogyan emlékszik a nagypjára?

Nagyon furcsa számomra, hogy már túléltem őt, hiszen én ma idősebb vagyok, mint ő, mikor megölték. Megdőbönt, hogy történészi munkákban, de a közvélekedésben is gyakran felbukkan az a gondolat, hogy „de neki már olyan idős tudnia kellett volna mindent, miért késlekedett, miért nem döntött gyorsabban és helyesen?!” Ennyi idős fejjel úgy érzem, nincs az ember a bölcsék kövének birtokában, nem tudhat mindent, nem dönthet felelőtlenül, elhamarkodva pillanatok alatt – hiába hívták őt tisztelői kedvesen az Öregnek.

Nehezményezem, hogy késlekedéssel vádolják, hiszen az egész forradalom nem tartott tovább két hétnél! A mai viszonyok között sem tudnak a politikusok hétköznapi dolgokat napok, hetek alatt eldönteni, akkor hogyan lett volna elvárható abban a helyzetben a villámgyors döntés? Kint vér folyt, a szovjet hadsereg tankjai járták az utcákat, s elfelejtkeznek arról is, hogy akkoriban a kommunikációs

feltételek is sokkal korlátozottabbak voltak: nem lehetett pillanatok alatt tudni, mellettünk áll-e a magyar hadsereg s a lakosság zöme.

Valóban, Nagy Imre nem volt könnyen döntő, lázas forradalmár típus – sokan ezt is a szemére vetik. Hogy október 23-án este nem állt a „tömegek élére”. Na, azóta láthattunk már több százezres tüntetést a Kossuth téren, s mi lett volna, ha az ellenzék vezére akkor „a tömegek élén” forradalmat vezényel? Egyébként miért is kellene egy miniszterelnöknek forradalmárnak lenni? Isten mentsen a forradalmár miniszterelnököktől! Nagy Imrének megfontoltan, mérlegelve kellett döntenie, olyan tényeket is figyelembe véve, amit egy utcán harcoló sok esetben nem is tudhatott. Mégis, mindezek ellenére, egy történelmi folyamaton belül ők – Nagy Imre és a forradalmárok – együtt voltak és együtt vannak, elválaszthatatlanul. Mindegyikük tette a maga dolgát: a forradalmárok az utcán harcoltak, Nagy Imre tárgyalta, majd döntött, s később viselte is ennek a felelősségét, terheit. Nagyon tiszteletreméltó és igen ritka a politikusok közt, aki vállalja is tetteinek következményét, nem menekül, nem hazudozik.

Milyen személyes emlékeket őriz nagypjáról?

Az azóta eltelt hosszú évtizedek alatt mindig változott, hogyan emlékszem rá. Személyes emlékeimben a kedves, drága nagypára emlékezem. Őt azért szerették, mert mikor '45-ben hazajöttek a Szovjetunióból, egészen más fazonú ember volt, mind viselkedésre, mind külsőre, mint a Moszkvából hazaérkező „moszkoviták”. Kicsit joviális, igazi

magyar parasztember kinézetű bácsi a bajuszával. Volt egy kis tájszólása, ami még egyedibbé, kedvesebbé tette alakját. Kislányként igazából azt szerettem, ha rossz sora volt és kitették a közéletből, mert akkor sokat volt itthon, játszhatunk, beszélgethettünk vele, felolvasott nekünk. A szüleim dolgoztak, nagymamám főzött, ő pedig foglalkozott velünk. Rendkívül kedves, humorkedvelő, játékos, „huncut” ember volt. Szeretett enni, inni, szerette a csinos nőket. Nekem igazi, kedves nagypapám volt.

Később, felnőttként, megismerkedtem politikai nézeteivel, hozzáférhettem írásaihoz, így nyilvánvalóan egészen másként szemléltem. Feltétlenül tiszteltem őt azért, mert kitartott az elvei mellett, és respektálok azt is, hogy folyton változtatni, javítani akart – bármennyire is tudta azt, hogy ez olykor életveszélyes lehet. Hiszen a Rajk-per idején Rákosi megfenyegette őt is, mondván: „Te is így járhatasz!” Az első miniszterelnöksége időszakában, 1953–55 között aztán lehetősége adódott az általa hitt eszmék gyakorlati megvalósítására, és hihetetlen eredményeket is ért el ebben az időszakban! Olyan emlékezetes volt ez a magyarok számára, hogy emiatt követelték őt, egyedül őt a forradalom előestéjén a Kossuth téren, azt megelőzően pedig az egyetemisták 16 pontjában is miniszterelnöknek. Na, ezt az időszakot a Kádár-érában és ma is gondosan elhallgatják. A legtöbb magyar azt sem tudja, hogy azokban a bizonyos ’50-es években zajlott itt valami rendkívüli! Például ma is egyszerűen közlik: „1953-ban bezárták a recski kényszer-munkatábor...” De hogy kicsoda záratta be? Nagy Imre neve nem hangzik már el.

Szívszorító az a felismerés, majd az a kiállás is, amikor a forradalom után, letartóztatásában, a nagypapám rájött,

hogy talán az utolsó lehetősége van arra, hogy tényszerűen elmondja, mi és hogyan történt az országban, a szovjetekkel a tárgyalások alatt és így tovább. Számtalanszor felajánlották neki, hogy igazítson az álláspontján, mondja azt, tévedett, hogy rosszul gondolta a dolgokat. Egyetlen szavába került volna, és megmaradhatott volna az élete. De nem választotta ezt az utat, kitartott. Kitartott a forradalom, a forradalmárok és a hazája mellett. Szegény nagymamám mindig mondogatta élete végéig, hogy „Szegény Imre, úgysem tudott volna hazugságban élni!” Hogy valaki azt meg tudja tenni, hogy az életét adja az eszméiért, az valami csodálatos dolog. Én rendkívüli módon tiszteltem, becsülöm ezért – és szeretem őt. Akkor is, ha most a senkik azt mondják rá: „kommunista volt!”, s ez ma Magyarországon becsületsértéssel ér fel. Én tudom, hogy amikor ő éppen száz éve kommunista lett, akkor a kommunizmus egészen mást jelentett, mint amit ma szajkóznak. És feltétlenül büszke vagyok rá.

Mit gondol, mit akartak a forradalmárok elérni 1956-ban?

Egészen biztos vagyok abban, hogy nem kapitalisták akartak lenni, nem az előző rendszert akarták visszahozni. Emlékezzünk a munkástanácsok jelszavára: „Gyárat, földet vissza nem adunk!” Hanem az akkori rendszert akarták megjavítani, valódi értelemmel-tartalommal megtölteni. A forradalomban az ellenállás legszélesebb rétegét a fiatal, huszonéves munkásság képviselte. A néphatalom egy rendkívüli, új szervezetét hozták létre: munkástanácsokat alakítottak mindenhol, s ahogy országos gyűléseiken elmondták: parlamentáris demokráciát és valódi önkormányzást,

a korlátlan hatalom minden formájának elvetését óhajtották. Nem restaurációt, de éppen valódi munkáshatalmat akartak megvalósítani. Ez hihetetlenül érdekes és értékes történelmi lehetőség volt, nagy kár, hogy nem sikerült, s hogy mára elfelejtettük.

Azóta eltelt több mint fél évszázad, s ma azt sulykolják, hogy akkor az egész rendszert meg akarták dönteni. Nos, éppen Kádárék voltak, akik azt mondták, hogy ez egy ellenforradalom volt a tőkés restauráció érdekében. Mi most Kádárral és az akkori szovjethatalommal értünk egyet? Ismerünk olyan történészi gondolatot, hogy ha a forradalomnak lett volna ideje kibontakozni, győz, és elkövetkezik egy választás, akkor a Kommunista Párt nem győzhetett volna, s ennek alapján ítélik meg az egészet. Lehetséges, de odáig nem jutottunk el, ezek föltételezések. A „ha” nem történelmi kategória.

Hogyan emlékezik meg a forradalomról?

Az utóbbi 25 év nagyon sokat rontott a lelkiállapotomon e tekintetben. '89 után fantasztikus volt, akkor történt meg velem először október 23-án, hogy a Himnusz hangjai alatt nem sírtam, hanem boldogság töltött el. Végre szabadon, büszkén viselhettem a nemzeti kokárdát is. Aztán jöttek az egymásra mutogatások, különválások, ami ráadásul az ünnepnapokon csúcsosodott ki. Mára eljutottam odáig, hogy már csak szűk körben emlékezem meg, ünnepelek. A kétezres évek elején még próbálkoztam, hogy fogjuk meg mind egymás kezét, de kemény elutasításokba ütköztem. Azon túl, hogy az embernek nyitott a szíve és együtt akar ünnepelni azokkal, akik szintén így érznek, mit lehet még

tenni? Ha a kinyújtott kezet elütik? A kialakult helyzetben nem érzem magamat hibásnak, mert elkövettem minden tőlem telhetőt azért, hogy ez egy igazi, közös nemzeti ünnep legyen. Mindenesetre mára sokkal visszahúzódnabb lettem. Sajnos aktuálpolitikai szempontok szerint azóta is, ma is változik a forradalom és Nagy Imre megítélése. És mindebben az '56-os szervezetek is részt vesznek, rossz példát mutatva ezzel a fiataloknak és honfitársainknak, akik az októberi ünnepi napok alatt hosszú sorokban hagyják el a fővárost: inkább fürdőznek, mintsem ünnepeljenek.

Novemberben természetesen kimegyek a temetőbe, de nem október 23-án, hiszen egy forradalom kitörésének ünnepe nem lehet gyásznapi! Megemlékezést tartunk itt, az Emlékházban és a Vértanúk terén, teszem a dolgomat, ahogy méltónak, helyesnek vélem.

Persze 1848 után is voltak ilyen viták, ott is hosszú időnek kellett eltelnie, hogy kialakuljon március 15-ének ideális megítélése, ünneplésének közösségi lehetősége. A mindenkori politika állandó lehetőséget keres a kisajátításra, az ünnepek felhasználására, és a civil világnak nemet kellene mondania ezekre a hatalmi gesztusokra. 1956 után, a mostani 60 esztendő után is nyilván el kell telnie még hosszú-hosszú időnek, ki kell hálnia az akkori generációnak, hogy '56 is méltó ünnepi szintre emelkedhessen nemzetünk közéletében.

Mi az Ön forradalommal kapcsolatos koncepciója?

Ide, az Emlékházba sokan jönnek fiatalok. Az ő szívükbe lehet ültetni egy kis magot, ami remélhetőleg kicsírázik. Azt szeretném közvetíteni, hogy Nagy Imrében ne azt nézzék

elsődlegesen, hogy kommunista volt, hanem hogy mit és mennyit tett nemzetéért, értünk. Hogy milyen ember volt. Most az a szlogen, hogy aki kommunista volt, az csak gyilkos, gonosz lehetett. Ez egészen egyszerűen hazugság, nem igaz, ez a gondolkodás helytelen. Az embereket a tetteik alapján kell megítélni, pártállástól függetlenül. Fontos, hogy fiataljaink ismerkedjenek meg a pontos, hiteles történelmi eseményekkel, ismerjék meg az abban részt vevő embereket, törekvéseiket, vágyaikat. Sem magam, sem az Emlékház kiállítása nem óhajt politikai elveket, irányvonalat sulykolni – sajnos megteszi ezt helyettünk az aktuálpolitika. Az a cél, hogy látogatóink gondolkodjanak el a történetek felett, és *önálló* véleményt alkossanak.

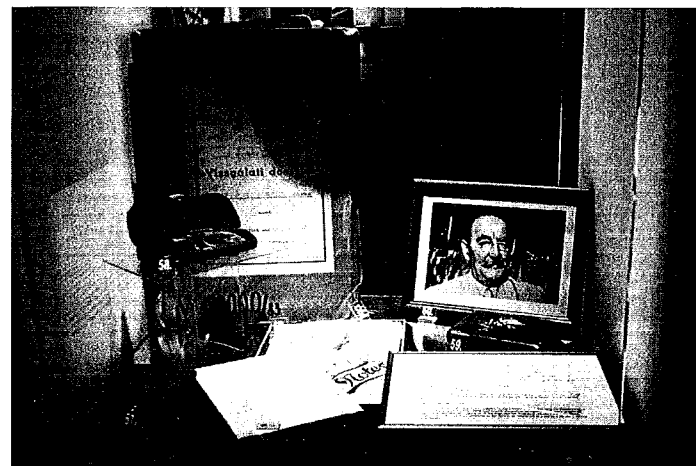
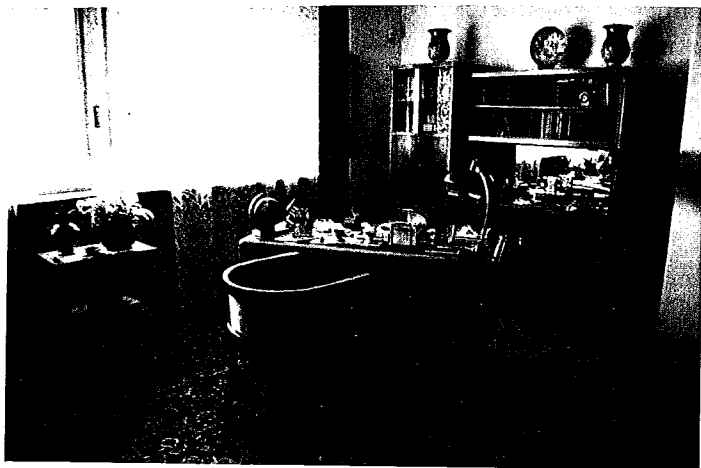
A fiatalokat gondolkodásra próbáljuk rávenni. Mit is akartak 1956-ban elérni az emberek? Ez dokumentálva van, könnyen megismerhető. Pontosan olyan vágyaik voltak nekik is, mint ma nekünk: biztonságban, szabadon élni, eltartani családjukat, nevelni gyermekeiket. Ha nagy szavakat akarnék mondani: munkát, kenyeret akartak, szabadságot, egyenlőséget, testvériséget és önálló, büszke nemzetet. Ez mind nagyon rokonszenves és követhető igény. Ma is.

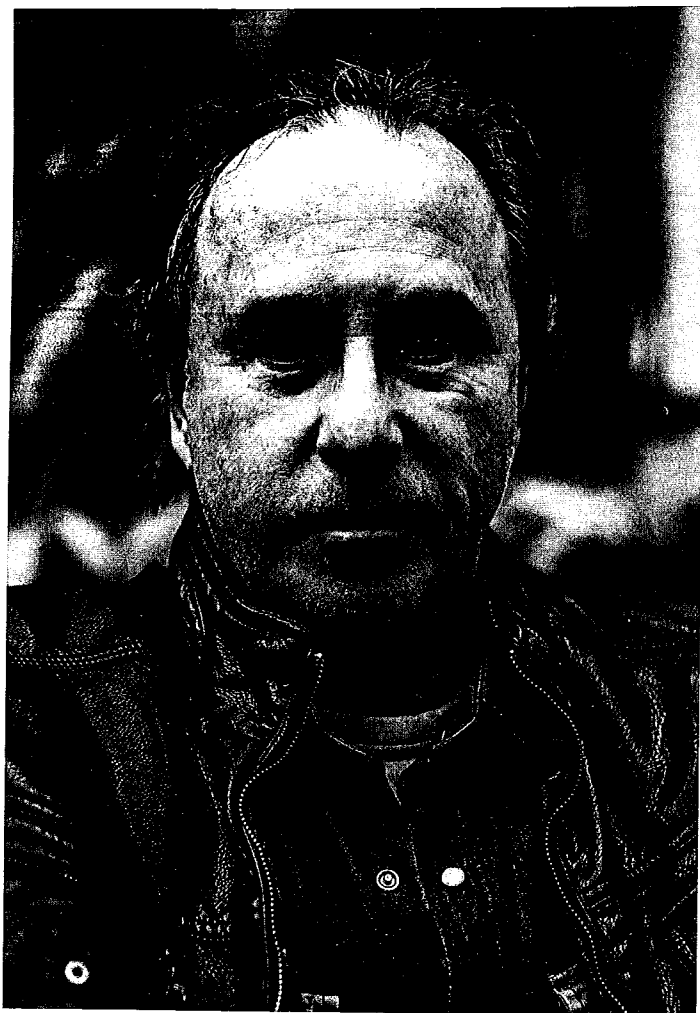
A magyaroknak két nemzeti ünnepük van: mindkettő forradalom és szabadságharc is volt. Tehát nem csupán belső harc, hanem külső ellenség elleni küzdelem is. Mindkét forradalom miniszterelnökét kivégezték, voltak megtorlások, áldozatok, árulás, harc, szenvedés. Ha a '48-asokat megbecsüljük és az Aradi Tizenhármát nem próbáljuk szembeállítani a csatatéren harcoló katonáinkkal, akkor '56 kapcsán se tegyük ezt! Ne állítsuk szembe Nagy Imrét

a „pesti srácok”-kal! Egyek ők, egy ügyért harcoltak életükben, egy földben, egymás mellett nyugszanak ma is.

Furcsa, de személyesen ma megint ott tartok, mint '89 előtt: csak reménykedem, hogy egy valódi, szép „nemzeti ünnepet” megélhetek majd egy október 23-án... Vagy talán a fiam.

Képek a Nagy Imre Emlékház tárlatából

Lázadó és igazságkereső utakon

„...minden egyes áldozatért el kell mondani egy imát, mert mindenki ember volt, és senki sem érdemli meg az erőszakos halált. Ennek ellenére '56 szükségszerű dolog volt, és vitathatatlan az igazsága. Ma nem élhetnénk így, és nem tudtuk volna kivívni a szabadságunkat '89-ben, ha nem lett volna '56” – osztja meg gondolatát Varga Miklós, a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével kitüntetett énekes. Hogyan élt és hogyan gondolkodhatott a rendszerváltás előtt egy magas rangú katonatiszt fia? Vajon győzhetett volna a forradalom? Mit jelent '56 igazsága? Gondolatok szabadságról, az István, a királyról és a damaszkuszi útról...

Varga Miklós

Ha jól tudom, Ön '56 szülötte.

Igen. A szüleim elmondása alapján anyám a kertek alján szaladt be velem a kórházba egyedül. Apám nem tudta bekísérni, mert három gyermekre kellett otthon vigyázni, így vajúdo édesanyám a puskaropogás hangjára rohant be velem a budai MÁV Kórházba. Akkor még harcok voltak, pedig már decembert írtunk. Végül beért, és szerencsésen megszülettem.

Mikor szembesült azzal, hogy a születési éve történelmi jelentőségű?

Még kisgyerek voltam. Arra emlékszem, hogy kezembe került otthon Berecz János Ellenforradalom tollal és fegyverrel című könyve. Ahogy a címből is kiderül, ő ellenforradalomnak aposztrofálta az 1956-os forradalmat. Édesapám katonatiszt volt, és akkortájt meggyőződéses kommunis-taként ő szintén ellenforradalomnak látta a történeteket – ezért is volt otthon ilyen könyv. Én, kisgyerekként, úgy szembesültem ezzel az egészszel, hogy nem sokat értettem belőle, de a fotók alapján azt láttam a könyvből, hogy itt valami szörnyűséges dolog lehetett, ahol embereket akasztottak. Egy olyan kép alakult ki bennem, hogy itt '56-ban valami borzalom történt, és rossz érzéseim voltak ezzel kapcsolatban. Próbáltam '56-ot eltolni magamtól, mint a magyar történelemnek egy sötét fejezetét.

Édesapám akkoriban az adyiligeti laktanya parancsnoka volt, és védte azt a felkelőkkel szemben. Én úgy tudom, hogy fegyveres összecsapás nem volt, tehát szerencsére neki nem kellett harcokban részt vennie. Bezárkózott a laktanyába, és a felkelők felszólítására sem adta át azt.

Ezért később megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérmét, ami egy igen magas állami kitüntetés volt. A sors fintora az, hogy a rendszerváltás után apám gyakorlatilag meghasonlott. Rájött, hogy milyen szörnyű rendszert szolgált. A későbbi politikai hozzáállása alapján mindig azt mondtam, hogy aki már tőle jobbra áll, az leesik. Átment a damaszkuszi úton, és a saját lelkében kellett feldolgozni azt, hogy egy hazug rendszert szolgált.

De mikor szolgált, azt hittet tette. Nagyon magas rangú katonatiszt volt: a Híradósok Országos Parancsnokságának a vezetője. Az ő beosztásával, kitüntetésekkel nekünk az előző rendszerben luxuskörülmények között kellett volna élnünk a Rózsadombon. Ehhez képest egy két szobakonyha, személyzeti szobás bérlakásban laktunk heten: öt fiúgyermek és a két szülő. Édesapám nem élt azokkal a lehetőségekkel, amikkel nagyon sokan. Ő akkor hithű kommunista volt. Ahogy mondtam, a rendszerváltásnál aztán egy örületes pálforduláson ment át, felnyíltak a szemek, és rálátott a valóságra. Minden bizonnyal ez benne egy nagyon nagy törés volt. Már jó pár éve elment közülünk.

Nyugalmazott tiszt volt már a rendszerváltáskor?

Igen. És egyébként megélte azt, hogy egy rendszerváltással a korábbi nómenklatúra megkapta a maga részéről, ami járt neki. Ő ezzel akkor szembesült, amikor egykori hadifogolyként beadta a kártérítési igényét. Elutasították azzal, hogy ő az elmúlt rendszert szolgált, és ezért nem érdemes rá. Holott a hadifogság és az ő későbbi katonai beosztása között nem volt összefüggés, hiszen sorkatonaként szolgált a második világháborúban. Behívták, kiküldték a frontra,

harcolt, szovjet hadifogságba esett, szenvedett is miatta eleget – mégsem volt jogosult a kártérítésre. Mindemellett nem volt neki kiemelt nyugdíja sem.

Követte édesapja nézeteit kamaszként, vagy lázadt ellene?

Nekünk nagy vitáink voltak, mert ahogy felcseperedtem, a horizontom jóval tágabb lett. Utánamentem dolgoknak, így '56-ot is át kellett értékelnem – bár a rendszerváltás előtt nem igazán voltak dokumentumok. '56 mindig tabu volt. Nekem ez volt gyanús. Ha ez ekkora ellenforradalom, és a rendszer meg az emberek ellen volt, akkor miért kell ezt agyonhallgatni?

Ahogy utánanéztam a dolgoknak, egyre inkább kezdtem kételkedni az ellenforradalomban. Szép lassan megvilágosodott előttem minden. Ez még a rendszerváltás előtt volt, otthon apámmal nagyon kemény viták is voltak ezzel kapcsolatosan. Mentségére legyen mondván, hogy ő nem akart úgy nevelni minket, hogy csak azok a jó nézetek, amiket ő vall. Egyszerűen védte a saját igazát, én meg próbáltam érvelni a megszerzett ismeretek alapján. Ettől függetlenül nem romlott meg a viszonyunk, csak sok mindenben más-képp láttuk a világot.

Az évek múlásával egyre egyértelműbb lett számomra '56 szerepe, egyáltalán a története, az ok-okozati összefüggések. Kristálytisztává vált, hogy ez egy elkerülhetetlen forradalom volt, ami a rendszernek volt köszönhető, mert olyan elnyomást produkált, amit az emberek már nem tudtak elviselni. A magyar mindig szabadságszerető nép volt – és egyszer csak betelt a pohár. A többit már ismerjük...

Nagy segítséget jelentett a rendszerváltás előtt nem sokkal, hogy voltak olyan kommunista vezetők, mint Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás, akik képesek voltak belátni azt, hogy azért, mert az aktuális rendszer ellen lázadt fel a magyar nemzet, az nem jelenti azt, hogy nekik akkor nem volt igazuk. Pozsgaynak óriási szerepe volt ebben, amikor népfelkelésnek nevezte '56-ot, mert szembe mert szállni az akkori politikai vezetéssel és politikai doktrínákkal. Ő nem igazságot tett ezzel, nem odaállt valami mellé, hanem azt mondta, hogy egy elnyomó rendszer ellen a nép felkelt. Akkor nem folytatta azzal, hogy márpedig itt forradalom volt, és a forradalmárok mellé kell állni, mert nekik volt igazuk. Hanem az elnyomó hatalomnak kellett szembesülnie azzal, hogy az a politika, amit képvisel, nagyon rossz irányt vett, és jogos népfelkelés történt. Azt hiszem, ez a nyilatkozat nagyon sok embernek felnyitotta a szemét, és akkortól kezdve éreztük azt, hogy lehet beszélni és vitatkozni '56-ról. Ez nyilván azért volt nehéz, mert nagyon sokan éltek a közreműködők közül mindkét oldalról. Talán ezért is volt agyonhallgatva a dolog, mert nem akarták, hogy az emberek megint egymásnak essenek. Ki így látta, ki úgy látta, de objektíven nézve ez egy igazságos népfelkelés volt, aminek a tisztaságát nem veheti el senki.

A forradalom és a rendszerváltás közötti időszak jelentős momentuma az István, a király rockopera. Azóta, mondhatni, a rendszerrel való szembenállás jelképévé vált. Ön hogy látja ezt?

Amikor megvolt a bemutató, nagyon nagy viták alakultak ki, főleg sajtósinten, hogy ez most mi akar lenni, milyen

szimbólumokkal bír. Sokan próbáltak belemagyarázni különféle történelmi helyzeteket, és így jutottunk el a Kossuth–Széchenyi ellentét után a Kádár–Nagy Imre ellentétig. Próbálták belemagyarázni, hogy István lehetett Kádár, Nagy Imrét pedig Koppány képviselte. Szerintem ez egy alapvető ostobaság. Nem lehet összemosni a két dátumot egyrészt az eltérő történelmi környezet, másrészt a különböző társadalmi viszonyok miatt sem. Az viszont tény, hogy a magyar történelemben mindig fellelhető a szembenállás, olyan analógiák, ahová be lehet István és Koppány konfliktusát helyettesíteni, de magát az István, a király rockoperát egészében összemosni más történelmi ténnyel nem szerencsés. Ha valaki akar egy Kádár–Nagy Imre összecsapást művészi módon bemutatni, akkor írjon egy színpadi művet vagy rockoperát, és ott el lehet mondani az ezzel kapcsolatos gondolatokat. De ne húzzuk rá az István, a királyra!

Esetleg a „Rákóczi világot hódít, Kossuthal valóra válik...” sor után lehetne továbbvinni a gondolatmenetet. Mi lett volna, ha?

Mi lett volna, ha Kádárnak nem sikerül eltiporni a forradalmat, és valami csoda folytán Magyarország ki tud lépni a kommunizmus árnyékából?! Mi sajnós túl kicsi ország vagyunk ahhoz, hogy a világhatalmi játszmákon kívül helyezzük magunkat. Ez máig érvényes, a mai napig vívjuk a harcunkat a nagy gólemekkel, amit van, hogy Szovjetunióknak, vagy Egyesült Államoknak, vagy Németországnak hívnak. Ezt ki kell mondani. Kicsi ország vagyunk, viszont sokszor példát mutattunk. Így volt '56-ban is, amire

a nyugati világ is gyakran hivatkozik. Ez önmagában már óriási dolog, függetlenül attól, hogy leverték a forradalmunkat, hogy sokszor még most is szabadságharcunkat vívjuk a nagyhatalmak és jelen pillanatban az Európai Unió ellen, holott annak része vagyunk. Próbáljuk a saját harcainkat megvívni több-kevesebb sikerrel. A magyar már csak egy ilyen nép: lázadó és igazságkereső.

Ha jól értem, akkor Önnek '56 pozitív, és nem szomorú ünnep.

Így van. Már nagyon régóta. Abszolút pozitív, annak ellenére, hogy voltak véráldozatok pró és kontra. Hiszen azért mindkét oldal elsíratta a maga halottait. Én úgy gondolom, hogy minden egyes áldozatért el kell mondani egy imát, mert mindenki ember volt, és senki sem érdemli meg az erőszakos halált. Ennek ellenére '56 szükségszerű dolog volt, és vitathatatlan az igazsága. Ma nem élhetnénk így, és nem tudtuk volna kivívni a szabadságunkat '89-ben, ha nem lett volna '56.

Részt vett a rendszerváltozás eseményeiben?

Ott voltam a Kossuth téren, amikor Szűrös Mátyás kikiáltotta az új Magyar Köztársaságot. Az valami fantasztikus érzés volt! Akkor és ott éreztem, hogy megszabadultunk a kommunizmustól. Én még '89 előtt szocializálódtam, akkor éltem meg a fiatalkoromat. Aki kereste, az megtalálta akkor is a szépséget, de azzal is tisztában voltunk, hogy nem élünk egy szabad országban. Ott, a Kossuth téren azt a fajta szabadságérzetet ismertük meg, amit odáig nem éreztünk,

mert el volt nyomva. Többek között az elmúlt rendszernek nagyon nehezen tudom megbocsátani azt az érzést, hogy ahányszor a határra érek – pedig már Schengennek köszönhetően nem állít meg senki –, még mindig felbőffen az a régi rettegés, amit minden alkalommal éreztünk, ha volt nálunk egy-két zokniba eldugott dollár, amit nem a valutalappal váltattunk be. Az új generáció már nem ismeri ezt, de ne is ismerje meg soha!

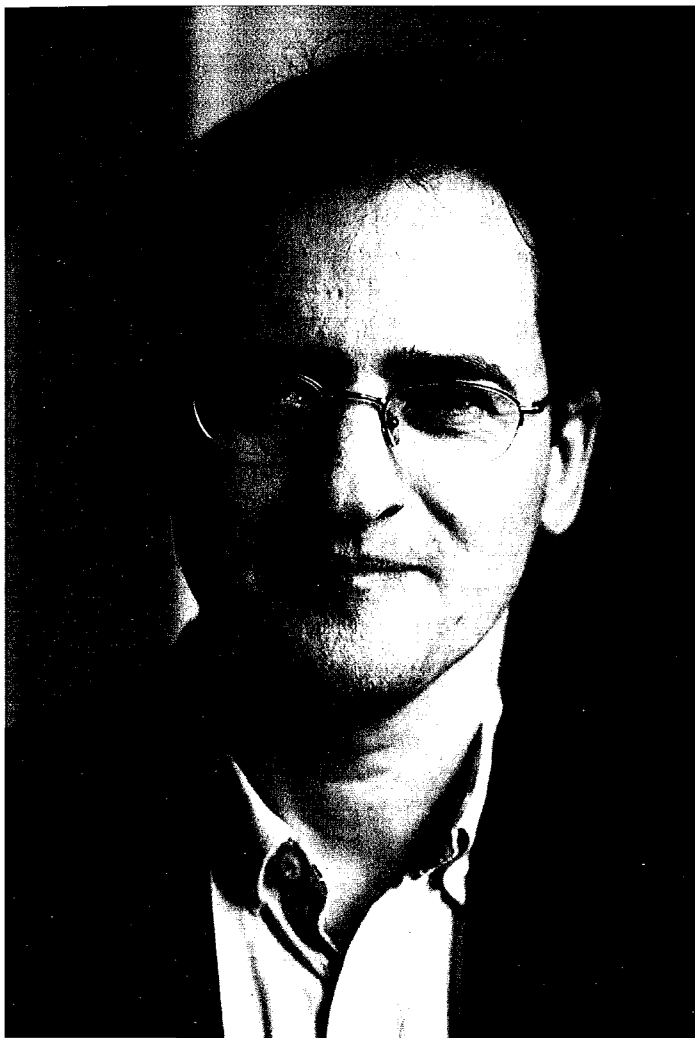
A '89-es köztársaság kikiáltásakor az egyik legjobb barátommal voltunk kint. Gyönyörű szép idő volt, beleszipantottunk a levegőbe, és azt éreztük, hogy na végre, mi is szabad országban élhetünk!

Ezentúl tevékenesen nem vettem részt a rendszerváltozásban, nem lettem semmilyen párt tagja. Az első szabad választásnál úgy gondoltam, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége az, ami a szabadságot jelenti politikai síkon, így rájuk szavaztam. Ezért volt számomra óriási csalódás, amikor ugyanez a párt összebútorozott az utódpárttal. Ekkor rogyant meg bennem először a politikai pártokba vetett bizalom. Van egy párt, ami harsányan antikommunistának hirdeti magát, aztán, amikor a hatalom közelébe kerülhet, akkor minden korábbi elvét feladva beáll amögé, amely utódja volt a korábbi elnyomó hatalomnak. Nem értettem a dolgot. A későbbiek folyamán már bizonyos távolságtartással közeledtem a politikához, mert ez nagyon nagy csalódás volt számomra.

Ön szerint mi a tanulsága '56-nak?

A tanulságnak a mindenkori hatalom felé kell lenni. Meg lehet szerezni a hatalmat erőszakkal, elcsalt választással,

de megtartani és kormányozni a nép ellenében hosszú távon nem lehet. Egyrészt amíg a demokrácia működik Magyarországon, addig nagyon hamar el lesznek zavarva a kormányok, ha a nemzet ellen politizálnak. És erőszakkal sem tudják megtartani a hatalmukat. Erős közhely, de igaz, hogy a népet nem lehet leváltani. Ha a vezetők folyamatosan szembemennek a népakarattal, akkor előbb-utóbb szembe kell nézniük a népharaggal is. Rákosiék megpróbálták a nép ellen kormányozni, de ez még egy olyan erős erőszakszervezettel sem sikerülhetett, mint amivel rendelkeztek.

Egyensúlyban

*„Nálunk nem a hagyományos versmondó, énekes típusú ünneplés van, hanem kifejezetten olyan eseménysorozat, aminek legfontosabb eleme a színdarab. Az a cél, hogy megérintse a gyerekeket. Színjátzóink kisebb körben ötször-hatszor előadják a darabot. Ott mozognak a nézők között géppisztollyal, valóságűrobajokat alkalmaznak, egyszóval máshogy láttatják ezt a nagyon fontos történelmi eseményt a gyerekekkel, mintsem hogy üresen csak annyit mondanánk, hogy ünnep van, hát ünnepeljünk” – mondja **László Tibor**, a budapesti Szent István Gimnázium igazgatója. Hogyan alakul át a közelmúlt eseménysorozata történelemmé? Lehet-e huszadik századi történelmet elfogulatlanul oktatni? Meg lehet-e érinteni a középiskolásokat? Ezekre a kérdésekre keressük a választ az elitgimnázium történelem-földrajz szakos igazgatójával...*

Van családi érintettsége az '56-os forradalommal kapcsolatban?

Szerintem minden családban van valamilyen érintettség, így nálunk is. Én vidéki származású vagyok, anyukám édesapja egy községben volt a helyi kisgazda párt titkára, és mint ilyen, 1956-ban a forradalom egyik helyi vezető személyisége. Annyit tudok, amit a nagypapa elmesélt. Hogy miket csinált: leverte az ötágú csillagot, illetve hogyan szervezte a helyi mozgalmat. Gyerekkoromban ezt többször is elmesélte nekem. A forradalom leverését követően őt bevették és megverték. Olyannyira, hogy gyakorlatilag utána csak bottal tudott járni. Én már úgy is ismertem meg, hogy két bottal épp hogy menni tudott. Ráadásul anyukám akkor volt gimnazista, és ekkor már működött az az elv, hogy akinek priusza van – márpedig az ő családjában ez nagyon komoly priusznak számított –, azt nem veszik fel felsőoktatási intézménybe. Így nem vették fel őt tanárképző főiskolára. Ő is pedagógus szeretett volna lenni, de mikor a felvételi után kérdezték, hogy „mit csinált a maga papája?”, ott volt a kartonján a válasz, és erre hivatkozva nem is vették föl.

Én már a Kádár-rendszerben születtem. Egy olyan környezetben nevelkedtem, ahol az egyik oldalon a sérelmet éreztem, apai ágon viszont a baloldalisággal egészen mást: rendszerpárti magatartást. Édesapám vezető beosztású személy volt, így ez nem is lehetett másként. Ilyen kettős környezetben nevelkedtem: anyai ágon „a forradalom”, apai ágon „az ellenforradalom”. De érdekes módon ez mégsem volt téma a családban. Az '56-os forradalom után tudatosan és tudattalanul is egy csomó féket nyomott be

a rendszer önmagába, így ez a téma tabu volt. Középiskolás koromból arra emlékszem, hogy a rendszerpárti történelemtanárom mesélt az ellenforradalom négy okáról, a hivatalos propaganda szerint. Szerintem ez így volt az iskolák nagy részében.

Aztán a nyolcvanas évek végén megint téma volt ez, és amikor Pozsgay azt merte mondani, hogy „népfelkelés”, ellenforradalom helyett, akkor láttam, hogy a szüleimnek elsápad az arca, és azon gondolkodtak, hogy mi lesz ebből. Hogy talán megint forradalom lesz!

A feleségem egyik nagybátyja '56-ban emigrált Kanadába. Évekig nem jöhetett haza, aztán a nyolcvanas években, mikor végre jöhetett, akkor meg nagyon meghurcolták. Hiába voltak szabadabbak a határok, mégis az ajándékait, amiket hozott volna, elvették, a csomagjait felszakították. Neki ez olyan negatív élmény volt, hogy azóta sem jött haza. A félsz a mai napig benne maradt.

A saját egykori történelemtanárához képest Ön hogyan tanít '56-ról?

Történelemtanárként egészen más szemlélettel tanítom a gyerekeket. Nem azért, mert ez a hivatalos, hanem mert mindig szerettem láttatni a lényegét. Ebben benne van az, hogy 1956. október 23-val kapcsolatban a gyerek érzékelje, mi is történt Budapesten és vidéken. Ebben benne vannak a csodás, örömteli élmények is, és mások is. Sok minden benne van azokban a napokban. Szerettem láttatni a történelmet több oldalról. Azt is szeretném megértetni a gyerekekkel, hogy más nézőpontból miért vélekedik másképp valaki. Fontosnak tartom, hogy a diák próbálja beleélni magát

a másik helyzetébe. Például, hogy egy olyan embert, aki világ életében hithű kommunista volt, hogyan érinthetett '56 októbere. Illetve, hogy az emberek nagy része a kor viszonyai között hogyan élhette ezt meg, és utána hogyan szenvedte végig a megtorlás hónapjait, éveit.

Azt gondolom, ez ma már nem tabu senkinek sem. Teljesen természetes, hogy a mai gyerek már azt hall erről az időszakról, amit hallania kell. A szomorú az, hogy nincs érintettsége. Neki 1956 ugyanaz, mint 1848 – vagyis a távoli múlt. És semmi személyes kötöttsége nincsen, a nagyszülei, dédszülei vagy mondtak valamit, vagy nem. De alapvetően azt érzékeli, hogy ez csak történelem, ami a könyvekben benn van, amit meg kell tanulni, amihez esetleg talál digitális tananyagot. De nem több.

Eljutnak egyáltalán idáig a tanmenetben? Normál esetben kétszer találkozhat az ember tanulmányai során '56-tal, általános és középiskolában. Én például egyszer sem, mert sem nyolcadikban, sem tizenkettődikben nem jutottunk el idáig.

Hivatalosan el kell jutni. Amióta bevezették az új kerettanterveket, azóta még inkább felgyorsult a tanmenet, pontosan azért, hogy jusson idő a 19–20. századi egyetemes és magyar történelemre. Több kollégám eljut egészen napjaink történelméig, ami még inkább a velünk élő valóság, nem is annyira történelem – de eljutnak 2010 tárgyalásáig, ahogy azt a központi normatíva is előírja. Ehhez persze kétségtelenül át kell strukturálni a kollégák fejében a tananyagot. Csak úgy tudjuk ezt elérni, ha kidobunk egész részeket, például az ókori keletből. Most a négyosztályos gimnázium

első évének végére el kell jutni 1490-ig, ami korábban második év közepére volt tehető. Emellett az óraszám nem lett több. Ennek van előnye és hátránya is. Az előnye például, hogy mindenki el kell, hogy jusson '56-ig, sőt tovább. Hátránya viszont, hogy néha ki kell lapátolni tananyagot. Az viszont tényleg jó, hogy több idő jut a 20. századi történelemre, hiszen időben az áll hozzánk a legközelebb.

A hat évfolyamos képzésnek – ami a hagyományos négy évfolyamos képzés mellett van nálunk – ezzel szemben az a hátránya, hogy előlről kezdi Ádámtól, Évától a történelmet, és így csak egyszer jut el a diák '56-ig, valamikor tizenkettődikben. Ez nem jó. Addig valamit sejt talán, van valamilyen megemlékezés, de igazán nem tud róla.

Lehet a katedrán állva elfogulatlanul beszélni a forradalomról?

Akinek egyéni érdekeltsége van, az nem tud objektív lenni. De ez nem baj. Sokan gondolják úgy, hogy történelmet csak objektíven lehet tanítani. Ez rég rossz. Minden történelemtanárnál – akár tudatosan, akár tudattalanul – előjönnek a szubjektív gondolatok. Főleg a huszadik századi történelemnél. Nem lehet úgy csinálni, hogy teljesen semlegesen leadja az ember az órát. Erre jó az a módszer, hogy láttatom több oldalról is az eseményeket. Ezzel lehet az erős szubjektív élt tompítani. Ez fontos egy-egy történelmi személy megítélésekor, hiszen senkit nem lehet egyoldalúan megítélni. Manapság az is egy kompetencia, mennyire képes az ember a másik helyzetébe képzelni magát. Szerintem helyén van a szubjektivitás, csak ne legyen egysíkú, mert az megint rossz. '56 kapcsán, ha kollégám személyesen

érintett, azt mondja el! Én is elmondom a gyerekeknek nagyapám történetét, de közben azt is elmondom, hogy a másik nagyapám rendszerhű ember volt. Ez nem szégyellni való dolog. Ez is felelősség egyébként, hogy az ember a családját mennyire adja ki, de én vállalom. A hitelesség pedagógusként rendkívül fontos. Ha valakinek nincs egyénisége, lehet szakmailag kiváló, de ott nagyon nagy baj van.

Meg lehet szólítani a gyerekeket a forradalom ünnepén?

Mi az elmúlt évtizedben sokkal több időt, energiát szentelünk neki. Korábban a rádióban hallgattuk a megemlékezést, vagy rá volt bízva a történelemtanár, hogy valamit csináljon. Ez méltatlan volt az ünnephez. Azóta komoly műsoraink vannak. Ahogy március 15-én, úgy október 23-án is rendezünk színielőadást. Átadtuk a stafétabotot a gyerekeknek, a színdarab kiválasztása, rendezése, bemutatása gyerekszemmel történik. Vagyis diákszínjátszók, rendezők, forgatókönyvírók jelennek meg a sok tehetséges gyerek között, és pont úgy próbálják bemutatni a színdarabot, hogy megfogja a többieket. Nálunk nem a hagyományos versmondó, énekes típusú ünneplés van, hanem kifejezetten olyan eseménysorozat, aminek legfontosabb eleme a színdarab. Az a cél, hogy megérintse a gyerekeket. Színjátszóink kisebb körben ötször-hatszor előadják a darabot. Ott mozognak a nézők között géppisztollyal, valószínű robajokat alkalmaznak, egyszerűen máshogy láttatják ezt a nagyon fontos történelmi eseményt a gyerekekkel, mintsem hogy üresen csak annyit mondanánk, hogy ünnep van, hát ünnepeljünk. Emellett mindig van egy beszéd is, amit az egyik kollégám a maga szemszögéből, a maga

hevével elmond. Ezt nem mindig értik a gyerekek, de azért figyelnek. 2006-ban kerületi bázisa voltunk az '56-os ünnepségeknek, nálunk volt a kerületi riportfilmkészítési verseny bemutatása, zsűrizése. Az egykori istvánost, Koltay Gábor rendező urat kértük fel a zsűri elnökének. Zseniális alkotások születtek. Ezzel is közelebb kerültek a gyerekekhez az akkor történtek, de nekik már ez így is csak egy történelmi eseménysorozat. Akik legalább közvetetten érintettek, mint én is a családomon keresztül, azoknak nagyon sokat jelent. Mert nálunk ez benne volt a levegőben, feszültséget is indukált, igényelte a magyarázatot – magyarul értékeket adott. Én tudtam, hogy már csak a megnevezése is értékrend. Sokat gondolkodtam azon is, hogy milyen világ volt az, ahol a nagyapámat megverték. Hogyan tudta ő ezt átvészelni? Hogyan maradt egyenes, kemény ember? Anyukám, akit nem vettek föl a főiskolára, hogy tudta ezt megélni? Hogy lehet, hogy mégsem tört össze? Nem lett tanár, de teljes életet tudott élni, és meg tudta tartani azt az erkölcsi rendet, amit a szüleitől kapott.

Hogyan élte meg a rendszerváltás körüli időket?

Én nagyon jókor voltam egyetemista. Még a régi rendszerben jártam középiskolába, voltam katona, ifjú felnőtt, és a rendszerváltásba mint debreceni egyetemista sodródtam bele. A vidéki egyetemek mindig jobban elkülönültek, mint a pestiek, egységet tudtunk alkotni. Maga az, hogy kollégisták voltunk, hogy kicsi volt a szakunk – történelem-földrajz –, ezáltal nagyon összetartóak voltunk. Ez nagyon nagy plusz erőt adott. Mindig politizáltunk, nagy vitáink voltak, és ez nagyon jó volt akkor. Élénk politikai beszélgetéseket

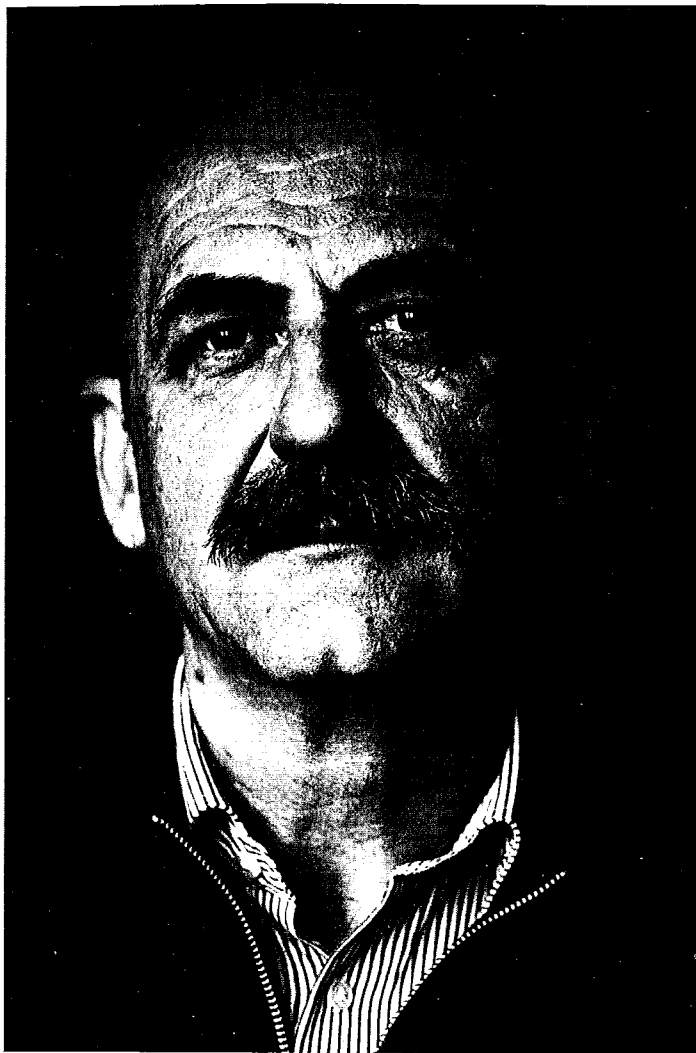
folytattunk. Sok pannonthalmi csoporttársam volt, akiknek Várszegi Asztrik volt a korábbi osztályfőnöke. Akkor még nem püspök, de meghatározó személyisége a bencés rendnek. Egyszer ellátogattunk hozzá, és rendkívül közvetlenül fogadott minket: kaptunk csokit – és politizáltunk is. Az természetes volt akkor mindenkinek. Persze nem voltunk forradalmárok, meg '89 nem egyenlő 1956-tal vagy 1848-cal. Debrecenben pedig sokkal kisebb léptékben történt minden, mint a fővárosban: nem voltak letartóztatások, rendőrsorfal vagy pfujolás.

Egy barátommal 1990-ben elmentünk Erdélybe januárban, ahol égtek a házak. A sortüzek után voltunk már, Brassó főterén gyertyákat gyújtottak. Azt láttuk, hogy áll egy nagy tömeg az egyik épület előtt, mi is odamentünk megnézni, mi az. Kocsma volt, azt várták, hogy kinyisson (nevet). Mi is besodródtunk, automatikusan kitolták nekünk a sört – és ott is mindenki politizált. Mindenki megpróbálta megérteni az adott helyzetet. Akkor jöttek elő a személyes érintettségek, erkölcsi, etikai értékrendek.

Mi '56 üzenete az Ön számára?

Ahogy Nagy Imrének föl kellett vállalnia valamit, úgy minden ember életében van egy adott folyamat, amiben leginkább meg kell állnia a helyét, és vállalnia kell ön magát. Legyen az, ami, és döntsön úgy, ahogy azt a belső értékrendje sugallja. Intézményvezetőként nagyon gyakran vagyok döntéshelyzetben, az életem erről szól. 1956 nekem nagyon fontos üzenetet közvetít arról, hogy az ember legyen őszinte, és vállalja föl a felelősséget. Ezeket az alapelveket nem adom föl. Ma olyan világ van, hogy mindenki

lőki el magától a felelősséget. Jó, ha az egyéni és a közügy összekapcsolódik, de elsőként a köz ügye a legfontosabb. Most jobban tapasztalom azt, hogy nagyon sokan befelé fordulnak. Azt is megértem, mert sok a nyűg, a probléma. De a helyes gondolkodás az, ha az ember belátja, hogy az az ő feladata, az az ő felelőssége, hogy a köz javát szolgálja.

Kelemen László

Helytállás a határon innen és túl

„...ott is a diákság indult el, a románok és a magyarok is. A románok azt mondták, hogy ez magyar ügy, és a magyarokat tették előre a menetben. Így akkor, amikor szétverték a tüntetést és letartóztatták a résztvevőket, akkor a menet elejéről a magyarokat vitték el, a románok meg szétfutottak” – így mesél Kolozsvár '56-járól **Kelemen László** népzeneész, népdalgyűjtő, zeneszerző, a Hagyományok Háza Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett főigazgatója. Milyen volt a kommunizmus Romániában és Magyarországon? Mennyit tudnak az erdélyi magyarok az anyaország történelméről? Piros betűs ünnep-e október 23. Erdélyben? Ezekre a kérdésekre keressük a választ a gyergyóditrói születésű főigazgatóval...

Tudomásom szerint az Ön családja Erdélyben élt a forradalom idején.

1960. május 1-jén születtem, ezért értelemszerűen az '56-os forradalomról személyes emlékem nincs. Róla csak elmondások alapján értesültem. De Nagy Imre újratemetésén már ott voltam, akkor már Magyarországon éltem. '86-ban költöztem át Erdélyből egy névházassággal. Az az időszak éppen ezért nagyon átmeneti volt az életemben. Én még megéltem azt, hogy a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalhoz kellett mindenért mennem, és azt a szégyent is, hogy miután átjöttem Magyarországra, nagyapám két hétre rá meghalt, és nem engedtek haza a temetésére. Azt is megéltem, hogy a papírfeleségemnél éltem albérletben, és a BM-esek ellenőrizték, hogy tényleg ott lakom-e. Még a fogkeféket is megszámlálták a fürdőszobában. Ez egy ilyen időszak volt. Egyrészt nyílt a világ, másrészt még a régi világ is itt volt velünk. Akkoriban az Ökrös zenekarban muzsikáltam, ahol én voltam a kakukktójas, mert amikor már mindenkinek volt világútlevele, nekem még csak román. Ezért bárhová utaztunk külföldre, nekem a vízum mellett külön engedélyt kellett kérnem a magyar hatóságoktól is.

A rendszerváltás idejére megkapta a magyar állampolgárságot?

Ez egy nagyon szerencsés helyzet volt. Miután átkerültem Magyarországra, én nagyon gyakran jártam haza. Ezek voltak Ceaușescu végnapjai, és rettenetes körülmények voltak otthon. Segítenem kellett a családot bevásárlásokkal,

amiket két-három hetente vittem haza a *Balt Orient* nevű csodálatos vonaton. A különbséget saját bőrömön éreztem a két ország között. Az akkori viszonyok között Magyarország Romániához képest nyugati típusú demokráciának számított. Ami Erdélyben akkor még hátra volt, nagyon sötét és súlyos. Magyarországgal ekkoriban szűnt meg a kiadatási egyezmény, így kérhettem a végleges letelepedési engedélyt, aztán az állampolgárságot is. Így viszonylag gyorsan, '90-re megkaptam. Ebben az időszakban jó volt itt erdélyinek lenni, úgy érezte az ember, hogy mindenhol segítséget kap. A románizálás is eltűnt, ami korábban általános volt. Ez a szimpátia a 2004-es népszavazásig tartott, mind csökkenő arányban. A 2004-es népszavazás megfordította ezt a tendenciát, és elég nagy törést okozott a két nemzettest között. Annak idején Berecz Andrással és Juhász Zoltánnal írtunk egy kiáltványt, hogy nekünk az lesz a dolgunk, hogy az ekkor keletkezett sebet begyógyítsuk. Nagyon sok munka van még ebben, mert sajnos még nap mint nap érzékelhető a „táposozás” erdélyi oldalon, a románizálás és az idegenként való kezelés a magyar oldalon ennek a szerencsétlenül sikerült népszavazásnak köszönhetően.

Hogyan emlékszik vissza a romániai kommunizmusra?

Ceaușescu időszakában Erdélyből mindenki menekült. Ismertem például olyan székely és zsidó gyökerű családot, akik elvitték Izraelbe a hetvenéves székely nagypapát is. Ez egyenlő volt számára az öngyilkossággal, mert értelemszerűen azt az éghajlatot nem tudta megszokni, de mégis inkább elvitték, mert ha csak egy-két évet élt is, de legalább szabadságban. Szétszórattattunk teljesen. Ez a folyamat

a kilencvenes években is folytatódott, és olyan mértékű embervesztéset okozott Erdélynek, hogy az én generációm szinte teljes egészében hiányzik onnan. Kevesen maradtak otthon, és nagyon kevesen mentek vissza. Én zenészként gyakrabban hazajártam. Számtalanszor tapasztaltam a határon, hogy vittem a hangszeremet, és amellet, hogy mindenféle bürokratikus papírozás volt, nemegyszer kellett muzsikálnom, hogy elhiggyék, ez az én hangszerem, és nem csempézem. De olyan is volt, hogy megmutatták, hol a „duty free” üzlet, és hogy milyen márkájú konyakot kérnek. Az biztos, hogy a gyomorfájás mindig előjött a határon. Az utóbbi időben szűnt egy kicsit, de most ismét megszigorították a határátkelést, és érdekes módon visszajött ez az érzés.

A kádári Magyarországon abban az időben szimpátia övezte az erdélyieket. Kiemelném a Szent László-napi tüntetést, ami Erdély mellett, a falurombolás ellen volt a Hősök terén. Nagyon jó érzés volt, hogy a magyarországi magyarok kiálltak az erdélyi magyarok mellett. Azt is fantasztikus volt megélni, hogy a decemberi fordulat után a segítőkészség is feltámadt Magyarországon, és elképesztő mennyiségű segílyt vittek át, de tevőlegesen is nagyon sokat segítettek. Persze az emberi haszonlesés itt is megjelent, és nagyon sok olyan történetet lehetett hallani, hogy a nyugati segélyekből egyesek meggazdagodtak. De ez nem volt általános.

Téma volt 1956 Erdélyben?

A környezetemben '56 állócsillag volt. Tehát mindenki tudott róla, és mint oly sok mindenről, csak suttogva lehetett róla beszélni. Hallomásból tudom az erdélyi '56-os

történések egy részét is. Ugyanis én Marosvásárhelyen jártam középiskolába, és ott többen is voltak, akik benne voltak a kolozsvári eseményekben. Be is börtönözték őket érte. Ők mesélték el nekem annak idején, hogy ott is a diákság indult el, a románok és a magyarok is. A románok azt mondták, hogy ez magyar ügy, és a magyarokat tették előre a menetben. Így akkor, amikor szétverték a tüntetést és letartóztatták a résztvevőket, akkor a menet elejéről a magyarokat vitték el, a románok meg szétfutottak. Állítólag ez így történt. Hunyadi Lászlót tudom említeni, aki egy ma is otthon élő képzőművész, Balázs Imrét, aki ugyanígy járt, vagy Bartis Ferencet. Aki, mint én is, gyergyói volt. Őt bebörtönözték, majd besúgóvá tették. Ahhoz a családhoz jártak vasárnaponként, ahol én laktam albérlésben, így beszélgethettem velük, és megismerhettem a történetüket.

Ezek a tüntetések voltak a maximum, amik tudomásom szerint Erdélyben megtörténtek ebben az időszakban, de ezeknek is borzasztó következményei voltak. Ugyanis erre az időszakra már teljesen kiépült a Securitaténak a belső elhárításos rendszere. Gyakorlatilag szinte a népesség felét beszervezték – egyes becslések szerint még többet – a besúgói hálózatokba, nyilvánvalóan kényszerítéssel, illetve ígéretekkel. Ennek a besúgói hálózatnak a táncházmozgalomban is sokan áldozatul estek. Kisgyerekként Gyergyóditróban laktam. Emlékszem, mikor nagyapámék mulatni akartak, mondták, hogy hozzam a hegedűmet. Bezárták az ajtókat, befüggönyözték az ablakokat, és akkor úgy mulattak, hogy ne szóljon ki semmi – persze akkor szabadnak érezték magukat a bezárt ajtók mögött. Arra is emlékszem, mikor nagyapám véresen jött haza a rendőrségről, mert jól megverték. Ez nem volt egyedül...

Jól jellemzi Erdély huszadik századi történelmét, ami a másik nagyapámmal esett meg. Ő hat hónapig volt kényszermunkán, a békási vízi erőművet építette... Gyergyóditró egy nagy székely falu, csak a rendőrök románok. Viszont az első román világ vége fele, talán '39-ben, Ditróba is egy ortodox templomot akartak építeni. Elkezdték a munkát, nagyapámék meg összefogtak fű alatt, és egy éjszaka az építkezést lebontották, fölszántották és bevetették sóval a helyét. Karthágó története volt a minta. Ezért aztán elvitték, ült egy hónapig vízben a pincében, kiverték az egyik szemét, fél tüdeje maradt. Utána elvitték kényszerszermunkára. Az ilyen történetek elég gyakoriak voltak Erdélyben. Ugyanakkor meg lehetett úszni a belépést a besúgók közé, ha az ember elég karakán volt, illetve ha nem volt olyan életveszélyes tette, amivel be tudták volna egy életre zárni. De több példa van arra is, hogy valakit beszerveztek, szólt a környezetének, hogy előtte ne beszéljenek, mert neki jelentenie kell. Sok barátság tönkre is ment emiatt.

Meglátása szerint hogyan változott azóta az élet Magyarországon és Erdélyben?

Megdöbbenve olvastam nemrég egy felmérés eredményét, miszerint a romániai lakosság nagy hányada visszasírja a Ceaușescu-időket. Ez teljes amnéziát jelent: elfeledteti a mostani nyomorúság a régi nyomorúságot. A fiataloknak pedig már nincsenek személyes tapasztalataik, csak azt látják, hogy ott létbiztonság volt, mindig megkapták a fizetéseket, lehetett lopni (nevet).

Pedig a különbség a szabad társadalom és a diktatúra között akkora, akárcsak az élet és a halál között. Ugyanakkor

azt látom, hogy sokat tévedtünk. Megérttem azokat az embereket, akik azt mondják, hogy csalódtak a rendszerváltásban, és egy másik rendszerváltásra lenne szükség, de azt gondolom, hogy ez egy hibás gondolat. Azok, akik ilyet mondanak, nem veszik észre, hogy a világ folyamatosan változik, és az új körülmények között a régi, 25 éves gondolatnak nemcsak értelme nincs, hanem lehetetlen is kivitelezni. Az a kérdés inkább, hogyan alkalmazkodunk az újhoz. Ilyen szempontból Magyarország jól alkalmazkodik... Erdély helyzete más. Az utóbbi 25 év megmutatta, hogy lassan, de biztosan elveszítjük. Nem fizikailag, hanem ki fogunk onnan halni. Világosan látszik, ahogy szorulunk vissza. Bár az otthoniak kitaranak, de a számok szigorú dolgok. Az látszik, hogy a korábban kompakt területek szórványosodnak, fogy a magyarság. A szórványprogramok nagyok jók, de mellettük még mindig nagy a beolvadás. Az elmúlt ötven évet végignézve úgy látom, hogy a létünk véges Erdélyben. Lassítható a folyamat, de valószínűleg nem megállítható. Három segítségnyújtási lehetőség van: a szórványban megmaradni az rövid távú segítség; a kompakt területre települni, Székelyföldre, az hosszabb távú segítség, de mindkettő időleges. Véglegesen megmaradni Magyarországon lehet.

Nyilvánvaló, hogy egy csomó kötöttség van a gondolkodásunkban ezzel kapcsolatban. Az első ilyen Trianon. Onnantól kezdve még egy sor olyan kötöttség van, amely megakadályoz minket abban, hogy ezt a kérdést elfogulatlanul és tárgyilagosan tudjuk szemlélni. Márpedig muszáj lenne, hiszen a fájdalom vagy a veszteség érzete korlátoz a tisztánlátásban. A racionális gondolkodás meghálálja önmagát. Szerintem akkor tesszük a legjobbat, ha a realitás talajáról

cselekvési irányokat fogalmazunk meg. Sohasem lehet csak egy megoldás az üdvözítő irány, hanem cselekvési tervek sora kellene a különböző csoportoknak és helyzeteknek. Nagyon nagy lépés a megmaradásban a magyar állampolgárság, ez tény. De pontosan a szülőföldön megmaradás érdekében a kulturális, identitáserősítő szolgáltatásokat is oda kellene vinni, hiszen egyértelműen ez lenne az, ami még segítene.

Október 23-nak mekkora súlya van Erdélyben?

Jóval kisebb, mint Magyarországon. Ez köszönhető a negyven év szocializmusnak és elhallgatásnak. Tudják, hogy Magyarországon volt valami, de, szerintem, nem érint meg elég széles rétegeket, nem tudják átérezni. A dezinformáció is dolgozott: sikerült egy baloldali forradalomként rögzíteni '56-ot a köztudatban, és erre a hagyományosan konzervatív erdélyi magyarok nem vevők. Még nekem is sommásan úgy foglalta össze a történetet budapesti nagybátyám, hogy ez nem volt igazi forradalom, mert a kommunisták megpróbálták átjátszani a reformszárnynak a hatalmat, de ez nem sikerült.

Ez a vélekedés nem vette figyelembe, hogy itt a pár hét alatt mekkora demokratizálási folyamat ment végbe, hogy hirtelen megjelentek ismét a pártok, hogy akkor már tényleg a szabadság felé menetelt az ország. Ehelyett ők csak az elejét látták a folyamatnak. Ráadásul a történelmet is másképp tanítják Erdélyben. Én magam is románul tanultam, Magyarország történelméről pedig minimálisat tanítottak, azt is elferdítve. Amit én tudok, azt saját szorgalmamból szedtem össze, illetve a nagyapák, apák elmondása

mutatott irányt. Erdélyben nagyon nagy a hiány a történelmi ismeretekben, de gondolom, hogy ez a többi elszakított területen is így van.

A magyar rendszerváltás idején már itt élt. Nagy Imre újratemetésekor már többet tudott az '56-os eseményekről, mint amiket még Erdélyben beszéltek róla?

Igen. Magyarországra jövet volt szerencsém az itteni szamizdat irodalmat megismerni, beszélgetni emberekkel. Bekerültem egy olyan körbe, ahol adott volt, hogy '56 fényes lapja a magyar történelemnek, és igazi forradalom volt.

Ebben az időszakban kapcsolatban voltam Püskiékkel, és Sándor bácsiéktól minden olvasnivalót megkaptam. De már akkor a Magyar Nemzetben is jelentek meg olyan anyagok, amikből azért lehetett tájékozódni. Az én generációm pedig úgy szocializálódott, hogy mindig a sorok között olvastunk. Már onnan is látszott, hogy szabadul a világ és Magyarország is. Nagy dologként éltem meg, hogy a rendszerváltás egy békés átmenet lett, noha fiatalon biztos hajlandó lettem volna harcolni is a szabadságért. Emlékszem, mikor október 23-án Szűrös Mátyás kikiáltotta a köztársaságot, akkor éppen Svájból jöttünk haza az Ökrös zenekarral, és már Linz környékén elkezdtek csavargatni a rádió gombját, hogy halljuk, mi történik. Akkor nap mint nap történtek dolgok, nagyon felgyorsultak az események. Sírtunk az autóban, mikor délben bejelentették a köztársaság kikiáltását. Akkor is az utcán voltunk, amikor Ceaușescut elűldözték. A nagykövetségtől végig az egész Rákóczi utat beleptük mi, erdélyiek. Sajnos az is ide tartozik, hogy az egyik zeneszerzőstanárom, aki Kolozsvárról Németországba telepedett,

infarktust kapott a tévé előtt, ahogy nézte a romániai eseményeket. Belehalt az izgalomba.

Hogyan emlékezik meg 1956-ról?

Soroksáron lakom. A szomszédom, Sepsey Jóska bácsi, mielőtt meghalt, rám hagyományozta a zászlóját. Ez egy régi, talán korabeli zászló. Én 23-án mindig kiteszem a házra ezt a zászlót, és arra gondolok, hogy mit jelentett akkor ez az egész.

Mi lehet a tanulsága a forradalomnak?

Rengeteg van, ezért nem is vállalkoznék arra, hogy mindről beszéljek. Az egyik legfontosabb tanulság, hogy az egység mekkora erőt jelenthet. Akkor a választás nem önös érdekek alapján történt. A másik üzenet az, hogy soha nem szabad elhinni azt, hogy nincs másik lehetőség. Nem szabad az adottságokat készpénznek venni. A realitások talaján kell maradni, de nem szabad elfogadni azt, hogy csak egy adott lehetőség van... A Pongrátz testvérekkel találkoztam Amerikában egy turnénk során, és a történetük megtanított arra, hogy hiába tűnik reménytelennek a helyzet, nem szabad feladni. Meg lehet szabadulni a legnehezebb helyzetből is. 1956 azért volt nagy dolog, mert akkor ugyan már elűzték Rákosi Mátyást, és az előzményekhez képest olvadásosabb időszak volt, de az emberekben még nagyobb volt a szabadság iránti vágy. Nem elégedtek meg azzal, amit a kommunisták adni akartak. Itt van tehát egy kis nép, amely meg tudta változtatni a dolgok menetét. Az a rövid,

önfeláldozóan harcos időszak már elég volt arra, hogy ennek köszönhetően Magyarország kivételesen „vidám barakként”, viszonylag jól élje végig és túl a kommunizmust, ami Romániában nem sikerült.

Fotó: Rózsa Erika

Horgas Eszter

Őszinteség és kitartás

„Nagyapám, Levendel László, aki, mint Radnóti Miklós költő, munkaszolgálatos volt Borban, borzalmas dolgokat élt át. Ennek ellenére azt tanította nekünk, hogy itt kell bátornak lenni, és jó felé vinni a dolgokat. Mert a történelem viharai ellenére a magyarság megérdemli azt, hogy jót tegyenek vele. Nem szabad elhagyni, nem szabad elmenni, mert az a könnyebb út...”
A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett **Horgas Eszter** családjára nem emigrált '56-ban, hanem kiállva a kor viszonyait, példamutatóan helytállt az elkövetkező nehéz évtizedekben. Hogyan őrizheti meg az ember a tartását? Mit lehet a forradalomból tanulni? Kell-e beszélni róla a következő generációval? A fuvolaművésznő megkapó őszinteséggel osztja meg családi emlékeit és gondolatait...

Hogyan találkoztál a forradalom témakörével?

Számomra általános iskolás koromtól egészen a rendszer-változásig egészen más színben játszott 1956, mint amilyen-nek a hivatalos tankönyvek lefestették. Szüleim ellenzéki értelmiségiek voltak, ahogy a nagyszüleim is, tehát nálunk otthon mindenki azt mondta, hogy ez nem ellenforradalom, hanem forradalom volt. Mi, gyerekek, kicsit meg voltunk ijedve, és megkérdeztük, hogy jó-jó, de ha felelni kell, akkor mit kell mondani? Az a kompromisszumos megoldás született, hogy „a tankönyv szerint ellenforradalom”. Tehát nem kellett hazudnunk. Emlékszem, hogy egy osztálytársam majdnem megbukott, mert véletlenül forradalmat mondott.

Budapesten lakott a családod '56-ban?

Igen, bár anyukám még gyerek volt, és apám se számított felnőtt férfinak. De amit ők és a nagyszüleim meséltek '56-ról, az teljesen egyértelmű volt: a forradalomban résztvevők szabadságharcosok voltak. Sajnos azokat az embereket, akik részt vettek az eseményekben, nem volt alkalmam megismerni. Azt tudom, hogy akadtak családi ismerősök, barátok is a később kivégzettek között. A szüleimben ez a „majdnem sikerült” érzés maradt meg a történetekből, hiszen, mint mondtam, ők még nagyon fiatalok voltak akkoriban.

Inkább állapotok azok, amikre a történeteikből emlékszem. Például, hogy ekkor kiszabadultak a börtönökből bűnözők is. Rossz érzés volt kislánként elképzelni, hogy miközben egy tiszta, igazi dolog készülődik, akkor a cselész és az effektív bűnözők is ott voltak az utcán. A forradalom nem csak hőstett és szépség, hanem ott tényleg

vér folyik. A nemes eszmék összekeverednek az egészen félelmetes agressziókkal.

Nekem, mivel akkor még nem éltem, személyes élményem természetesen nincs. Inkább maga a tapasztalás érdekes, hogy hazugságot kell tanulni az iskolában, hogy nem azt mondják, nem azt tanítják, ami a valóság. Ezt megélni mindenképpen egy edzés az embernek felnőtt korára is. Ezért aztán belénk is költözött testvéreimmel a kétely. Nagyon fontos, hogy az ember gondolkodjon és figyeljen, ne fogadjon el mindent rögtön kész ténynek, hanem személyes élmények alapján és megfontoltan hozzon ítéletet, és alakítsa ki a világnézetét.

A családotban '56 után nem került szóba az emigráció lehetősége?

Ez nagyon érdekes kérdés. Szoktam azon gondolkodni, hogy az én családom mennyi mindenen ment keresztül. Ehhez képest szerencsés a mi generációnk, hiszen se háborút, se forradalmat nem kellett megélnünk, mint a nagyszüleimnek meg a dédszüleimnek. Ők ennek ellenére nem akartak elmenni, annyira erős volt bennük a hazaszeretet és a magyarságtudat.

Én is 18 éves korom óta kapok ajánlatokat, hogy dolgozzam külföldön. Amikor világsztárokkal játszom együtt, nem is értik, miért maradok. Én viszont értem, hiszen olyan mélyen belénk nevelték, hogy ez a hazánk, itt van dolgunk, hogy nem mehettem el. Az anyám, aki csodálatos író, és apám, aki nem melleleg szerintem a ma élő legnagyobb költő, a magyar nyelvvel való egészen különös kapcsolatuk miatt sem mehettek el innen. Hol másutt lehetne apám magyar költő, ha nem a szülőföldjén?

A nagyapám, Levendel László, aki Radnótival volt munkaszolgálatos Borban, és aki hihetetlen dolgokat élt meg, azt mondta, nekünk ez a sorsunk. Hogy itt kell bátornak lenni, és jó felé vinni a dolgokat. Mert a történelem viharai ellenére a magyarság megérdemli azt, hogy jót tegyenek vele. Nem szabad elhagyni, nem szabad elmenni, mert az a könnyebb út. Ráadásul amúgy is azt tanították: ha van két út, és az egyik nehezebb, akkor gondolkodás nélkül a nehezebb felé menjünk (nevet).

Hogyan viszonyult a családot a forradalom utáni hatalmi berendezkedéshez?

Nálunk nagyon-nagyon nem szerették Kádárt. Ebből konfliktusom is volt az iskolában, mert a szüleim azt mondták, hogy ő áruló. Én már abban az időben voltam gyerek, amikor konszolidálódott a helyzet, és a nép tulajdonképpen megszerette. Az osztálytársaim is rossz szemmel néztek rám, mikor leárulóztam Kádár Jánost. Ebből bőven adódtak konfliktushelyzetek. Nekem estek, hogy én miket beszélek, miért mondok ilyeneket. Mert ugye a közvélekedés az volt, hogy jó-jó, kivégezték ezt is meg azt is, meg itt vannak az oroszok, de azért a szocialista országok közül Magyarországon a legjobb. Otthon mi nem ezt éltük meg. Azt éreztük, hogy nem lehet az igazságról beszélni, nem lehet leírni dolgokat, mindent cenzúráznak vagy betiltanak.

Hogyan alakult a családot élete a későbbiekben?

A szüleim szerkesztésében megjelent első Eszmélet című folyóiratot bezúzták még a hatvanas években. Pedig nem

akármilyen ellenzéki művészek írtak bele, akik fel is jártak hozzánk, és akiket később én is megismerhettem. Gyerekkoromat végig elkísérte ez a szellemiség.

Elgondolkodtató, hogy a mi időnkben már mindent lehet mondani, de éppen ezért a dolgok súlya is más lett. Emlékszem, akkor hatalmas ereje volt annak, és nagy bátorság kellett hozzá, hogy valaki azt mondja: nem húzok ki semmit, nem cenzúrázhatják a kéziratom. Ezt tudtuk, éreztük, és nagyon büszkék voltunk a szüleinkre. Fel sem mértük, hogy ezért nekik vállalni kellett az egzisztenciális bizonytalanságot is.

Nagyon megrendítő volt, hogy nagyapám temetésén több ezren jelentek meg. A gyászolók között ott voltak a neves közéleti személyiségek, politikusok mellett az egyszerű emberek, sőt a hajléktalanok is, akiken egész életében segíteni próbált. Nagyon jó dolog úgy felnőni, hogy az ember büszke lehet a felmenőire. Azt kaptuk örökségként, hogy az ember életében a legfontosabb az, hogy belül rendben legyen. Hogy azt tudja mondani: amit gondol és tesz, az igazi és becsületes. Nem mások szabályai szerint, hanem a saját hitünk szerint kell élnünk.

Aranyos családi történeteink is vannak, amik jól jellemzik azokat az időket. Abban a korszakban a rettegett kultúrpolitikus Aczél György volt. Egyszer vendégek voltak nálunk, a testvéreim pedig az udvaron fogócskáztak. A bátyám felszaladt, erre megkérdezték tőle a vendégek, hogy „Péterkém, ki elől menekülsz?” „Az ellenség, az ellenség elől menekülök!” – zihálta. „De ki az ellenség?” – kérdezték tovább. „Ki, ki? Mint nektek: az Aczél!” – magyarázta meg a dolgot (nevet).

Ez állandó téma volt a családban. Feljártak az értelmiségiek, és ment a sakkozás, hogy mit lehet, hogyan lehet

kimondani, leírni. Meghatározó volt ez az állandó részkérés, hogyan lehet elmondani az igazat. Gyerekkorunkban erre szocializálódtunk.

Persze nem volt olyan borzalmas, mint Romániában a Ceaușescu-rezsim alatt, mert ahhoz képest a kádári rendszer tényleg konszolidált volt. Erdélyben is éltek barátok, akiket néhányszor meglátogattunk. Gyerekkoromban kifejezetten rettegésként éltem meg az ilyen utakat. Egy alkalommal alig tudtunk hazajönni, mert annyira hánytam a szorongástól. Ott ugyanis az volt a szabály, hogy magyarok nem aludhattak magánháznál, és mi tudtuk, hogy házigazdáinkat feljelenthetik a besúgók. Meztláb kellett osztonni, az autót is el kellett dugni, és csak suttogva szabadott beszélni. Gyerekként ez a szorongás borzalmas volt. Az embernek ez beleivódik az idegrendszerébe. Én a mai napig nagyon félős tudok lenni. Ijeszt az emberi agresszió és butaság.

A gyermekeiddel beszélgettek '56-ról?

Persze. De nem is konkrétan az eseményekről, hanem annak kapcsán olyan dolgokról, hogy mit jelent az, hogy szabadság, hogy mit lehet belőle tanulni, hogy miért fontos ez. A történelmet nagyon szeretem, dacára annak, hogy zenész lettem. Ugyanakkor megdöbbsz, hogy az emberek mennyire nem tanultak belőle, hogy a történelem mindig ismétli önmagát. Ezért fontos emlékezni, beszélni – és jól beszélni róla. Sajnos ez el is tud laposodni. Nehéz a fiataloknak – akik személyesen nem voltak ott, nincs ilyesfajta kötődésük – úgy átadni, hogy ne egy kötelező ünnep legyen, amin ásitóznak, és azt várják, hogy mikor van vége. Hanem

hogy tényleg igazit üzenjen, és igazából eljusson a szívekhez. Ez nagyon fontos lenne.

A forradalom legfontosabb üzenete a szabadság utáni vágy. Ahogy az egyénnek, úgy egy népnek is megvan a maga karaktere. Miközben globalizálódunk, egyre kisebb lesz ez a földgolyó, aminek rengeteg pozitív oldala van. Ugyanakkor iszonyú fontos, hogy megmaradjon a népek szabadsága, saját gondolkodása, saját léptékei. A magyarságnak van egy nagyon erős karaktere, amire érdemes érzékenyen reagálni és komolyan venni. Egy ideális Föld az én szememben úgy néz ki, hogy minden nép megmarad a saját elképzelései szerint, miközben egy nagy szívben ott pulzálnak együtt. Az nem jó, ha bármelyik nép is azt érzi, hogy őt bekebelezik. Ahogy az egyénnek, úgy egy népnek is nagyon fontos, hogy megmaradjon a szabadsághoz való joga. Ez mindenkinek természetes igénye, és nem szabadna hatalmi kérdést csinálni belőle, ahogy azt sajnos teszik. Tudom, hogy ez egy nagy humánus idea, mert közben tudjuk, hogy a gazdaság meg a biznisz érdekei szerint működnek a dolgok. De ez alapvetően rossz.

Érdekes belegondolni, hogy mindig az elnyomottak vannak többen, az elnyomók pedig egy pici réteg, akik mégis sokkal nagyobb erővel bírnak. A leghatalmasabb erő a mai világban a pénz. Minden megvásárolható és irányítható vele. Döbbenetes, milyen ereje van, amit észre sem vesz az ember. Meg kell tanulnunk ellenállni ennek az erőnek is. 1956-ból meg lehet tanulni, hogy az embernek mindig emelt fővel kell élnie és viselkednie, nincs az a pénz, amiért elárulja a hitét vagy a becsületét.

Béke legyen hazánkban!

*„Megható volt, hogy azok a gazdák, akiknek régebben a padlását lesöpörték, önként milyen áldozatkészek voltak” – mesél a forradalom idején végzett élelmiszergyűjtésről **Gulyás László** nyugalmazott lelkipásztor, Monor díszpolgára. Hogyan változott az emberek viselkedése 1956 októberében? Hogyan fogadták a tanácselnökök az új lelkipásztor bemutatkozását? Beszélgetés emlékezetéről, az egyházak megfigyeléséről és az isteni kegyelemről...*

László Gulyás

Őn már a húszas évei második felében járt 1956-ban. Hogyan emlékszik vissza a forradalom napjaira?

Hatvan év múltán lehet, hogy megtéved az emlékezet. Valamit elvesz vagy hozzáad. De vannak napok, amiket nem lehet felejtetni. Mert a történések belül, maradandóan íródnak. Bennem is ezért maradt meg azoknak a napoknak az emléke.

Október 23-án, kedden este, szórványban tartott biblia-óráról kerékpárral igyekeztem haza, Dabasra. 20 óra tájban az úgynevezett öregországyúton szovjet páncélosok haladtak Pest felé. A dabasi kereszteződésnél éppen csend volt. Az eligazító katonával egyik idős presbiterünk – aki egykor orosz hadifogságban volt – beszélt. Tőle tudtam meg, hogy az alakulat délután indult el Makóról. A szovjet hírszerzés jól működött!

Hazaérve, szokásom szerint az esti, utolsó híreket 21.40-kor akartam meghallgatni. Akkoriban 22 órakor fejeződött be az adás. Miután elhangzott, hogy „híreket mondunk”, nagy csend lett, majd egy-két lövést hallottam, s végül valamilyen zeneszám következett. Feleségem nem hitte, hogy lövés volt. Másnap, a reggeli hírekben közölték, hogy fegyveres huligánok, ellenforradalmárok lövöldöznek Budapest utcáin. Ezenkívül csak a reggel, az éjszakai műszakból hazajöttek mondtak híreket, bár nagyon keveset, mert ők sem tudtak sokat. Telefon nem volt, így csak a rádióra tudtunk hagyatkozni, a kapott információkból nem sokat tudtunk meg. Azonban valami örömet indítottak el a hírek, azt az érzést, amit szabadságnak mondunk. Megnyíltunk egymás felé, és bátran érdeklődtünk: tud-e valami újat? Addig bizony meggondoltuk, kitől kérdezzünk és mit!

Talán 25-én egyetemisták jöttek, és tájékoztattak mindarról, ami Pesten történt. Eztán megindult a közigazgatás váltása Dabason is. Alig nyolc hónapja voltam a gyülekezet lelkésze, a közéletben nemigen vettem részt. Azonban egyik presbiterünk a járási nemzeti bizottság elnöke lett, egy másik a községi nemzeti bizottságban nyert tisztséget, ők bevontak a munkájukba. Rám bízta például a tanítás megindítását az iskolákban, és az élelem gyűjtését a pestieknek. Az előbbiben nem voltam sikeres, mert a különböző ünnepek – a reformáció emléknapja és a halottak napja – miatt november 5-re gondoltam az oktatás kezdetét. November 4-én viszont megkezdődött a szovjetek támadása.

Az élelem gyűjtése szépen folyt. Naplót vezettünk minden adományról. Megható volt, hogy azok a gazdák, akiknek régebben a padlását lesöpörték, önként milyen áldozatkészek voltak. Az összegyűlt élelmet, lisztet, burgonyát, zsírt, tojást az István Kórházba vitték lovas kocsikkal, és adták át írásos igazolás ellenében. Később, hónapok múlva elszámoltattak minderről.

A református egyház élén történt változásokról is bizonytalan hírek érkeztek: Bereczki püspök lemondott, Ravasz László visszatért az egyházkerület élére. Így hát a novemberi presbiteri gyűlésen a jegyzőkönyvbe ezt írtuk: „Hivatalos értesülés nincs, ezért lelkipásztor felhívja a presbitérium figyelmét, hogy sok szeretettel és imádsággal foglalkozzanak egyházunk és gyülekezetünk gondjával ezekben a változó időkben.”

Sok ember leleplezte magát azzal, ahogy megváltozott a magatartása. Például volt, aki velem kapcsolatban sokszor kimutatta, mennyire komoly párttag, s 23-a után Ravasz László háromkötetes munkájával ajándékozott meg. Egyik

kültelki iskola igazgatója, aki azelőtt, ahol lehetett, akadályozott a hitoktatásban, 23-a után felajánlotta, hogy az istentiszteletet az iskolában tartsuk, s ő szívesen harmóniumozik. Ne törjünk palcát fölöttük! Csak kínos lehet úgy élni, hogy nem viselhetem az igazi arcomat.

Ezekben a hónapokban nem működött megszokott módon az Egyházügyi Hivatal. Ezt a lazaságot használtuk ki, amikor vettünk és a nevünkre írtattuk Inárcson imaház céljára egy telket. Igaz, hogy csak évtizedek múlva készült el a templom, de legalább a területe megvolt.

Volt megtorlás Dabason?

November 4. után mindannyiunkban ott volt a szorongás: mi történik ezután? A felszabadultság után megjelent az aggodalom, a nyitottság után a bezárkózottság. Különösen az után, hogy egy falugyűlésen meglincselték Biksa Miklós járási párttitkárt. Ezért keményebben sújtottak le azokra, akik a nemzeti bizottság munkájában részt vettek. Dr. Domián Ferenc presbiterünk – aki a járási elnök lett – élete is veszélyben forgott. Fő utcai tárgyalásán ott voltam, és megkönnyebbültünk, hogy „csak” életfogytiglant kapott.

1957. február első napjaiban megjelentek a karhatalmi ezred pufajkásai. Este az egész településen sötét lett. Világítás nem volt, a velünk szemben lakó fiatal házaspár hívott át beszélgetésre minket a feleségemmel. Mikor tőlük elköszöntünk, akkor láttuk, hogy a parókia kertjében emberek mozognak, s csak mikor azok onnan elvonultak, akkor mertünk hazamenni. Reggel jött be hozzánk a felső-dabasi plébános véresen, megverve. Este vitték el a plébániáról

a rendőrségre, ahová másokat is begyűjtöttek. Ott szadista módon bántak velük. Isten kegyelme megőrzött...

Dr. Békési Andort, a szomszédos ócsai lelkészt is elvitték, noha nem volt más bűne, mint hogy az egyházi Megújulási Mozgalom egyik vezetője volt.

1957-ben nálam is volt házkutatás, máig sem tudom, miért. Lehet, hogy figyelmeztetésnek szánták?

Természetesen, ha szűkebb körben összejöttünk, szóba került október – de azért ott volt mindenkor a figyelmeztetés a Bibliából: „Az öledben ülő előtt is hallgass!”

Még évtizedekkel később is tudtam, hogy telefonbeszélgetéseimet lehallgatják. Ekkor már Monoron voltam.

Figyelemmel kísérték a '89-es történéseket?

Természetesen már a Kerekasztal-megbeszélések, Nagy Imre és társai temetése mind-mind jelezték, hogy változás van készülöben. Az ember reménykedve várta a befejezést. Éreztük, hogy a diktatúra visszavonulóban van. A fordulat idején már Monoron, a Nagytemplomi gyülekezet lelkipásztora voltam. Akkor is, mint '56-ban, a szabadságnak tudtam örülni. Annak, hogy mint egyházi személy, nemcsak megtűrt, hanem munkámmal elfogadott ember lehetek.

Jellemzésül: mikor Monorra kerültem, előírás szerint be kellett mutatkozni a nagyközségi és a járási tanács elnökének. Mindkettőjüktől időpontot kértem, és a kijelölt időben ott voltam. Az előbbi le sem ültetett, csak annyit mondott: „Tudomásul vettem jelentkezését!” Állítólag hat elemi végzett. A járási elnöknel is ott voltam, titkárnője leültetett, bejelentette, hogy ott vagyok, s egyszer csak nyílt

az ajtó, és az elnök kabátban elviharzott mellettem, mintha ott se lettem volna. Különben a pártbizottságon belül az volt a jelszó, hogy arra figyeljenek, mi hangzik el a fehér templomban! Ez a református templomot jelentette.

A gyülekezetünknek mindig meghatározó súlya volt a településen. Összetartó és élő hitű közösség mindenkor. A presbitérium 48 tagból állt! Ezért volt jó a szabadabb légkör, a megbecsültség. Hisz megbecsültek az erdélyiek is, akkoriban lettünk a reménység földje számukra. Nálunk is többen telepedtek le, nekik külön karácsonyi összejövetelt készítettünk. S itt is megindult a gyűjtés, amit gyülekezetünk vezetett: a ruhaneműt és élelmet teherautóval, illetve kamionnal vittük. Egyszer az éjszaka sült kenyeret hajnalban útnak indítottuk, és szélesztették a szeretetmunkások Királyhágó vidékén. Kértem, ne csak a magyar ajkúaknak adjanak. Szolgáljuk a megbékélést!

A gimnázium tanulói egy éjszaka gyertyás virrasztást tartottak a templomban, Erdélyért.

Mindez azért történhetett, mert szabad lett a légkör.

A felekezetek is közelebb kerültek egymáshoz. Megerősödött az ökumenikus kapcsolat. Az evangélikus és baptista közösségeken túl a római katolikus testvérekkel is. Én voltam az első református lelkész, aki a római katolikus templomban prédikált.

1998-ban a város díszpolgárának választottak, így a különböző városi alkalmakon szolgálhattam. Például a Magyar Kultúra napján, a trianoni emlékünnepeken, a kommunizmus áldozatainak napján. E két utóbbit többször is. És nemcsak én, hanem a többi lelképásztor is.

Résztevője Ön a forradalmi megemlékezésnek?

Igen. Két alkalommal is felkértek, hogy a város október 23-i ünnepségén a beszédet én mondjam. Minden évben tartunk megemlékezést, de hogy az utánunk jövő nemzedéknek mennyire íródik be ez a tudatába, azt nem tudom. Az iskolák, a cserkészcsapatunk mindent megtesz, hogy ne fulladjon közönybe ez az ünnep. Gyülekezetünkben – a monoriakkal együtt – számon tartják, hogy Magócsi István teológushallgatót november elején lelőtték Pesten az oroszok. Templomunk falán levő emléktáblánál november első vasárnapján emlékezünk.

Végiggondolva a két történelmi eseményt, nehéz bevalani, hogy többet, tisztábbat reméltem. Nem anyagiakra gondolok, hanem egymás megbecsülésére, segítésére.

1989-ben a templom udvarán, székely motívumokkal díszített haranglábon, egy kis harangot állítottunk fel: „Béke legyen Erdélyen!” – kívánsággal.

Ezt az imádságos kívánságot ma így mondom: „Béke legyen Hazánkban! Béke legyen a Világban.”

Isten áldása legyen rajtunk!

Bornai Tibor

Szinesztézia

„Egy ilyen eseménynek is lehet aurája, ami ott porzik még éveken át, és azt beszívja az ember a levegővétellel. Sok pici részletből, ha valaki érzékeny erre, akkor össze tudja rakni. Nem magukat az eseményeket, hanem a hangulatát, az illatát és a színét” – mesél gyermekkorában különleges világáról **Bornai Tibor**, a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett zeneszerző, író. Milyen lehet golyónyomok tarkította falak között élni? Érdemes volt-e vigyázni azzal, hogy kinek mit mond az ember? Beszélgetés besúgásról, történelmi vitákról, Svájcba tartó buszról, és sok egyébről...

Van-e családi emléked 1956-ból?

A pszichológus és pszichiáter ismerőseim nem szokták elhinni, de másfél éves koromból származik az első vizuális emlékképem. '56 őszén voltam ennyi idős. Azt látom magam előtt, hogy az ötemeletes házunk összes körfolyosóján emberek mennek egymás után a lépcsőház felé, és mindenki cipel valami nagy tárgyat. Bőröndöt, paplant, dunyhát – mindenki visz valamit. Én nyilván nem tudtam, hogy mi ez, de nagyon különös volt, és megragadta a fantáziámat. Szerintem akkor költöztek le a légópincébe. Nyilván közeledtek az orosz tankok.

Van nekem '56-ról egy dalom, amiben egy személyes dolgot mesélek el. Az úgy volt, hogy az apukám elkezdett szervezkedni, hogy hogyan fogunk kimenni az országból. Tehát '56-os disszidensekké váltunk volna. És egyszer eljött egy pillanat, amikor azzal jött haza, hogy lezárták a határokat, így itthon maradtunk. Valamit túlszervezett, vagy nem találkozott a megfelelő emberrel. Annyi bátorság talán nem volt benne, hogy a feleségével és egy pici gyerekkel csak úgy felüljön a vonatra, és neki a határnak, lesz, ami lesz. Igazából menekülnivalója nem volt, nem kellett tartania a megtorlástól, mert nem vett részt a harcokban.

Nagyjából tizenkét év elteltével, amikor nem bírták tovább a kárpitozott bútorok azt, hogy egy kisfiú szanaszét ugrálta őket, hívtunk egy kárpitost. Egy idős bácsi volt, akivel szüleim beszélgetésbe elegyedtek. Kiderült, hogy a bácsi lánya Svájcban él. Hamar az is, hogy '56-ban ment ki. Még egy picit nyomoztak, és végül az is kiderült, hogy mikor az apukám azzal jött haza, hogy mi itthon maradtunk, akkor a szomszéd utcában még állt egy busz, és utasokra

várt. Nagyjából fél nap múlva, másnap délelőtt ez a busz kikanyarodott az Ernő utcából, átment a Szabadság hídon – nomen est omen –, és azok, akik rajta ültek, ma Svájcban élnek. Tehát egy hajszálon múlt, hogy én most nem vagyok svájci.

A történetnek az a tanulsága, hogy az évek alatt elég gyakran változott a véleményem arról, hogy jó-e, hogy itthon maradtam, vagy sem. Voltak hosszú időszakok, amikor azt gondoltam, hogy rossz, aztán voltak időszakok, amikor azt gondoltam, hogy jó.

És most?

Most már egyre vadabbul váltakoznak ezek az érzések bennem (nevet).

Van egy személyes emlékem is, amit még soha nem meséltem el senkinek. Méghozzá azért, mert szégyelltem elmesélni, ugyanis egy egészen picit olyan íze van a dolognak, mintha utólag akarnék hős lenni – és ezt utálok. Ennek még a gyanúját is szeretném elkerülni.

Egy barátom apukájától huszonöt éves koromban kaptam egy nagy köteg újságot. Ez az '56-os év Szabad Népeinek a gyűjteménye volt. Ezt ő addig őrizgette valahol a szekrény aljában. Állati érdekes volt, hogy mi jelent meg a Szabad Népből, ami elvileg a párt sajtója volt. Mikor ezeket az újságokat olvastam egymás után, az volt az érzésem, hogy én is ott vagyok. Nagyon életszerűnek hatott. Annyira lelkes voltam, hogy az október 29-i Szabad Nép címlapját kivágtam ollóval. Az volt az a szám, amin a Kossuth-címer jelent meg a címlapon, mellette egy cikk, aminek az volt a címe, hogy Hajnalodik! Ez nekem nagyon tetszett. Mélyen

a szocializmus közepén voltunk, amikor nem látszott még ennek a vége, én meg nagy bátran kivágtam ezt, bekere-
teztem, és kitettem az ágyam fölé a falra. Akkor éppen a
szüleimnél laktam. Az első házasságom felbomlóban volt,
és azon a hétvégén, amikor letartóztattak, éppen nálam
volt mind a két gyerek. Egy négyéves meg egy kétéves. Ők
vonatot meg villamost tologattak a szőnyegen, amikor be-
jött a két ballonkabátos, hogy elvigyenek otthonról egyéb
okokból. John Lennon halála alkalmából szerveztünk egy
megemlékezést az amerikai nagykövetség elé – ez volt az
ok. Ott a rendőrség begyűjtötte az adatokat, és egyszer
csak mindenkit elvittek. De nem erre szeretnék kitérni...
Szombat reggel hétkor becsöngettek hozzánk, és ott állt
az ajtóban két ballonkabátos. Anyukám nyitott ajtót, mert
én még ágyban voltam. Mutattak neki egy letartóztatási
parancsot. Mondta nekik, hogy rendben van, jöjjenek be.
Majd előrerohant, be a szobámba, és letépte a falról ezt a
képet, majd egy mozdulattal bedobta a cserépkályha mögé.
A következő pillanatban belépett a két ballonkabátos. Azt
hiszem, hogy anyukám ezzel a mozdulatával nagyon sok
kellemetlenségtől mentett meg engem. Az az igazság, hogy
egészen odáig hallgattam tőle: „Vigyázz, kinek mit mon-
dasz, vigyázz, kivel beszélgetsz, mert sosem tudhatod!”
És ezeket én mind nem vettem komolyan. Azt gondoltam,
hogy anyukám átélte az ötvenes éveket, és benne maradt
a félelem. *De hát manapság '80-at írunk, és könyörgöm, nincs
ilyen!* – gondoltam én.

A letartóztatás nem tartott sokáig, mert délután már
hazaengedtek, de attól a naptól kezdve vigyáztam, hogy
kinek mit mondok, és azt a képet sem tettem vissza a falra.
Ott maradt a kályha mögött.

**Megmaradt ez az érzés? Most is vigyázol arra, hogy kinek
mit mondasz?**

Nem, már kikopott. Megint összevissza beszélek, pedig állí-
tólag megint sok a titkosrendőr. De most már úgy gondolom,
mert nem a karrierem elején állok, hogy nekem egyetlenegy
dolgot van jogom féltetni: a saját hitelemet saját magam előtt.
Én már csak azt fogom mondani, amit gondolok. Nagyon hoz-
zászoktam, nagyon megszerettem, úgy érzem, hogy ez egy
nagy szabadságfok. Nekem egy olyan élethelyzetbe sikerült
lavíroznom magam, hogy megtehetem: azt mondok, amit
gondolok, és jöjjön, aminek jönnie kell! Nem érdekel, hogy ki
milyen tervet forral ellenem, ha véletlenül beleakad abba, amit
én képviselek vagy gondolok. Az legyen az ő baja! Mint ahogy
a besúgóknak is az ő bajuk lett a besúgás. Ezt azért mondom,
mert azon a napon, amikor letartóztattak, megpróbáltak
beszervezni. Bennem volt annyi erő, hogy nemet mondjak.
Ezt előre nem tudhatja az ember. Azt gondolom így utólag,
hogy aki akkor ott igent mondott, az mind a mai napig magát
bünteti. Ami sokkal szigorúbb büntetés, mint mondjuk leülni
lopásért másfél évet. Mert az az ember másnap úgy ébredt fel,
hogy ő besúgó. Ez szörnyű büntetés lehet. Én ezt elkerültem,
és ezért nagyon hálás vagyok a szüleimnek. Hogy adtak ne-
kem valamiféle tartást vagy bátorságot, ami megakadályozta,
hogy összetojjam magam, és aláírjam azt a hülye papírt.

**Már lehet tudni a zenei világból, hogy ki volt besúgó. Ezt
magatok között hogyan élitek meg?**

Éppen most volt erről egy vitám. Az, hogy ki volt besúgó,
még mindig nem derült ki mindenkiről. Sőt: ezzel a témával

kapcsolatban írtam egy regényt, Lőj az ördögre! címmel. Emiatt elmentem a Történeti Levéltárba, és kikértem a rólam szóló anyagokat, hogy megtudjam, ki jelentett és mit, és egyáltalán hogy nézett ez ki. Érdekes módon a letartóztatásomról nem találtak papírt. Sok eltűnt, elveszett, és nagyon sok feldolgozatlan még most is. Nem tudni, melyik halomba kerültek az énrólam készült papírok. De kezembe adtak olyan jelentést, amiben – mit van mit tenni – a könnyűzenei élet egyik ismert alakja jelentett rólam és a KFT zenekarról. Tényleg azt gondolom, hogy ezek a besúgók szerencsétlenné váltak abban a pillanatban, amikor besúgók lettek. Nem akarok rájuk haragudni, mert elég baj ez nekik. Viszont nemrég vitába keveredtem valakivel, mert egy közösségi portálon megjelentette ennek az embernek a fényképét, és azt írta alá, hogy ez egy nagyszerű ember. Miközben mindenki tudja, hogy besúgó volt. Csúnyán összevitatkoztam vele, mert ez viszont már nem megy le a torkomon. Azt gondolom, hogy aki aláírt és igent mondott, az lehet szerencsétlen, megzsarolt ember, de nagyszerű az éppen nem. Nagyon keserű tapasztalat lenne részemről, ha én is akkor lehetnék nagyszerű, ha ott igent mondtam volna. Ez valahogy nem stimmel. Nem akarom megbüntetni, nem akarom pofán vágni, nem akarok egy rossz mondatot sem mondani neki, de azt nem tűröm el, hogy nagyszerű embernek nevezzék.

Mikor tudatosult benned, hogy az első emlékképed a folyosón csomagokkal vonuló emberekkel mit is jelentett?

Az, hogy a családom készült elmenni, akkor tudtam meg, amikor a szüleim beszélgettek ezzel a kárpitos bácsival.

Tehát nagyjából tizenkét éves lehettem. Elképzelhető, hogy emiatt az egész kamaszkoromat úgy töltöttem: „Oké, akkor majd disszidálok!” Tizenhárom éves koromban zenekart alapítottam, és onnantól kezdve az összes zenekarom valamennyi fontos tagjával megbeszéltem, hogy: „Itt nem lehet, ki kell menni külföldre. Csak még ezt megcsináljuk, meg annak még vége lesz, és akkor...” Sokan ki is mentek, én itthon maradtam. Ennek talán legfontosabb indoka az volt, hogy nagyon hamar nősültem, és születtek gyermekeim. Egy-szer csak azt kellett gondolnom, hogy ilyen kicsi gyerekekkel nagyon nehéz. Arra gondoltam, várni kéne egy kicsit, amíg nagyobbak lesznek. Eközben szétment a házasságom. Belesüllyedtem olyan gondokba, amiknek nagyon csúnya megoldása lett volna disszidálni egyedül. Azt éreztem, hogy ha felvállaltam valamit, akkor azt nekem kell megoldani emberi módon. Mire ez feldolgozódott és mire partra vergődtem a hullámok közül, 1987. február 17. környékén, már 32 évesen azt éreztem, amit egykor az apukám: hogy itthon maradtam.

Részt vettél a rendszerváltás körüli politikai eseményekben?

Nem. Nem volt kapcsolatom a szamizdattal, a demokratikus ellenzékkel. Nem kerestek meg, és én sem találtam meg őket automatikusan. Azt hiszem, ennek egyik oka az lehetett, hogy ez a társaság egy fél generációval idősebb, mint én. Nem voltam kint a Nagy Imre-temetésen sem.

Úgy csendben figyeltem, szurkoltam, hogy nehogy visszacsússzon a történelem oda, ahol abbahagytuk. Hogy ne Horthyval és az utána következő dolgokkal folytassuk.

Hanem mindjárt legyünk olyan demokratikus jogállam, mint a nyugat-európaiak. De különösebben nem mentem sehova. Életemben egyetlen tüntetésen vettem részt: a Demokratikus Charta tüntetésén. Áder Jánostól három emberre vonultam a Kossuth téren. Az a megmozdulás nagyon fontosnak tűnt számomra.

De különben elkezdtem nagyon óvatosan bánni a politikával. Azt hiszem, nagyon szerencsés vagyok, hogy egy olyan korszakban éltem, amikor nagyon kevés fegyver ropogott. Amikor ropogott, én még karon ülő voltam. Másrészt, hogy kétféle társadalmi rendszerben éltem felnőttként. Azt hiszem, ettől sokkal differenciáltabban látom a világot, mint mondjuk egy amerikai, aki megszületik, és még mindig ugyanaz a rendszer van. Csak legfeljebb kicsit más színű, attól függően, hogy a republikánusok vagy a demokraták kerülnek a Capitoliumba.

Nagyon hamar rájöttem, hogy a politika nem az én dolgom, és közvetlen közel menni veszélyes. Emlékszem, hogy egyszer egy újságíró a kilencvenes évek elején megkérdezte tőlem, hogyha kérdeznék magamtól valamit, akkor mit kérdeznék. Kitalálta az *önterjút*. Kérdeztem, hogy ez micsoda. Azt felelte, hogy felteszel magadnak egy kérdést, és megválaszolod. Én meg megkérdeztem, hogy „És ezért te fölveszed a pénzt?” „Igen” – válaszolta. Erre azt mondtam, hogy ügyes. De nem hagyott békén a dolog, feladatot láttam benne, és olyat kérdeztem magamtól, amire közvetlenül a kérdés feltevése után nem tudtam a választ. Gondolkodnom kellett rajta. Úgy hangzott a kérdés: „Most, hogy többféle párt van, miért nem találsz magadnak egyet a választékból? Amíg csak egy volt, addig azt lehetett szeretni vagy utálni. Te utáltad. De ezeket is mind utálad? Vagy azt várod,

hogy valaki más kaparja ki a gesztenyét és a gyönyörű Magyarországot?” Ezen egy kicsit gondolkodni kellett. Aztán rájöttem, az a válasz, hogy nincsen annyi fontos alapeszmény, mint ahány párt van. Ezek a pártok mind-mind a fontos alapeszményeket képviselik, csak mindegyik egy pici különbséggel. Na én ezek miatt a különbségek miatt nem akarok egyik párthoz sem csatlakozni, mert én azt gondolom, hogy az emberi alapeszményeket csak egyféleképpen lehet képviselni. Ehhez próbálok ragaszkodni mostanában is, bár egyre nehezebb, ahogy az ország távolodik a demokráciától. Ezt látva egyre inkább feladatának érzi az ember, hogy bizonyos dolgok mellett kiálljon, bizonyos dolgok ellen pedig felemelje a szavát. Az egész tavalyi évem arról szólt, hogy megpróbáltam a gyermekéhezésen valamit változtatni. Nem sikerült, de úgy érzem, hogy ennél többet én nem tehettem. Ha értelmét látom, megszólalok. Nagyon nehéz korszak, amiben élünk.

Milyen képed van a forradalomról?

Ó, nagyon életszerű. Azt hiszem, az illatát érzem. Még hozzá azért, mert mi közel laktunk a Ludovika laktanyához, ahol elég nagy harcok folytak. Amikor engem óvodába vittek és később szinte ugyanoda jártam iskolába, akkor a falakon nagyon sok belövés látszott. Golyónyomok tarkították a Mihálkovics utcát egész végig. Gyermekkoromban ezt teljesen természetesnek találtam. Azt a házat, ahol laktunk, most Unicum-háznak hívják, mert egy Unicum reklám van a tetején. Régen ott egy óra volt, amit valószínűleg egy orosz tank lőtt szét. Érkezhettek onnan lövések a tankra, egy ágyúcsövet odafordítottak, és puff... Azt az

órát nagyon sokáig nem javították meg, ott állt évekig szétlőve. Azt hiszem, hogy már gimnáziumba jártam, amikor egyszer csak CSÉB reklám lett belőle. Nagyon természetes volt számomra, hogy itt van egy óra, amit az orosz tankok szétlőttek.

Azt gondolom, hogy egy ilyen fontos eseménynek a levegője sokáig ott marad az utcákban, ahol zajlott. Olyasmi lehet ez, mint az emberek aurája. Egy ilyen eseménynek is lehet aurája, ami ott porzik még éveken át, és azt beszívja az ember a levegővétellel. Sok pici részletből, ha valaki érzékeny erre, akkor össze tudja rakni – nem magukat az eseményeket, hanem a hangulatát, az illatát és a színét. Olyasmi-ből például, hogy egyszer megkérdeztem az apukámat, mi miért nem köszönünk annak a bácsinak, aki szemben lakik a körfolyosó túlsó végén. És az apukám nem csinált belőle különösebb titkot. Az mondta: „Azért, mert mikor ennek az embernek a bátyja '56-ban idemenekült és dörömbölt az ajtaján, nem engedte be.” Ilyen apró dolgokból egy gyerek is össze tudja rakni, hogy ez körülbelül milyen lehetett.

A másik pedig, hogy a 2006-os budapesti utcai randalírozások után lett egy olyan furcsa érzésem, hogy én most egy kicsit többet értettem meg '56-ból. A miatt a csőcselék miatt, aki randalírozott. Mert ugye '56 többretegű dolog. Kezdődött egy mosolygós, egyetemista felvonulással, és nagyon hamar folytatódott koncolással, amikor emberek lógtak a fákról lábuknál fogva felakasztva, leköpdösve meg kibelevve. Tehát, hogy egy-két nap alatt hogyan kompromittálódik egy nemes gondolat a csőcselék által. Én nem azt mondom, hogy 2006 egy kis '56 volt, mert egész más okból alakultak az események, de mégis: mintha a fogaskerekek

közé lehetett volna pillantani, hogy is megy ez, hogy is katog. Különösen az elgondolkodtató, hogy szinte napokkal a 2006. őszi események után már vita volt arról, hogy mi történt, hogy ki, mit, miért csinált, és ki volt a jó és a rossz ember. Ez a vita máig zajlik. Arra gondoltam, hogy „Jó ég: történelemtudomány és történészek! Ha egy héttel korábbi eseményekről nem tudjuk megmondani, hogy mi volt, vajon mi lehetett '56-ban?” Ami azért egy kicsit odébb van. A szóbeszéd, a legendárium már jó alaposan rátelepedhetett az eseményekre, hiába vannak dokumentumok. Arra már ne is gondoljunk, hogy milyen határozott mondatokat mondtunk mi 1848-ról meg a még korábban történekekről. Vajon milyen foglaimaink vannak róla, ha az egy héttel ezelőtti eseményekről is vita van.

Nagyon szerettem Vámos Miklósnak a Zenga zének című könyvét. Büszke vagyok arra a dalomra, amit Zeng az ének címmel Koncz Zsuzsának írtam. Ezt mind a mai napig játszom a saját estjeimen. Ennek köszönhetem a barátságot Vámos Miklóssal, aki egy kicsit nagyobbacska, de még kisfiú volt '56-ban. Ez a könyv az ő személyes emlékeiről szól. Aztán egy pár évvel ezelőtt felkérést kaptam egy filmzene megírására. A film a magyar olimpiai csapatról szólt, amely nagyon kalandosan, de kijutott a melbourne-i olimpiára '56-ban. Nagyon érdekes film. A címe: Olimpiának indult... Ha megnézem a saját szerzeményeim listáját, elég sok dalt találok '56-os témában, és ez nem lehet véletlen. A legegyszerűbb magyarázat az, hogy három sarokra lehetett tőlünk a Ludovika laktanya, és biztosan behallatszottak az ágyúk.

Azt hiszem, hogy a gyerekkoromat az '56-os forradalom által itt hagyott füstökben és lövésnyomokban töltöttem.

Valahogy minden arról szólt, hogy itt nemrég nagy baj volt, de hála Istennek, már nincs.

Van egy másik könyvem, amiben leírom, hogy én '62-ben voltam másodikos. Akkoriban az volt a módi, hogy a tanító néni megkérdezte: „Ki szeretne kisdobos lenni? A kisdobos táborozni megy, kék nyakkendőt visel, zászlót lenget, kirándul, sátrat ver, és vidám dalokat énekel. Most szépen mindenki hazamegy, és megkérdezi otthon, a szülei beleegyeznek-e, hogy kisdobos legyen.” Én úgy mentem haza, hogy ebbe nyilván bele fognak egyezni, mert ez remek dolog. Mondtam az apukámnak, hogy a tanító néni kérdezteti, lehetek-e kisdobos. És az apukám nem válaszolt azonnal. S az a három másodperc, amíg nem válaszolt, az nekem föltűnt. Nem mondta azonnal, hogy „Persze! Hogyne!”, hanem várt három másodpercet. Nyilván az alatt gondolta végig, vajon most világosítson-e fel róla, hogy ez az állampárt erőszakszervezetének az előszobája, és a legelső lépés, hogy arra induljak el, vagy hagyja, nekem legyen előbb-utóbb annyi eszem, hogy ezt átlássam, és magam alakítsak ki véleményyt. Ez körülbelül három másodpercig tartott neki, majd megkérdezte, hogy „Akarsz?” Én meg mondtam, hogy „Persze, hiszen kirándulunk, énekelünk!” „Akkor legyél!” – mondta. És még mindig nem volt lelkes. Ez engem mélyen elgondolkodtatott. Úgy mentem kisdobosnak örömmel, hogy közben már ott volt a kisördög hátul, ott brummogott, hogy „Biztos, hogy jó ez? Majd figyeljünk oda, hogy micsoda ez, mert apu nem örült.” Nem tudom, miért, de én már kicsi koromban fogékony voltam ezekre az apró jelekre, és úgy voltam vele, ha még nem is értem, hogy miért, de meg kell jegyezni, el kell raktározni, még jó lesz valamire. És jó lett valamire.

Meddig voltál kisdobos?

Amíg úttörő nem lettem (nevet). Sőt, egy darabig KISZ-tag is voltam, csak eztán ez valahogy úgy elhalt bennem még gimnáziumban. Egyszer csak úgy éreztem, hogy ez engem nem vonz, nem hívogat. Elkezdtem ellenzékieket gondolni. Azért nem volt annyira erős gondolás, hogy megkeressek valamilyen ellenzéki sejtet vagy ilyesmit. Úgy egyszerűen kikoptam ebből. Párttag nem lettem.

Párttag mind a mai napig nem lennék, mert ha valaki párttag, akkor tulajdonképpen a párttársainak megígéri, hogy ő jövőre is ugyanazt fogja gondolni, mint ők. És ha felmerül egy új dolog, akkor is ugyanazt fogja gondolni, mint a többiek. Na, én ezt nem bírom megígérni senkinek. Így aztán nem leszek már párttag ebben az életemben, de mindig elmegyek szavazni, mert véleményem, az van.

Október 23-án ünnepelsz?

Érdekes szemlélni, ahogy egy eltitkolt ünnepből állami ünnep lett. Egy ideig az állam miatt el kellett titkolni, aztán egy idő után meg az állam miatt kell megünnepelni. Így az embernek bele kell kapaszkodnia valamibe, ami saját maga, hogy ezt hogyan ünnepli meg és miért – függetlenül attól, hogy az állam mit mond. Mert attól, hogy az állam most épp bekebelezte ezt az ünnepet, attól nem kisebb. Október 23-át megünnepelni számomra magánügy. És azt gondolom, hogy mindenki másnak is akkor igazán értékes, ha magánügynek érzi, függetlenül attól, hogy az éppen aktuális miniszterelnök mit mond egy emelvényről.

Szép ünnep ez. Nem szoktam elmenni a közös, nagy ünneplésekre, hanem magamban ünnepelek, belül. Azoknak, akik akkor nem éltek, nem is lehet olyan egyszerű dolguk. Én is csak azért tudok erről ennyit beszélni, mert később még éreztem az illatát. Akik nem éltek akkor, azoknak olyan lehet, mint 1848. „Igen, tudjuk, ünnep – menjünk!” Ez még egy picit közelebb van. Érdekes, hogy én már éltem akkor.

Emlékszem, hogy amikor még szocializmus volt, és a Zenei Műkiadó nyomdájában dolgoztam, október 23-a előtt napokkal lezártak minden olyan helyiséget, amiben írógép volt. Nem volt még komputer, fénymásoló is nagyon kevés helyen, tehát ha valaki röplapot akart írni, akkor írógépen kellett. Elzárták az írógépeket napokkal korábban – onnan lehetett tudni, hogy ez azért valami.

Volt olyan is, hogy éppen október 23-ra esett egy koncertünk a KFT-vel Szombathelyen. Az első számunk az volt, hogy „Elmúltak az ünnepek, fába szorultak a férgek...” A művházigazgatónak kikerekedett a szeme és fölszaladt a szemöldöke a homlokára. Nem volt ez ellenállás, csak megpöcköltük egy kicsit a hatalom orrát. Mindig volt bennünk egy kis kritikai él. Szerencsére ez megmaradt a mai napig. Nem estünk hanyatt a változástól.

Van egy önálló estem, ahol azzal szoktam hetvenkedni, hogy három perc alatt el tudom mesélni, milyen volt a szocializmus. És tényleg három perc. Az a tanulsága, hogy hát ilyen volt a szocializmus: kicsit nevetséges, ugyanakkor kicsit kétségbeejtő. Ebben a két vonásában pedig nagyon emlékeztet a kapitalizmusra, amit mi csináltunk. Ebből az a tanulság a számomra, hogy egy népcsoport, mondjuk

a magyarok, ugyanazt csinálják a szocializmusból és a kapitalizmusból. Nem az a fontos, hogy minek hívják a rendszert, hanem hogy kik élnek benne. És ha azoknak erre van hajlamuk, akkor a szocializmust és a kapitalizmust is ilyenre fabrikálják. Egy kicsit leng, de aztán megáll az inga.

Seibriger Erzsébet

A Várhegy titkai

„Mondanom sem kell, hogy apám szerepvállalása megint nem vált előnyére: újra meghurcolták. Ezt már nem tudta olyan könnyen átvészelni. Egymás után több szívinfarktust kapott, fekvőbeteg lett” – így mesél édesapja hányatatott sorsáról **Seibriger Erzsébet** gyógytornász. Miket élt át a Sziklakórház orvosa a világháború alatt és 1956-ban? Milyen érzés lehet, ha nem hiszik el az ember személyes és családi emlékeit? Beszélgetés orvosi felelősségvállalásról, megghiúsult kíváncsúságról és a Vár lakosságáról...

Most a budai Várban, egy, a Sziklakórház fölötti lakásban ülünk és beszélgetünk. Kérlek, meséld el, hogyan kapcsolódik a családod élete ehhez a különleges létesítményhez!

Úgy nőttem föl, hogy napi téma volt a Sziklakórház. Mégpedig azért, mert édesapám, dr. Seibriger András ott dolgozott 1944–45-ben és 1956-ban is. Ő volt az egyetlen olyan orvos, aki mindkét alkalommal, amikor a kórház üzemelt, itt szolgált és emberfeletti munkát végzett.

1944 márciusában az a megtiszteltetés érte, hogy kinevezték a vezető főorvos helyettesének ebbe, a János Kórházhoz tartozó légoltalmi kórházba. Annyira szerették és tisztelték őt itt, a Várban, hogy több családból a 14-16 éves lányokat rábízták, hogy vigye be őket a Sziklakórházba az oroszok elől. Apám lemenekítette őket, és segédápolóként dolgoztak a Svájcban képzett vöröskeresztes ápolók mellett. Az egyik vöröskeresztes ápoló lett jóval később a keresztanyám. E barátság annyira elmélyült, hogy generációk óta ápolja a két család a kapcsolatot.

Budapest ostroma borzasztó emlék volt apámnak a tehetetlenség miatt. A végén már közel hatszáz ápolat volt, többszöröse a hely befogadóképességének. Ebben a kezelhetetlen helyzetben el voltak vágva a János Kórházról. Nem volt étel, kötszer, de még víz sem.

A kitörési kísérlet után a kórház még működött néhány hónapig, de a személyzetből majd mindenki emigrált. Szinte csak apám maradt, aki polgári segítséggel tudta rendezni a dolgokat.

A háború után az volt a „jutalma”, hogy föl akarták akasztani. Ennek elmaradását végül annak köszönhettem, hogy a kollégáival együtt nem engedte a zsidó orvosokat

és nővéreket deportálni. Ezt elismerve „csak” két év orvosi praxistól való eltiltást kapott, amiből végül bő három év lett. De a Várban, aminek mindig volt egy kis falujellege, ismerték őt és nagyon szerették. A betegek a lakására jöttek, és természetben fizettek. Így tudta túlélni ezeket az éveket.

Mikortól dolgozhatott újra orvosként?

1949-től. Ekkor sikerült nagy nehezen újra munkát kapnia. Elkerült a Sportkórházba, majd a Széher úti kórházba. Zűrös időszak volt ez az életében, de azután, viszonylag későn, megnősült, és született két lánya. Hároméves voltam, a húgom pedig egy, amikor az 1956-os forradalom kitört. Az egész családuk lent töltötte a Sziklakórházban ezeket a napokat. Konkrétumokra azonban nem emlékszem.

Nem sikerült kiderítenem azt sem, hogy apámat ekkor a János Kórház küldte-e le – hiszen ekkor már rég nem ott dolgozott –, avagy magától ment oda. Ezt, mint felelősség- és kötelességtudó orvostól, el tudom képzelni. Fontosnak tartom kiemelni, olyan nem volt sem az ostrom alatt, sem '56-ban, hogy valakit ne lássanak el! Nem nézte azt az orvos, hogy ki a sebesült. Betolták a beteget, és dolgoztak. Mindenkit elláttak. Ezt az összes visszaemlékező elmondta. Később megpróbálták rájuk fogni, hogy ezt vagy azt a sebesültet származása miatt nem látták el, ám ez nem igaz!

A forradalom idejéből vannak emlékképeim: ott futkározom a folyosókon egy másik kisgyerekekkel, tolják be a sebesülteket, fehér köpenyben dolgoznak. Sokszor keresni kellett engem a kórházban. Ezt nyilván mesélték is a szüleim, így már egybeolvad a történeteikkel az emlékezetem. Azt mindig elmondták, hogy iszonyú, emberpróbáló munka

volt, rengetegen sebesültek meg. A városban kockázatos és nehéz volt a közlekedés, ezért a Sziklakórházban ekkor többszülést is levezettek.

Amikor följöttünk az '56-os kórházi napok után, akkor anyám mindenáron el akarta hagyni az országot. El is indultak, de körülbelül egy sarkot tettek meg, mert apám visszafordult. Ezt az anyám élete végéig nem bocsátotta meg neki (nevet).

Mondanom sem kell, hogy apám szerepvállalása megint nem vált előnyére, újra meghurcolták. Ezt már nem tudta olyan könnyen átvészelni. Egymás után több szívinfarktust kapott, fekvőbeteg lett. A Vár lakosságának viselkedése csodás volt, mert annyira imádták, hogy a családnak gyűjtést rendeztek, támogattak minket. Aztán amikor kicsit jobban lett, akkor itt, a lakásán folytatta a praxisát. Később a Maros utcai rendelő sebészetén dolgozott 67 éves korában bekövetkezett haláláig.

És a Sziklakórházat titkosították...

Igen. Ez az objektum titkos volt, később atombunkert is kialakítottak benne. Még a rendszerváltozás után is hosszú évekig titkosan működött. Szellőztettek, kéthetente ágyat húztak, mintha bármelyik pillanatban szükség lehetne rá. Az erre járó idegeneknek persze fogalma sem volt erről, csak a régi várbeli lakosoknak, és azoknak, akik itt dolgoztak vagy ápoltak voltak.

Közvetlenül alattunk van a Sziklakórház bejáratának a teteje. Itt, egészen a közelmúltig, fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt álca volt. A hatvanas években éjszaka gyakran hallottunk helikopter- és repülőhangokat. Apám ilyenkor azt

mondta, hogy a Sziklakórházat figyelik. Egyszer le is szállt a helikopter. Mit akartak, mit csináltak, azt nem tudtuk meg.

Engem ezzel kapcsolatban először közel húsz éve egy építész egyetemi hallgató keresett meg. Kérdezte, hol vannak a szellőzőnyílások – de csak azt tudtam biztosan, hogy itt, a mi udvarunkon van egy. Ahogy lejárát is van az udvarunkból, de azt vagy az ostromot követően, vagy '56 után befalazták.

Az a szomorú a történetben, hogy mire elkezdték a kórház kutatását, addigra alig maradtak túlélők. Már nagyon kevés ott dolgozó vagy sérült, itt ápolt civil lakos él. Felnőtt koromban, amikor és akikkel egyáltalán beszéltem erről, senki nem is hallott az egészről.

2006-ban, a forradalom 50. évfordulójára egy freemailes körlevélben felkérték az olvasókat, hogy aki tud valamit 56-ról, írja meg. Én leírtam a mi történetünket. Erre a körlevél összeállítója visszaírt, hogy utánanézz ennek. Nem sokkal később kaptam egy levelet: utánanézett különböző helyeken, és semmi nyoma annak, hogy '56-ban bármi lett volna a Sziklakórházban.

Sőt! 2007-ben, mikor a Múzeumok éjszakáján először lemegettünk vezetett csoportokkal, akkor mondtam az idegenvezetőnek, hogy az én apukám 1956-ban is itt dolgozott, mire ő határozottan kijelentette: „Akkor itt nem volt semmi!” Hiába bizonygattam, hogy személyesen én is itt voltam, emlékeim is vannak erről, nem hitte el.

Aztán később, mikor már többször volt nyílt nap, egy sebesült túlélő, akit itt láttak el, beírt a vendégkönyvbe. Majd egyre többen tettek így. Akkor kezdtek neki az 1956-os sziklakórházi események kutatásának. Nehezen, de végül sikerült találni hivatalos feljegyzéseket is ebből az időből. Így állt össze a kép.

Mindenképpen érdekes azonban, hogy a Sziklakórház kutatása úgy indult, mintha '56-ban itt semmi sem történt volna.

Elgondolkodtató. De a Várban élnek még néhányan, akik emlékezhetnek a kórház üzemelésére!

Igen. Sokszor mondtam is az általam ismert érintetteknek, menjenek le, mondják el, amit tudnak! De legtöbbször azt válaszolták: „Á, minek? Sose lehet tudni!” Még mindig él ez az előző rendszerre jellemző félelem és bizalmatlanság azokban is, akiket közvetlenül nem hurcoltak meg, nem telepítettek ki, nem vettek részt harcokban.

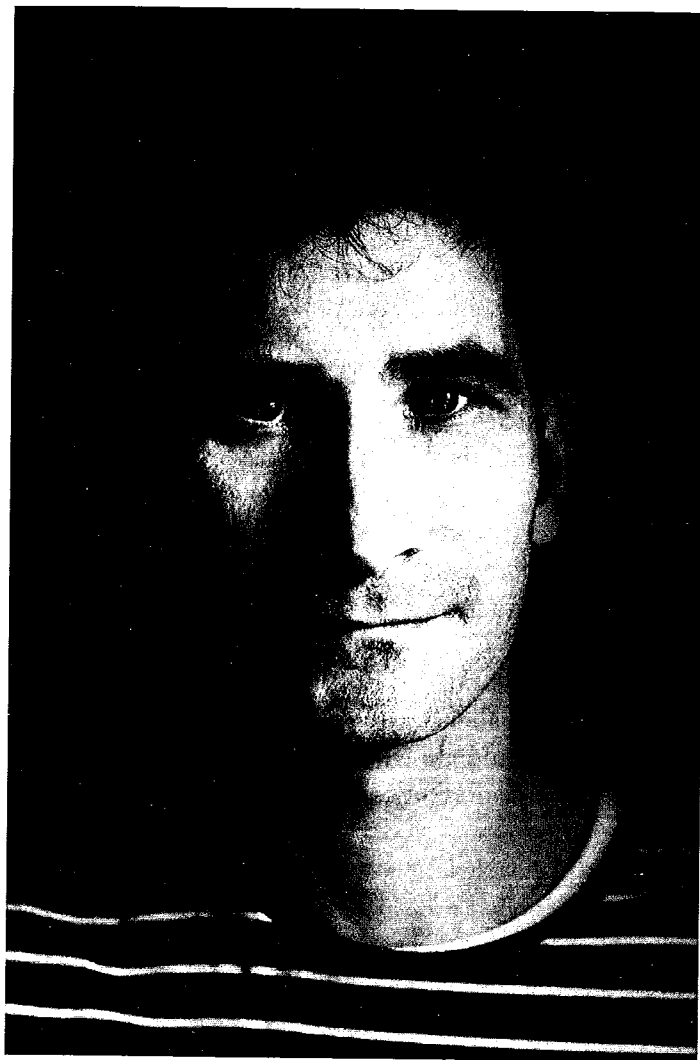
Néha elnézem a Várban lakó, kilencven fölött járó ismerőseimet, és elgondolkozom, hogy mennyi minden mentek keresztül a huszadik században, és mégis milyen erősek a mai napig!

Amikor a gyerekeim felnőttek, akkor lett egy kis időm kirámolni a pincét, padlást, így az apám hagyatékából rám maradt orvosi eszközöket, korabeli lószőr hálózszakot, egyebeket a Sziklakórháznak adományoztam. Ki is állították ezeket.

Mi, a húgommal egészen kicsi gyerekek voltunk a forradalom idején. Amikor látogatók jöttek a szüleimhez, szinte mindig a Sziklakórház volt a téma. Gyerekként rendkívül untuk, hogy állandóan háború, baleset, sebesülések körül folyt a beszélgetés. Ha sétálni mentünk a Várban, akkor apukám elmondta, akivel éppen találkoztunk, annak milyen sérülése volt, mijét kellett műteni, vagy melyik hozzátartozója halt meg a harcok során. Még jóval később is, amikor a gyerekeimet tologattam a sétányon babakocsiban,

sokszor odajöttek hozzám idegenek: „Ugye te vagy a doktor úr lánya?” És elmesélték, miként gyógyította meg őket az édesapám. Nevüket elfelejtettem, vagy nem is tudtam.

Amikor elkezdett engem is érdekelni a téma, akkor a kérdéseimet sajnos már nem tudtam kinek föltenni, mert addigra már nem élt az édesapám.

Lénárt András

'56 főállásban

„...az 1989–1990-es tanévben a történelem-tanárunk propagandafilmeket vetített '56-ról: ugyanazokat a képsorokat különböző nézőpontú kommentárral láttak el '57-ben. Az egyiket a kommunista Magyarországon készítették, a másikat pedig az emigrációban élő magyarok Münchenben” – beszél a képi elemekkel való manipulálásról dr. Lénárt András tudományos kutató. Hogyan alakul a rendszerhű családba születő fiú '56-tal kapcsolatos szemlélete? Mi az az Oral History Archívum? Hogyan tudtak megkapaszkodni a forradalom után Ausztriába menekült emigráns fiatalok? Beszélgetés egyetemi reformtörekvésről, szociológiáról és önképalakításról...

Az 1956-os Intézetben beszélgetünk, melynek kutató munkatársa vagy. Bemutatnád a munkahelyedet és munkásságodat?

Az Intézet hivatalosan 1990-ben jött létre, célja a 20. századi magyar történelem kutatása. Azon belül is az 1956-os forradalom története. Már a nyolcvanas évek elején Hege-dűs B. András és Kozák Gyula előre átgondoltan elkezdtek interjúkat készíteni a forradalomban részt vevő személyekkel. Ez lett a ma már ezerkétszáz interjút számláló Oral History Archívum alapja. Rendkívül gazdag anyag, hiszen a gyűjteményben nemcsak az 1956-ban fontos szerepet játszó emberekkel szociológiai szempontok alapján készített életútinterjúk találhatók, hanem egy-egy szakma jeles képviselői (pl. építészek, orvosok, színházi emberek) vagy kiemelkedő eseményekben érintettek (pl. Charta 77 aláírók) is elmesélték életüket. A leiratok eredeti hanganyagai is rendszerint megmaradtak, bár időnként a minőségük csak részlegesen engedi meg a nyilvános lejátszásukat rádióban vagy kiállításokon. Az archívum, meglátásom szerint, sajnos méltatlanul alulhasznosított. Pedig tulajdonképpen bárki bejöhet, és használhatja ezt az adatbázist.

Mi itt, az Intézetben sokrétű munkát végzünk: a kutatások mellett előadásokat tartunk, évkönyvet adunk ki, történelmi témájú beszélgetéseken, megemlékezéseken veszünk részt. Három éven keresztül kitelepültünk a Sziget Fesztivál Civil Sziget nevű rendezvényére. Igyekeztünk úgy megjeleníteni történelmi témákat, hogy a „szigetlakóknak” is érdekes legyen. Először a hatvanas évek, aztán a divat,

végül az 50. évfordulón az '56-os forradalom volt a fókuszban. Ez a projekt elég jól sikerült. Máig őrzünk itt, az Intézetben egy hungarocellből készült hatalmas csizmát: az volt a Szigetfesztiválon az egykori Sztálin-szobor csizmájának a mása. 2006-ban megjelentettük Csics Gyula naplóját, és abból kiemelve részleteket, különféle foglalkozásokat tartottunk. Lehetett például „stancolni”, azaz fémlapocskákra Kossuth-címert nyomni. A napló különlegessége, hogy a szerző 12 évesen, gyerekfejjel írta meg a forradalom történetét – egészen 1957-ig. A kötetet egyébként azóta is szívesen használják pedagógusok, sőt: animációs film is készült belőle.

2003 óta dolgozom itt. Akkor fiatal kutatói állást kaptam, azután szerencsére itt maradhattam. A disszertációm 56-os menekültek történeteiből írtam. A forradalomhoz kötődően foglalkoztam még a Köztársaság téri pártház október 30-i ostromának ábrázolásával, nemrégiben pedig egy elfelejtett 56-os szereplőről, Babay Istvánról tartottam előadást. Ő a Nagybudapesti Központi Munkástanács titkára volt, vele is készült interjú a kilencvenes évek elején itt, az Oral History Archívumban.

Az Intézet megalakításakor a legtöbb munkatárs a forradalom valamelyik aspektusát kutatta, de az elmúlt 25 évben sokan más vizekre eveztek: a Kádár-korszakkal vagy éppen a második világháború időszakával foglalkoztak. Én magam kedvelem a közösségi aktivitást célzó programokat. Részt vettem például a Csillagos Házak (2014), vagy korábban a Budapest100 (2011) előkészítésében és lebonyolításában. Jelenleg egy 1967-es nyilasper történetét kutatom. Írtak már erről, de bőven maradtak még feltáratlan részletek.

Érdeklődésem szerteágazó. Kutatásaim mellékszálaként évek óta nyomon követem a zsidóság tabusításának, a zsidó-identitás változásának kérdéskörét, de foglalkoztam a szociológia 1945 utáni helyzetével, a forradalomnak a tudományterület intézményesülésére gyakorolt indirekt hatásával.

Térjünk még vissza egy pillanatra a disszertációdhoz!

Igen. A 2000-es évek közepén az '56-os emigráció egy kis csoportjával foglalkoztam, az ő visszaemlékezéseikből próbáltam következtetni, hogy milyen az emigráns lét, hogyan viszonyulnak '56-hoz, Magyarországhoz. Első generációs kivándorlókat kerestem meg, akiket nem a szülők vittek magukkal, hanem 15-20 évesen ők maguk döntöttek a távozás mellett. Ausztriában felállítottak néhány időszakos, nagyjából öt évig üzemeltetett gimnáziumot, ahol a magyar menekült diákok magyarul tudtak tanulni és érettségit tenni, miközben persze németül is tanultak. Az volt a koncepció, hogy minél hamarabb leérettségizzenek, és továbbmenjenek valamelyik osztrák egyetemre. Ez nagy segítséget jelentett, de még így is nagyon sok problémával kellett megküzdeniük, és sokan lemorzsolódtak egyetemista korukban.

Fiatalok voltak, viszonylag könnyen tudtak integrálódni az osztrák társadalomba, osztrák házastársat választottak. Ezek a fiúk – közülük huszonötöt készítettem interjút – fiatalos lelkesedéssel álltak a forradalom mellé. Fővárosaik, vidékiek vegyesen. Utóbbiak közül néhányan körülnéztek Budapesten, szemtanúi voltak az eseményeknek, de nem

ők voltak a fegyverrel harcoló „pesti srácok”. Aztán szülői javaslatra vagy önállóan, az ország elhagyása mellett döntöttek. A hatvanas évek közepétől a legtöbben már hazajártak. Osztrák családot alapítottak, beilleszkedtek a társadalomba, majd csak nyugdíjas korukban került újra előtérbe a magyarságtudatuk. Néhányukat viszont egész életében foglalkoztatott a téma. Érdekelt, hogy milyen Magyarország-képük és milyen Nyugat-képük van.

Miért választottad ezt a témát a disszertációdnak?

Szinte véletlenszerűen. Egészen az elmúlt napokig úgy tudtam, szüleim vagy nagyszüleim nem vettek részt tevékenyen a forradalomban. Féltek a harcok kimenetelétől, elbeszéléseikből kitűnik, nem örültek a ribilliónak. Véletlenül derült ki, hogy egyik nagymamám, '56-ban az ELTE BTK tanulmányi előadója, ott volt az október 23-i tüntető tömegben. Nem mesélt erről, legalábbis nem hangsúlyozta, de most, a „Ki kicsoda '56-ban” Facebook-oldalon – hogy egy újabb közösségi projektet említsek – a bátyám kiszúrta. A Margit hídon, az ELTE transzparens mögött úgy száz méterrel vonult, kart karba öltve, derűsen mosolyogva a kamerába. Aztán az esti órákban a Parlamentnél már valószínűleg nem volt jelen, hanem sietett haza két kislányához, akiket egyedül nevelt, és a néhány héttel korábban lebetegedett dédapámhoz, aki éppen a forradalom napjaiban, november elsején halt meg. A nagyszüleim, és később a szüleim is elfogadták a hivatalos értékelést az ellenforradalomról, és általában is azt hiszem, a mi családuk teljesen rendszerhűen viselkedett. Mondhatni, rájuk

*Varga Györgyné, dr. Lénárt András nagymamája
'56 október 23-án
A Belügyminisztérium filmdokumentációjából
az 1956-os eseményekről*

méretezték a Kádár-korszakot. Alacsony életszínvonal, de szociális biztonság és tervezhetőség jellemezte a kort, és ez megfelelt nekik. A másik ágon, a szegényparaszti származású nagyszüleimnek már kiemelkedést biztosítottak azzal, hogy az ÁVH-nál tudtak elhelyezkedni. Ez akkor páratlan karrierlehetőség volt számukra. Nemrég tudtam meg, hogy nagyanyámat némi protekcióval takarítónőnek vették fel, majd telefonos kisasszony lett. Állítólag a titkos „K” vonalat kezelte egészen addig, amíg a rendőr nagyapámat le nem tartóztatták. Nagyapám 1947-ben tért haza a hadifogságból, és mindenféle képzettség híján rendőrnek állt. 1950 körül feljelentették őket, hogy a sötétítő függönyként használt lepedő sarkán a rendőrség pecsétje van, vagyis

ellopták a magyar állam tulajdonát. Ekkor házkutatást tartottak náluk, és megtalálták a nagyapám szolgálati fegyverét, amit azért vitt haza, hogy kipucolja. Őt három hónapra leültették, nagyanyámat pedig elbocsátották. Nem kíváncsiak voltak vissza a rendőrség kötelékébe, de nem is lázadoztak a rendszer ellen. Inkább kihasználták a számukra továbbra is nyitva álló mobilitási csatornákat.

És te mit gondoltál a forradalomról?

Volt egy tévéfilmsorozat '86-ban (Velünk élő történelem), melyben a hivatalos álláspont szerint dolgozták fel az ellenforradalmat. Kicsit személyesebbé is tették, tanúkat is megszólaltattak. Elmondták, hogyan reszkettek '56-ban attól, hogy a felkelő csűrhe visszaállítja az előző rezsimet, és félelem uralkodott az országban. Bennem, gyerekként, az maradt meg, hogy félni kellett, majd november 4-én végre megjöttek a szovjetek, és visszaállt a béke. És ebben a leosztásban Nagy Imre árulónak számított. Érdekes módon anyukám, aki párttag volt, kicsit másképp látta a dolgokat. Voltak ismerősei, akiket '56 után meghurcoltak, de őket mégis – számomra kissé disszonáns módon – rendes embereknek tartotta. Aztán ahogy nőttem és tudatosodtam, a rendszer is lazult, végül teljesen felbomlott. Nem tudom, mikor érett volna meg bennem a gondolat, hogy nem jó ez a Kádár-rendszer, mert ez egy diktatúra, hiszen mire 15 éves lettem, bevégeztetett.

Ettől függetlenül '56-ot továbbra sem találtam izgalmasnak vagy vonzónak. Igazság szerint igyekeztem távolságot tartani tőle, sötét időszaknak éreztem. Valami zavar alakult ki bennem, mert addig adtak egy világos magyarázatot,

utána meg csak a hőzöngést észleltem. A kivételt nekem Göncz Árpád egyik rádióban felolvasott ünnepi beszéde jelentette, amelyet a vasárnapi ebéd alatt hallgattunk meg. Mindig szólt a rádió, de akkor abba maradt a beszélgetés, mindenki Göncz visszaemlékezésére figyelt. Akkor éreztem először, hogy valami nagyszerű és magával ragadó dolog történhetett 1956-ban. Nem sokkal korábban, az 1989–1990-es tanévben a történelemtanár propagandafilmeket vetített '56-ról: ugyanazokat a képsorokat különböző nézőpontú kommentárral látták el '57-ben. Az egyiket a kommunista Magyarországon készítették, a másikat pedig az emigrációban élő magyarok Münchenben. Ez egy kiváló példa volt arra, hogyan lehet manipulálni bármilyen képi elemmel.

Módfelett irritált, amikor a rendszerváltáskor megjelentek mindenféle egyenruhás bácsik az utcán kitüntetésekkel. Azt éreztem, hogy ez nem a mai világ, ez valami színjátszás, és csak jelmezeket vesznek föl. Valahogy '56-ot is ehhez kapcsoltam. Tehát semmi érzelmi kötődésem nem volt, inkább hárítottam.

Egyetemi bölcsészéveim, egyben az évezred végén jelentkeztem Rainer M. János órájára. Nagy hatással volt ránk, lenyűgöző volt a tudása, szerénysége és közvetlensége. Kiváló órákat tartott, és el is hozott minket ide, az archívumba. Az is egy újabb csoda volt. Már akkor úgy éreztem, itt szeretnék dolgozni.

Szóval az én utam nem éppen egyenes az 56-ot elítélő családi háttértől, a hárításon át egészen odáig, hogy itt dolgozom.

Már az Intézetben olvastam az interjúkat, mikor egyszer bejött kutatni egy '56-ban, tizenéves korában emigrált

fiú. Nagyon megfogott, amiket mesélt a menekülésükről, a beilleszkedési nehézségeikről, az életük alakulásáról – így jött a gondolat a disszertációm témáját illetően.

Jelentős rálátásod van a folyamatosan bővülő Oral History Archívumra, aminek első anyagait majdnem negyven évvel ezelőtt készítették. Hogy látod, mennyit változott az '56-hoz való hozzáállás?

Régebben kísérleteztem ilyesmivel. Arra voltam kíváncsi, az emberek történelemszemlélete hogyan változik, mi van a fejekben. Nemcsak 1956-tal, de az egész magyar történelemmel kapcsolatban. Aztán módszertanilag megoldhatatlan problémának bizonyult, és feladtam. Leginkább akkor van esélyünk ilyen jellegű kutatást jól kivitelezni, ha van forrás arról is, hogy az illető mit gondolt '90 előtt. Érdekes volt a művész-filozófus, Karátson Gábor esete. Egyetemista volt '56-ban, elítélték, és másfél évet ült. Szabadulása után különböző parkolóhelyekre tették, a kilencvenes években tudta csak kibontakoztatni messze átlagon felüli szellemét. Tehát egy rendkívüli képességű emberről van szó, akit meghurcoltak, sokáig szenvedett, de életének utolsó két-három évtizede happy endnek is felfogható. Vele '91-ben készült egy hosszabb interjú. 2003-ban itt, az Intézetben csináltunk egy tematikus honlapot (Magántörténelem): 40 interjút rövidítettünk, szerkesztettünk meg, elláttuk fényképekkel, életrajzi adatokkal, ahogy kell. Nagyon érdekes volt megfigyelni, hogy Karátson Gábor milyen pontokon nyúlt bele a korábbi interjújába, milyen hangsúlyokat változtatott meg. Nem sok helyen változtatott rajta, meg

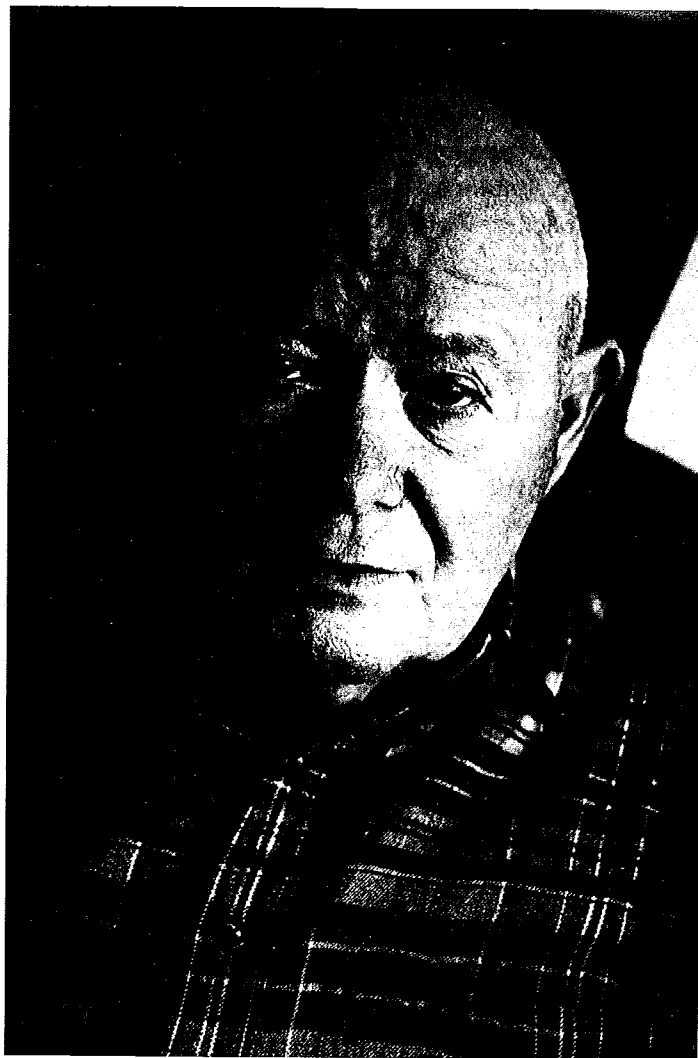
tulajdonképpen lényegtelen dolgokat, de ha az egészet néztük, akkor egészen más lett: a 2003-as Karátson Gáborra és megváltozott politikai nézeteihez fazonírozta a dolgokat. Elgondolkodtató volt, egyrészt az emlékezés megváltozása, másrészt, hogy apró, stilárisnak tűnő szövegátalakítás mennyire meg tudja változtatni egy-egy gondolat értelmét. Engem akkor nagyon meglepett – magamban még gúnyolódtam is rajta –, de valójában ma sem tudom eldönteni, hogy Karátson 1991-es vagy 2003-as szövege a hiteles. Esetleg mindkettő.

Teljesen szokványos, hogy önéletrajzi írásaikat az emberek folyamatosan átírják. Ha pedig olyan dolog szerepel bennük, ami egy megváltozott politikai közegben nehezen vállalható vagy egyenesen elutasított, arra rendszerint azt a választ adják, hogy akkoriban, a történelmi múltban ez másképpen, „így vagy úgy” volt. A ma már komikusnak tűnő hivatalos nyelvhasználatot, politikai állásfoglalást, párttagságot, de akár magas politikai pozíciót is ezzel a technikával magyaráznak egykor befolyásos emberek. A visszaemlékezés és az önmegjelenítés nagyon furcsa, képlékeny terület, ahol elvitathatatlanok a mesélő jogai az én-történet megalkotására és újraírására, de külső megfigyelőként mégis érdemes szem előtt tartanunk a változások jellegét és irányát.

Számodra mi '56 üzenete?

Bár a felkelést hamar leverték, és tulajdonképpen eleve kudarcra volt ítélve –, mégis megtörténhetett a csoda. Reménytelen társadalmi és nemzetközi politikai helyzetben,

egy borzasztóan megterhelt időszak után, ha csak nagyon rövid időre is, de szabadnak érezhették magukat az emberek. Nagyon érdekes az interjúkon keresztül látni, hogy októberben hogyan bontakozott ki a par excellence forradalom az egyetemi reformtörekvésből. Sőt, október 23-án óráról órára változott a „műsor”. A szociális juttatások javítását és szimbolikus változásokat követelő listából kiindulva, jutottak el általános, gazdasági-politikai követeléséig. És végül a tömeggé duzzadt demonstrációkon, immár dolgozó felnőttekkel kiegészülve, egészen szabadon és a sokéves hallgatást megtörve skandálták a nemzeti önrendelkezésre utaló jelszavakat. Ez csodálatos élmény lehetett. A reménytelen, de hőiesen vívott fegyveres harc pedig az egész ország erkölcsi elismerését hozta el.

Szűcs Gyula

Akinek a forradalom a sorsa...

„Amikor már mi is mind elmegyünk, akkor majd kitalálják, hogy egészen másképp volt minden. De sajnós ez ellen már nem sokat tehetünk” – osztja meg velünk gondolatát Szűcs Gyula forradalmár. Hogyan ragadják magukkal az események a 17 éves fiatalembert? Milyen kalandos úton kerül a Mecsekbe? Miként éli meg és éli túl 5 és fél éves börtönbüntetését? Egy emberi sors története a huszadik századból...

1956. október 23-án este én még nem tudtam semmit a forradalomról. Egyszerű munkásként a Ganz-MÁVAG felületnemesítő egységénél dolgoztam délutáni műszakban. Együtt mentünk haza egy Madaras nevű kollégámmal. A 23-as villamos ott fordult meg akkoriban a Közvágóhídnál, ott vártunk a megállóban. Este fél tizenegy lehetett, amikor beszélgetés közben robbanásokat hallottunk. Arra gondoltam, hogy a november 7-i ünnepségre készülnek. Én még csak 17 voltam, de a munkatársam már leszerelt katonaként mondta, hogy dehogy! Ezek egyeslövéses meg sorozatok. Ma már tudom, hogy a Gellérthegyről verődött vissza a hang, azért hallhattuk. Hazafelé az 50-es villamoson a kalauznő is megjegyezte valahol Kispest környékén, hogy „Ezek már megint valami nagy ünnepségre készülnek!” Ugyanis ott dübörgött befelé az Üllői úton (amit akkor a Vörös Hadsereg útjának neveztek) két tank.

Másnap reggel Gabi nevű osztálytársam azzal ébresztett, hogy menjek be vele Pestre, mert kitört a forradalom. Nem nagyon hittem neki, de csak nem hagyott, így elindultunk. Ronda, ködös idő volt, a munkások Lőrincen, a Szemere telepen gyülekeztek, indultak volna dolgozni. A bátyám akkor már el is ment az Ikarusba. Én délutános voltam, így ráértem. Csak figyeltem, mi készül. Mondták nekünk, hogy vigyázzunk, mert jönnek a tankok. Volt ott egy léckerítés, amögé bebújtunk. Tényleg jöttek is a tankok, nagy rombusz jel volt rajtuk, és mentek befelé. Közben érkeztek emberek már visszafelé is, ők mondták, hogy lövik Pesten a magyarokat, és hogy ezt nem lehet hagyni. Ekkor sokan elmentek a rendőrséghez a Nagyenyed utca sarkára, velük én is. A rendőrök elmondták, hogy a híresztelés valóban igaz. Odaadták a fegyvereket, nekem is a kezembe nyomtak

egy puskát. Elvittem a sarokig, ahol „Öcsi, te mit akarsz?” kérdéssel el is vették tőlem (nevet).

A továbbiakban rádión hallgattuk a híreket. 25-én jött két munkatársam gyalog Imréről, mondván, hogy mennek megnézni, milyen a forradalom Pesten. Én, 16-17 évesen, hogyne mentem volna velük! Édesanyámnak persze egy szót sem szóltam erről. Egy teherautó elvitt minket egy darabon, de a Körútra már gyalog értünk be. Ott pont a kereszteződésben volt egy tank, aminek nem volt tornya. A torony arrébb volt mellette a földön. A szakértők mondták, hogy „Nézd, ott a ruszki!” Csak egy sisak volt összegve.

Mentünk tovább a Kálvin térre, ahol egy rabomobil volt felborulva, mellette egy ÁVH-s sapka, amellet a földön pedig rengeteg pénz. Az volt az érdekes, hogy ahhoz a pénzhez senki nem nyúlt, pedig egy vagyon volt.

Aztán folytattuk utunkat az Alkotmány utcán a Parlamenthez. Ott már óriási tömeg gyűlt össze, énekelték a Himnuszt: többször, darabosan rázendítve, de sosem végig. Egy pár orosz tank volt ott, mintha védték volna az épületet. Végül a tömegben többen ordították, hogy „Menjünk be a Parlamentbe!” Ezután jött egy borzasztó nagy csattanás, és többre nem emlékszem. Az történt, hogy az illetőt, aki mögöttem állhatott, vagy akár többeket is – ezt nem tudom – eltaláltak a Mezőgazdasági Minisztérium tetejéről az ÁVH-sok. Így az illető vagy illetők rám zuhantak, én meg arccal a földre, és betörtem az orromat. Arra eszméltem, hogy rángatják a lábamat. Erre megrázkódtam, és az engem húzó ember felkiáltott, hogy „Ez még él!” Akkor jól lelocsoltak, tiszta víz lettem. Felkeltem, és segítettem a hullákat feltenni a teherautóra. Sötétedésig ezt csináltuk,

de nem bírtam tovább, mert gyomorforgató élmény volt. Nagyon megviselt.

Akkor elindultam hazafelé, hol gyalog, hol teherautón. Elérkeztem Lőrincze az iparvasúthoz. Jegenyefasor volt az egyik oldalon, a világítás pedig középen egy üveglámpa, máskülönben sötét volt. Egyszer csak nagy csörömpölés hallatszott hátulról. Tudtam, hogy jönnek a tankok! Segítettem egy féllábú öregnek, hogy „Tessék ideállni a fa mögé!”, az meg mondta, hogy „Nem, fiam!” És gyönyörűen bevágta magát az árokba. Én meg ösztönösen mellé. Hát a tankok elmentek rettenetes csörömpöléssel.

Gyerek voltam és kíváncsi, ezért felnéztem. Jó száz méter távolságra világított az az egy lámpa. Érdekes módon a tankok úgy mentek, hogy az elöl haladó nem világított, hanem a második világította meg az elsőt. Láttam, hogy szikrázva dübörgött végig a két tank, mert akkoriban kerámia volt az úttest. Aztán egyszer csak az egyik lekanyarodott egy alak felé. Az húzta a lábát, mert mint később megtudtam, lábon lötték. A tank pedig félig ráment. Én felugrottam, és eszetlenül rohantam oda segíteni.

Akkor... Akkoriban négy szelet kenyeret tudtam megenni egy ültő helyemben, mindig olyan éhes voltam, de azután nem bírtam enni három napig... Képzelve, azt láttam, hogy a szegény öregasszony egyik felét letaposta a tank, a másik fele meg kifordult! (sír)

Nem tudom, meddig álltam ott, egyszer csak két oldalról rohant oda a két lány üvöltve... Azért voltak akkor ott, mert az édesapjuknál jártak a temetőben, aki pilótaként halt meg a háborúban...

Úgy látszik, nem csak a bűnös megy vissza a tetthelyre. Én is visszamentem oda másnap. Hallom, hogy mondják

páran szegény öregasszony családjára, hogy „Megérdemlik. Megmondták a szovjet elvtársak!...” A tömeg felmordult arra, aki még így beszélt! Nemegyszer történt, hogy belelőttek azokba, akik a kenyérért álltak sorba. Az ilyen esetekre is voltak, akik azt mondták, hogy „Nem, a szovjet elvtársak nem csinálnak ilyet.” Dehogynem csináltak! Katonailag megértem, mert a katonáknak ki volt adva a parancs, hogy aki él és mozog, arra lőni kell. És a katonák követték a parancsot. Emberi oldalról viszont szörnyű! Az ez után következő napokban én csak érdeklődtem, hogy mikor mi történik.

November 4-én hajnalban elindultak az oroszok. Ma nem divat arról beszélni, pedig úgy volt, hogy az európaiak nagyon biztatgattak minket, hogy „Nem hagyunk titeket!” – de ennek a fele sem volt igaz!

A lőrinci temetőnél volt egy légvédelmi gépágyú, először ahhoz a csoporthoz mentem el titokban. Ki kellene tüntetni azokat is, akik elintézték, hogy a laktanyákból eltűnjön a lövegek závárzata. Persze mi ezt nem tudtuk, kihúztunk oda egy ilyen selejtes szállítmányt. Egy öreg, frontot megjárt katona mondta, hogy „Fiaim, mit akartok ezzel? Hát nincs meg a závarzat!”

Ekkor beláttam, hogy itt nem tudok mit tenni, így beljebb mentem. A régi, Gyöngyvirág utcai rendőrorsön is alakult egy csoport, csatlakoztam hozzájuk. Később elfoglaltuk a Baross utcai pártházat, ahol akkor már nem volt senki. Volt olyan, hogy elküldtek minket mint nemzetőröket járőrözni, vagy kiküldtek a reptérre. Egyszer az oroszok jöttek befelé a ferihegyi gyorsforgalmi úton, és mi hárman gépfegyverrel leállítottuk és lefegyvereztük őket. Pedig páncélcocsi is volt ott, meg vagy száz katona. Én később a börtönben nagyon

eldicskedtem ezzel egészen addig, amíg egy horthysta katona azt nem mondta nekem, hogy „Gyula! Gondolkozz már! Az ellenséget először is tisztelni kell, hogy ő is tud. Ezek képzett katonák. Tudták, hogy olyan hülye nincs, aki egy géppisztollyal kiáll, és oldalról nincs biztosítva” (nevet).

Így ment ez november 8-ig. Akkor összegyűltünk a Baross utcában száz-százötvenen, és az oroszok. Azok nem voltak hadifoglyok, nem úgy kezeltük őket. Térdre estek, könyörögtek az életükért. Én teljesen kiakadtam azon, hogy miért az Istent emlegetik, amikor kommunisták?! Aztán a régi katonák ott megmondták, hogy az oroszok igenis mélyen hisznek az Istenben. Mondtuk nekik, hogy menjenek vissza a hazájukba, de nem akartak. Azt mondták, hogy akkor ők Szibériába kerülnek, és ott meghalnak. Nem tudom, mi lett velük végül. Szerintem szétszéledtek Nyugatra...

Jött a hír, hogy a Corvin közt már nem bírják tartani. Sokan mondták, hogy nem hősi halottnak kell lenni, hanem élő hősnek. Igazuk volt. Én voltam ott az egyik legfiatalabb, és egy szót sem tudtam németül. Ennek ellenére adtak nekem egy papírt, amire németül írtak fel valamit, és kiküldtek egy segélyszállító repülőgéppel Bécsbe. Kint megmutattam a papírt egy rendőrnek, beültettek egy taxi-ba, és elvittek valahova. Gondolom, hogy Bécsben voltam, mert olyan pesti jellegű, két-három emeletes házak voltak. Adtak enni, inni és egy félórán belül bevezettek egy nagy terembe, ahol összegyűltek magyarok. A csapatnak egy része, nyolcan-tízen, azt mondta, hogy ne menjek vissza a halálba, maradjak ott. De nem tehettem, mert a szavamat adtam, hogy elviszem a hírt. Az nem lehet, hogy meghaljanak a többiek engem várva!

Adtak egy papírt szintén németül, meg szóban is elmondták, amit üzentek: hogy nincs értelme tovább harcolni, mert az amerikaiak nem jönnek. Akkoriban sokan megtervezték, hogy Svájc, Ausztria és Magyarország majd együtt lesznek semleges államok. De ez egy utópia volt.

Mikor visszamentem és elmondtam a hírt, akkor kihirdették az „oszolj”-t. Hallottuk, hogy a Mecsekben az ún. Láthatatlanok még harcolnak, habár sokan mennek ki már Jugoszlávián keresztül Nyugatra, ami nem volt veszélytelen vállalkozás. Voltak határőrök, akiket később kitüntettek, mert a dzsipekből gépfegyverezték a disszidálókat.

Elindultunk tehát a Mecsekbe. Tudtuk, hogy fegyvert nem lehet vinni, ezért katonai vattaruhát, pufajkát, sátorlapokat és élelmet vittünk IFA teherautókon. Elmentünk egész Dunaharasztiig, és ott bementünk a Tanácshoz. Megkérdeztük, hogy mehetünk-e tovább. A taksonyiak visszaszóltak, hogy nem lehet, mert egy egész harckocsioszlop jön Pest felé. Az egyik fiú mondta, hogy biztosan tudja, merre kell menni. Az egykori Juta-dombnál volt egy homokbánya, mi arra bementünk. A teherautók persze mind leálltak a homokban. Aztán jöttek puskával az oroszok. Szerencsére nem volt nálunk egy darab lőszer sem, csak az a szállítmány, amit a pécsieknek szántunk. Rögtön lefoglalták az ennivalót szállító teherautót, a többivel nem foglalkoztak, elengedtek. Visszamentünk Lőrincre. Végül a Kelenföldi pályaudvarról mentünk vonattal Dombóvárig öten, majd gyalog tovább Pécsre. Az Orvostudományi Egyetemnek volt egy kollégiuma, ahol megkerestük egy Pirisi Mátyás nevű fiút, aki tudta, hogyan léphetünk kapcsolatba a Láthatatlanokkal.

Másnap felmentünk az Árpád-tetőn lévő erdészházba. Ott kerültünk bele a dolgok sűrűjébe. Megtudtuk azt is, hogy a Láthatatlanok azért harcoltak a hegyekben, hogy az oroszok ne tegyék tönkre a várost. Ott ismertem meg az akkor újak számító könnyű páncélos kocsit, ami nagyon jól mozgott terepen. Én a mai napig olyan vagyok, ha egyszer jártam valahol, oda mindig visszatalálok. A Mecsek erdeiben van sok olyan természeti képződmény, ami beszakadásnak tűnik, mint egy bombatölcsér, ezért nagyon nehéz tájékozódni. Én viszont ezek között is kiismertem magam, ami nemegyszer nagy hasznára volt a csoportunknak.

Egészen november 19-ig voltunk itt. Akkor a Láthatatlanok, akik között sok sebesült is volt, úgy döntöttek, hogy nem küszködnek tovább, és kimennek. Jugoszlávián keresztül viszont nehezen lehetett átjutni, mert hol átengedték a magyarokat, hol visszatoloncolták. Ez mindig változott. Én nem akartam menni. Megmondtam, hogy magyar vagyok, ez nem választás kérdése; itt élt apám, nagyapám és kész. Hazajöttem.

Már otthon hallottam a hírt, hogy a Baross utcai csoportvezetőmet, Tutsch Jóskát felakasztották. Szegény édesanyám pedig – amikor '63-ban a börtönből hazajöttem – mesélte, hogy a Jóska volt kint nálunk. Én az édesanyám ellenében soha nem szóltam, így csak nyeltem egyet, gondolván, hogy biztos téved. Végül kiderült, hogy nem. Én jártam ki a sírhelyéhez, vittem neki virágot. A Történeti Hivatal papírjából viszont kiderült, hogy Jóskát kiengedték a börtönből háromszor, hogy adatokat gyűjtsön a társairól. Kegyelmet ígértek neki ezért, de végül, ahogy a citromot is kifacsarják, eldobják – felakasztották.

Tehát november 19. után hazajöttem. Akkor sokáig mondogatták suttogva, hogy majd jönnek a nyugatiak, segítenek, és az oroszok ki fognak innen szépen vonulni. De aztán nem lett ebből semmi. Úgymond konszolidálódott a helyzet. Akiket lehetett, letartóztattak – engem csak következő év november 7-én.

Ekkor szintén a MÁVAG-ban dolgoztam. Akkor kezdték felszámolni Rákosi személyes dolgait. Volt neki egy biztonsági, nagy Chevroletje, azt a gyárban én csiszoltam. Az volt az érdekes, hogy a mesterem, Magyar Feri bácsi gúnyosan megjegyezte, hogy „Na, majd Kádár elvtárs meg fog téged dicsérni!” Ez a délelőtti műszakban volt, délután fél négykor pedig letartóztattak.

Ezt követően vád alá helyeztek a Fő utcai Katonai Bíróságon. Kapfinger államügyész udvariasan a fizikai megsemmisítésemet kérte. Gyakorlatilag 1958. április 30-án vagy május 1-jén már Vácról hoztak ide be, és ítélték el nyolc év börtönbüntetésre a magyar állam ellen való fegyveres szervezkedésben való tevékeny részvételért, fegyver, lőszer, robbanószer rejtegetéséért.

Vácon az úgynevezett magánzárka osztályon tartottak minket. Négyen voltunk egy szobának is alig nevezhető helyiségben, abban volt egy kibli. Nem vécé, kibli. Ez egy vödör, ami le volt takarva. Mindennap beadtak egy kanna vizet. Ha abból sokat ittál, szidtunk. Ha mosakodásra pazaroltad a vizet, akkor még jobban szidtunk. Ezenkívül volt egy alumíniumlavór.

A séta az volt, hogy lehajtott fejjel, hátratett kézzel egy zárt udvarban körbemegettünk a fal mellett. Minden hónapban egyetlenegyszer. Olyan pokrócaink voltak, amik

még az I. világháborúból maradtak ránk, a sarkain még halványan látszott a Monarchia jele. Ha a fény felé tartottuk, majdnem átlátszott.

Sokáig zárkatársam volt egy miskolci nyilas főtestvér. A másik a Mindszenty-perben elítélt kispap. Palla Ernőnek hívták. Az volt a bűne, hogy Kárpátaljára misszióban vitt segélycsomagot. A harmadik egy Ziebertmann nevű zsidó ember, aki nyolc évet kapott embercsempészésért. Őt nagyon szerettük, mert nagyon rendes volt. Azért ültették le, mert állami teherautón, pénzért embereket juttatott ki '56 decemberében Budapestről. Egyszer egy beépített kommunistát is felvett így, aki aztán lebuktatta.

Együtt raboskodtam Kádas Géza egri születésű olimpiakon úszóval is. Egy alkalommal a dunai uszályokból hordtuk be a szénport. Az egyik őr pedig felismerte. Rögtön riadót fújt, mindenkit visszatereltek a börtönbe, mert féltek, hogy Géza beugrik a Dunába és elúszik (nevet).

Előírás volt, hogy 20 nap büntetést kaphatsz, ha a börtönrendet megsérted. Az még enyhe volt, mert benn voltál egy cellában, valamivel kevesebbet kaptál enni, és ennyi. Na de volt a szigorított! Én is bekerültem egyszer, mert verset idéztem az őrnek: „Vesd meg, kik egy jobb falatért eladják magokat. / Koldusbot és függetlenség! Ez légyen jelszavad!” Minden másnap csak egy bögrényi vizet és egy kis darab kenyeret kaptam. Mindez teljes sötétségben. Egy régi, bitumenes helyiség volt ez, amiben volt egy fa deszkalap. Ennyi. Oda a tisztaság jegyében mindennap beborítottak egy kis vizet. Facipőben voltunk, abban tocsoghattunk. Mikor kikerült onnan az ember, azt hitte, hogy megvakul.

Az orvosi ellátás annyi volt, hogy beszólt a doktor a cel-
lába, hogy „Mi a panasz?” Ha akkor mondtam, hogy „Fáj

a fejem”, megkérdezte, hány évem van még hátra. Mondtam, hogy mennyi. Erre azt válaszolta, hogy „Nekem is fájna” – és bezárta az ún. tátikát.

A börtönben volt egy Röck István gőzkazán, az fejlesztette az áramot és a fűtést. Egyszer mondták, hogy kazántisztító leszek. Adtak egy kalapácsot, aminek egy kis hegye volt. Le kellett vetközni derékig meztelenre, és bebújni a kazánba. A belsejének az egyik része sima volt, a másik hullámos, az volt a tűztér. Itt bent kellett leveregetni a vízkövet a kazánfalról. Tíz percnél tovább nem lehetett benn lenni, mert elfogyott a levegő. Kicsi járat volt, az embert a lábánál fogva húzták ki innen.

Ahogy kiderült, váltásként kerültünk le kazánt takarítani, mert előttünk véletlenül valamelyik rányitotta a takarítóra a gőzt... Amíg élek, nem felejttem el, milyen bűdös az ember, ha megfő... Kihúzták a hullát, kitakarították, és beküldtek utána engem.

Volt olyan is, hogy az őrtoronyból „véletlenül” elsült a géppisztoly, és néhány embert lelőttek, akik között „véletlenül” pont az az ember is ott volt, aki előző nap összeszólalkozott az őrrel.

Az ember a hetek, hónapok, évek alatt megszokja ezt. Aztán amikor kikerül innen, akkor jön rá, hogy mit bírt ki.

Később átkerültem Kőbányára, a Kozma utcába. Az első emeleten voltunk mi, motorjavítók. A BM motorjait javítottuk. Fölöttünk volt a „Speciál”. Az egy fordító egység volt. Itt olyan nagy tudású emberek voltak, akik folyékonyan beszéltek idegen nyelveket. Göncz Árpád ott tanult meg angolul.

1963-ban az ENSZ-amnesztiával engedtek ki. Kényszerből vissza kellett ugyanarra a munkahelyre mennem,

ahonnan elvittek. Ott aztán jöttek egy páran olyan szöveggel, hogy „Na mi van, ellenforradalmár, hogy érzed magad?” Én meg mindig olyan voltam, hogy visszavágtam. Hogy én forradalmár voltam, semmi közöm az ellenforradalomhoz. Ezt mindig nyíltan vállaltam. Volt ott egy régi ludovikás tiszt, az mondta, hogy „Gyula, nem vagy normális!” Lehet, hogy hülyeség volt, de én így csináltam.

Feltételesen engedtek ki minket, ami azt jelentette, ha bármelyikünk bármit csinál, akkor vissza kell mennie, és letölteni a büntetését.

A volt főnököm, Vadász Géza gyomorvérzést kapott, kórházba került. A helyére pedig egy volt ÁVH-s tisztet tettek. Ez az új főnök engem 38 Ft-ért a bíróság elé citált. Egy régi, pillangó alakú gyerekocsit vettem, és azt csiszoltam meg a munkahelyemen – ezzel okoztam kárt. Vadász Géza aztán, bár nagyon rossz állapotban volt, mégis eljött, és tanúskodott mellettem, hogy az ő engedélyével történt minden. Ez az egész arra ment ki, hogy a teljes büntetést visszakapjam, hiszen feltételesen engedtek ki! Elég lett volna egy apró elmarasztalás, és mehetek vissza a börtönbe.

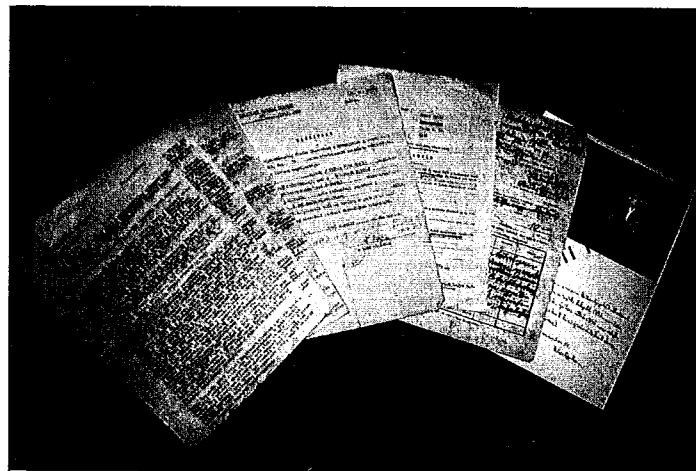
Ezenkívül is volt néhányszor, hogy bevittek. Egyszer pedig, amikor építkeztünk, szirénás autó állt meg a házunknál, és megnézték, hogy vagyok. Megkérdezték, hogy „Egyébként arról a gumimatracról megvan a számla?” Mondtam nekik, hogy nem köztörvényes voltam, de egyébként igen.

Ma már nem történik ilyesmi, de ennek ellenére nem hiszek a rendszerváltásban. Nem változott semmi. Ahhoz belül kellene megváltozni. Nekem nagyon fáj, amit a magyar néppel csináltak. Mondanak mindenfélét '56-ról is, aminek a nagy része nem igaz. Sokan mondják Nagy Imrére,

hogy mártír miniszterelnök. Én ezt másképp látom. Ő és Rajkék, Maléter is mind pártemberek voltak. A párt torolta meg rajtuk azt, hogy nem követték a felsőbb utasításokat, hogy szembeszegültek. És sajnós a népen is.

Történelmi tény az is, hogy '56-ban, amikor kitört a fegyveres felkelés, akkor a Kilián laktanyából a corvinistákat lötték október 28-ig. Az oroszok nem is akkora erővel léptek fel a forradalmárok ellen, mint az ÁVH-sok. Gyalázatos dolog volt ez.

Én az '56-osok között a legfiatalabb korosztályhoz tartoztam. Amikor már mi is mind elmegyünk, akkor majd kitalálják, hogy egészen másképp volt minden. De sajnós ez ellen már nem sokat tehetünk.

Szűcs Gyula 1956-63 közötti hivatalos dokumentumai, melyek eredetije a Történelmi Levéltárban található

Pal R

Egyetemisták akkor és most

*„Elmondta a jelenlévő kortársaira hivatkozva és rájuk mutatva, hogy ki vezette a jegyzőkönyvet, ki készítette, gépelte a kiáltványt, ki hozta az ételt a többieknek, ki mit csinált, hol ült” – mesél a jelenkori megemlékezések különleges hangulatáról **Daku Dávid**, a BME Egyetemi Hallgatói Képviselőtársaság elnöke. Mi történhet a kórházi betegekkel, ha forradalom tör ki? Hogyan lehet megérinteni a fiatal generációkat ’56 szellemiségével? Beszélgetés távoli családi érintettségéről, a Műegyetemi Emlékbizottságról és történelmi ismeretekről...*

Az október 23-i megemlékezések szervezése a mai hallgatóktól vagy az öregdiákoktól indul?

A mindenkori műegyetemi polgárok vezetősége a személyesen érintett öregdiákokkal szoros és jó viszonyt ápol. Nekem is volt alkalmam többször beszélgetni dr. Hajtó Ödönnel, aki ennek vezéralakja a Műegyetemen. Nemcsak az '56-os megemlékezés szervezésében és lebonyolításában partner, hanem rendszeres résztvevője például az évnnyitónak, a Műegyetemi Újévi Állófogadásnak, és a többi nagy rendezvényünknek is.

Tehát közös ügy, közösen ápoljuk a hagyományt. Idén, a hatvanadik évforduló alkalmából, felállt egy Műegyetemi Emlékbizottság, melynek tagja az a dr. Hajtó Ödön, aki sokáig vezette a Műegyetem 1956 Alapítványt, Keresztes Péter, aki jelenleg a Hallgatói Szolgáltatási Igazgatóság igazgatója, és én. Ez az egyetemi bizottság integrálódik az állami '56-os emlékbizottságba. Velük egyeztetünk arról, hogy az itteni ünnepség hogyan, mely ponton kapcsolódjon a hivatalos állami eseményekhez. Mi azt szeretjük, ha az állami ünnepségek megnyitója itt van. Idén, a hatvanadik évforduló kapcsán, nagyobb szabású rendezvényt tervezünk.

Meg lehet szólítani az egyetemi polgárokat?

Nehezen. Évről évre felmerülő kérdés, hogyan lehet a harmadgenerációt sikeresen megszólítani. Meglátásom szerint az, hogy manapság mennyire népes egy forradalmi megemlékezés, attól is függ, hogy október 23. milyen napra esik, nem lesz-e hosszú hétvége része.

A szokásos forgatókönyv szerint az aulában összegyűlünk, meghallgatjuk a beszédeket, aztán megkoszorúzzuk az épületen belüli emléktáblát. Kint, a kertben is van egy szűkebb körű, bensőségesebb koszorúzás annál az emléktáblánál, amin a Műegyetemi Forradalmi Bizottság tagjainak neve szerepel.

A legutóbbi rendezvényünkre az egyetem felkérte Mucsi Zoltánt és Scherer Pétert egy rendhagyó videóinterjúra. Ők a Székény Színház rendszeres előadóiként nagy népszerűségnek örvendenek az egyetemisták körében.

Továbbá az elmúlt két évben a határon túlról is érkeztek középiskolások és néhány egyetemista a megemlékezésre. Történelemverseny döntőjét tartották itt, és azután velünk ünnepeltek október 23-án. A legutóbbi megemlékezésen a pozsonyi egyetemről érkezett hölgy mondott beszédet a Kárpát-medencei ifjúság nevében, átfogva a határon inneni és túli diákságot.

Csak a Műegyetemen kapcsolódtál be az '56-os történetbe, vagy van családi érintettség?

Sajnos csak egyik nagymamámmal volt alkalmam beszélgetni már érettebb fejjel erről a témáról. Ő Pápa mellől, Nagydémről származik. Arra emlékszik, hogy '56-ban forradalmárok jöttek Pestről teherautókkal meg buszokkal. Megálltak a főtéren toborozni, feltüzelné az embereket arra, hogy fegyvert ragadva harcoljanak Pesten a szabadságért. Ekkor már a faluban is hallottak valamit az eseményekről a rádióban, meg terjedtek a pletykák. Ezt elég nehéz elképzelni, hogyan és milyen időbeli csúszással terjedhetett a hír

akkoriban! Furcsa belegondolni, milyen információszegény lehetett az akkori társadalom a maihoz képest...

Tehát jöttek ezek a toborzók, és döntési helyzet elé állították az embereket, hogy mennek, vagy maradnak. Épp ebben az időben a nagymamám sógora Budapesten volt kórházban, és ezekben a napokban kapták hírt, hogy valószínűleg meghalt. A családban azon tanakodtak, hogyan tudnának ennek utánajárni. Nagymamám apukája, a dédapám, megbeszélte a toborzókka, hogy harcolni nem szeretne, de most éppen ilyen komoly helyzet adódott, ezért vigyék fel őt Pestre. Föl is vitték, de akkor már a harcok és a kialakult állapotok miatt nem tudott eljutni a kórházba. Két nap alatt ért vissza Nagydemre. Ezalatt, akik nem mentek fel Pestre harcolni, egy másik buszra szálltak, és elhagyták az országot. Főként a fiatalabbak, friss házások.

Utólag bebizonyosodott, hogy a nagymamám sógora sajnos tényleg meghalt. És, ahogy kiderült, azért, mert az az orvos, aki műtötte, szintén disszidált, így nem volt ember, aki utókezelje őt. Így végül a kialakult vérmérgezésbe belehalt. Ennyi, amit a családukban hallottam '56-tal kapcsolatban.

Milyen képed van ma '56-ról?

Mivel nincs személyes kötődésem, ezért szegényesek voltak az ismereteim ebben a témában. Mielőtt egyetemi hallgatói képviselő lettem volna, csak egyszer voltam az októberi megemlékezésen. Most már harmadik éve, hogy folyamatosan és tevékenyen részt veszek ebben. Ez a három ünnepség jelentősen formálta a hozzáállásomat az egészhez. Minden évben egy kicsit különbözik az ünnep, más emberek

beszélnek, más kontextusban, és ez sokat alakított a bennem kialakult képen.

Van két idős bácsi, akik minden ünnepségen hátul állnak, és tartják a forradalmi zászlót. Ha elfáradnak, akkor fölváltják egymást. Látszik, hogy ez már nehéz feladat nekik, de mégis végigcsinálják. Ez csodálattal tölt el, mert az én életemnek (még) nincs ilyen momentuma, ami ilyen mély érzelmeket váltana ki belőlem.

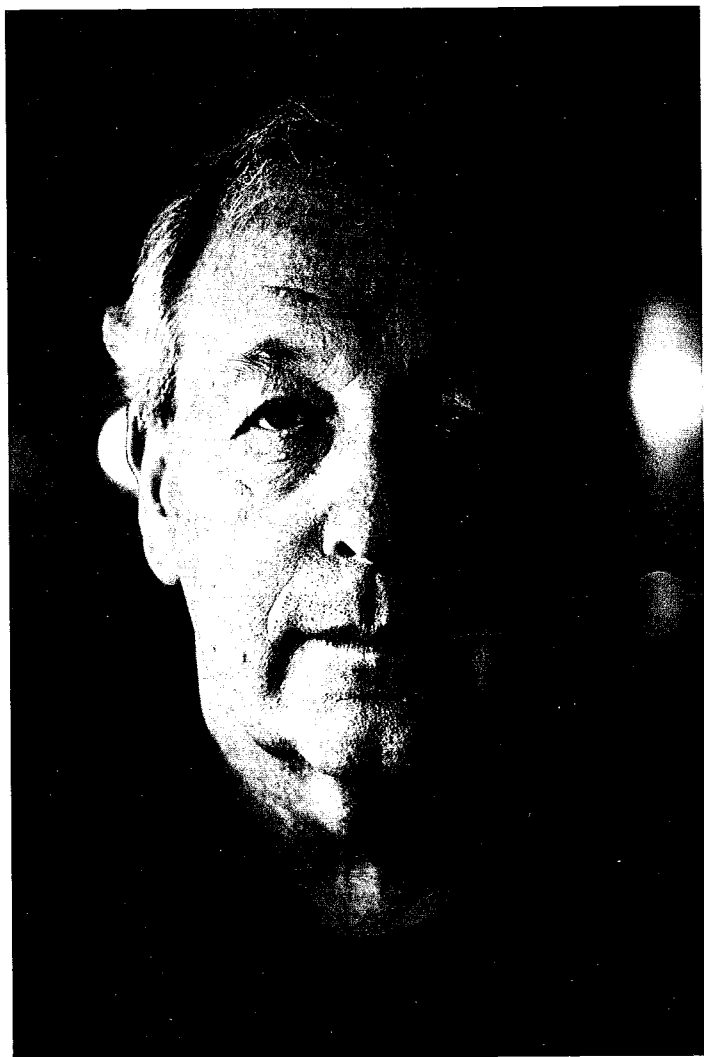
Korábban, a középiskolában, mindig volt valamilyen megemlékezés, előadás, vers, vagy valaki eljött és beszédet mondott. Az embert 14-18 éves korában nem igazán köti le egy ilyen rendezvény. Az egyetemen azért ez máshogy alakult, és el tudom képzelni, ha már nem járok ide, akkor is foglalkozni fogok a témával. Akár úgy, hogy eljövök ide, az ünnepségre, vagy rákeresek az interneten, és egy másik releváns helyre megyek el megemlékezni. Számomra '56 olyan, mint egy ügy, amit minden évben egyszer elő lehet venni, és egy kicsit jobban belegondolni, megérteni.

Szerintem mi, a harmadgeneráció tagjai már nehezen tudjuk megérteni, vagy el sem tudjuk képzelni, hogy milyen lehetett a forradalom. Persze sokat számít az is, hogy az embernek milyen történelmi ismeretei vannak. Ha átlagos középiskolai történelem-tudásszintet feltételezek, akkor azt tudom mondani, hogy alig tudunk valamit '56-ról. A huszadik század annyira sűrű volt, hogy talán két órát hallottunk erről végzős korunkban. A Műegyetemre egyébként is nagy általánosságban reál beállítottságú emberek járnak, ezért azt gondolom, keveseknek lehet mélyebb ismerete a témában.

Egy korábbi ünnepségen dr. Hajtó Ödön mondott beszédet. Helyénvaló, odaillő szónoklat volt, miközben

párhuzamokat vont a mai élettel. Abszolút nyíltsággal kezelt bizonyos kérdéseket, a maga módján szókimondó is volt – de nagyon eltalálta. Adott egy értelmet, el tudta képzelni az ember, hogyan történtek az események. Elmondta, a jelenlévő kortársaira hivatkozva és rájuk mutatva, hogy ki vezette a jegyzőkönyvet, ki készítette, gépelte a kiáltványt, ki hozta az ételt a többieknek, ki mit csinált, hol ült – és ez nagyon személyessé teszi az emlékezést. Így tudhattam meg azt, hogy a 16 pont nem egy pillanat alatt, varázsütésre született, hanem az akkori hallgatók sokáig tanakodtak, még itt is éjszakáztak, annyit dolgoztak rajta. Vagy azt, hogy az elején a végül megfogalmazottakhoz képest súlytalan dolgok is eszükbe jutottak, például, hogy jobb menzát szerettek volna. Ez nagyon érdekes volt számomra.

Ha a politika nem sajátítaná ki ezt az ünnepet, akkor lehet, hogy másképp ítélnék meg az emberek '56-ot. Mi, a fiatalság, biztosan. Ha nem az éppen aktuális miniszterelnök mondana beszédet, hanem olyan emberek, akik ott voltak, látták, átélték ezeket a napokat. Az teljesen más, sokkal emberibb lenne, és esélyt kapnánk arra, hogy megértsük a történeteket.

Vámos Miklós

Törések mentén

„Most mindenki úgy tesz, mintha '56-ban győztünk volna. Nem ez történt” – osztja meg gondolatait a forradalomról a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével kitüntetett író, Vámos Miklós. Kik voltak a megtorlás irodalmár vádlottai? A gyermekkori élmények hogyan hatnak a személyiség fejlődésére? Mi volt a három alapvető tabutéma a szocializmusban? Beszélgetés rémálmokról, gulyáskommunizmusról és ünneplésről...

Éppen most olvastam újra a Zenga zének című könyvét. Megrázó. Túl tudott lépni ezeken az érzéseken?

Nehéz kérdést tesz föl. Én úgy találom, hogy az ember semmin nem tud túllépni. Egész életem, hogy ne mondjam: életünk arról szól, hogy a gyerekkorban szerzett sérüléseket megtanuljuk semlegesíteni, vagy értékének megfelelően kezelni. Szerintem mindenkinek az egyénisége gyerekkori törések hatására alakul olyanná, amilyen. Én például minden valószínűség szerint azért lettem prózaíró, mert olyan sok volt a törés, hogy ennek kitárgyalására más mód nem adódott, mint a prózaírás. Ilyen alapon soha nem tettem túl magam sem ezen, sem azon a szerencsétlen családi helyzeten, hogy gyakorlatilag szülők nélkül nőttem föl – noha egy darabig éltek.

Újraértelmezte ezeket az eseményeket, amikor megírta ezt a könyvet?

Több évig írtam, és nehezen jelent meg: volt egy kis cenzurális hányódás. De én mindent valahogyan az események folyamában érzékelek, nem önmagában. A Zenga zének cselekménye az első eszmélésem időszakában játszódik. 1956 egy szerencsétlen év volt arra, hogy egy kisgyerek elkezdje az általános iskolát. Már csak azért is, mert rögtön egy szénszünettel indultunk. De amúgy sem szerencsés, ha egy kisgyerek halottakat lát az utcán, végignézi, hogy a szemközti házból a barátai szüleit elviszik felfegyverkezett emberek, és nem szerencsés, ha izgulnia kell, hogy az apja túléli-e az eseményeket. Az én apámat a szemem láttára kevés híján lelőtte egy FUG. Ez rövidítés: Felderítő Úszó Gépjármű. Olyan, mint egy acéltányér ponyvával befedve, a ponyva alól

gyorstüzelő gépfegyverek kandikálnak ki. Át tud menni a vízben. Kételtű. Egy ilyen befordult az utcánkba, ahol kenyérért álltunk sorba. Megjegyzem: kijárási tilalom idején. Apám úgy érezte, hogy ennek ellenére elvihet magával.

Jött a FUG, a tömeg egy kapualjba nyomakodott, engem is betaszítottak, de apám kint maradt. Úgy állt szemben a FUG-gal, mint a Tienanmen téren a kínai egyetemista a tankkal. Akkor lelassított ez a FUG, az idézett fegyverek előrenyúltak. Mindenki biztosra vette a kapualjban, hogy az apámat lelövik, leginkább én. Próbáltam visszaküzdeni magam az utcára, de nem engedtek. Meg is ütöttek, mert visítottam. Mondták, hogy „Kuss legyen, a végén idelőnek!”

Apámon láttam, hogy készen áll a halálra. Ő annyit szenvedett addigi életében – háború, munkaszolgálat, zsidótörvények, családja teljes kiirtása, majd Rajk egyik titkára lett –, hogy akkor szerintem készen volt a halálra. De a ponyva alól kibújt egy fülig érő szájú tatár katona a harckocsisok furcsa, bőrzött sapkájában. Kiszállt, széles mosollyal orszul kezdett magyarázni valamit. Apám mindenki legnagyobb csodálkozására folyékony oroszossággal válaszolt neki: megtanulta a nyelvet a hadifogságban. Elbeszélgettek. Ez az eset énrám akkora hatással volt, hogy attól fogva erősen dadogtam. Azt is nehéz volt leküzdeni.

Egy Hellinger nevű terapeuta kitalálta, miként lehet az ilyen krízisemlékeket orvosolni. Voltam ilyen terápián. Azóta valamennyire tudom értékén kezelni ezt az emléket.

De a mai napig álmodom vele. Meg azzal a pillanattal, amikor a Sztálin-szobor ledőlt. Kicsit ahhoz hasonlatos, ahogyan az amerikaiak ledöntötték az arab diktátor szobrát. Még az is azonos, hogy mindkét szobor térdig a talapzaton maradt. Azt később, éjszaka robbantották le onnan.

Este volt már, reflektorok pászmái villogtak. Én hatéves voltam ekkor, egy ilyen korú kisgyereknek nagyon ijesztő az ilyesmi. Anyám odavitt, azt mondta: „Gyere, Öcsikém! Megnézzük a forradalmat!” Ez is olyan kétes erejű ötlet. Attól kezdve hosszú éveken át azt álmodtam, hogy rám dől a Sztálin-szobor. A gyerekszoba ajtaján volt egy kis üvegablak, amin beszűrődött a fény. Ahogyan a por rezgett a fényben, az arra emlékeztetett, mint ahogyan akkor a téren villództak a reflektorpázmák.

Túljutottam-e ezen? Nem felelhetek sem igennel, sem nemmel. Most már jól kompenzálom.

Amikor később foglalkozott ezzel a témával, akkor össze tudta kapcsolni a saját élményeit a történelemmel?

Amikor én gyerek és ifjú felnőtt voltam, 1956 nem volt része a történelemnek. Soha nem beszéltek róla. Ha mégis, akkor azt mondták, hogy egy amolyan ellenforradalmi zavargás volt. Amit én láttam a saját szememmel, az ezt látszott alátámasztani. Mert láttam akasztott embert a ma Oktogonnak nevezett November 7. téren, ahogyan mi hívtuk. Láttam, hogy az egész Andrássy utat szétlőtték az oroszok, a házak oldala ledőlt. Láttam egy olyan jelenetet, hogy egy ház felső emeletét lelőtték, és ott volt egy zongora. Három lábából az egyik már a levegőben. A billentyűknél ült egy pasi nem nagyon felöltözve, és gyakorolt. Azt hiszem, Mozartot. Sok ilyen rémületeset nem láttam, egyikből sem derült ki, hogy itt a magyar nép küzdene a szabadságáért. Inkább, hogy zavaros fejű elemek lőnek. Tudom, hogy nem csak ez történt, de soha senki nem beszélt erről.

Én először 1956-ról akkor értesültem, amikor 19 éves koromban megjelentek novelláim az Új Írásban. Az Új Írás baráti köre tartott a Hungária kávéházban havi összejöveteleket. Zavartan és ájult tisztelettel odamentem Déry Tiborhoz, aki a kor íróóriása volt, ahogy Illyés Gyula a költőóriás, Németh László pedig a drámaíró-óriás. „Déry Tibor elvtárs úr bácsi, hallottam, hogy ötvenhatos hősnek tetszett lenni. Ez igaz?” Csendre intett, mert tudta, amit én nem, hogy lehallgatókészülékek vannak elhelyezve. Meghívott a házába, elmentem, mesélt egy kicsit erről. Ekkor hallottam ezekről a dolgokról először. Például hogy Déry, Tardos, Zelk és Háy volt a négy íróvádlott, őket börtönbüntetésre ítélték. Erről sem tudtunk semmit. Publikusan a történészek sem mertek ezzel foglalkozni.

A hetvenes évek végén írtam ezt a regényt. Ötvenhat csak történelmi kulisszaként szerepelt benne, csupán annyit ábrázoltam az eseményekből, amennyit egy hatéves kisfiú láthat, mégis majdnem betiltották a könyvet. Nagyon vicces, hogy ez a regény megjelent több világnyelven, ennek köszönhetően egy német tévéstáb a ZDF-től interjút kért tőlem. Budapestre jöttek, közölték, hogy filmet készítenek a forradalom ötvenedik évfordulójára. Kérték, mutassam meg nekik azt a helyet, ahol laktam, mutassam meg, hol lőtték le az apámat – majdnem. Látszott, hogy a németeket 2006-ban százszor jobban érdekli ez, mint a magyarokat. Ezért aztán engedelmesen elmondtam, hogyan történt, ott, az eredeti helyszínen, a Benczúr utcában. Nem volt annyira érdekes és vicces, mint Müller Péter esete, akit combon lőtték ötvenhatban. Azóta is ott van a golyó a lábában. Majdnem minden évben megkéri egy újság vagy egy tévé, hogy menjenek el arra a helyre. Évente készségesen meghal a magyar médiának.

Én a hetvenes évek végén, a nyolcvanasok elején már elég sokat utazhattam, annak köszönhetően, hogy filmekeket írtam. A honoráriumból királyi kegyként valutát lehetett venni. Arra kapott az ember útlevelet, utazhatott Nyugatra. Londonban és Párizsban volt egy-egy elhagyatott üzlet, ahova, ha bement egy magyar, bármennyi „uszító” könyvet hazavihetett. Ezek itthon meg nem jelenős könyvek voltak, hol magyarul, hol angolul, hol franciául. Volt egy életrajz Nagy Imréről, írta Mérai Tibor. Vagy egy amerikai kutatónak, Bill Lomaxnak az '56-ról szóló könyve. Ha az ember megígérte, hogy van bátorsága hazahozni, ingyen megkapta. De fölírták a nevét, lakcímét, tehát nem lehetett teljes biztonságban, hogy az itthoni hatóságok nem tudják meg. Ezt azért a jobb érzésűek vállalták. Én is. A Nagy Imréről szóló kötet fotómellékletében láttam először, hogy a ledöntött Sztálin-szobor hogyan nézett ki, milyen arca volt Nagy Imrének, ki volt Maléter. A fényképeket egy zsilutpingével kivágtam, és a bőrröndöm selyemborítása mögé csúsztattam, a könyvet pedig a bőrröndbe. Gondoltam, hogy a vámosok nem tudnak franciául, tehát a szöveggel nincs baj, de a képekből rájönnének, hogy miről van szó. Ennyit tettem önnön biztonságom érdekében.

Volt olyan is, hogy télen jöttem haza valahonnan vonaton, kabátom bélésében elrejtettem két ilyen uszító könyvet. A határon a vámos odalépett hozzám, és felszólított, hogy a kabátom bélésében lévő két könyvet tegyem ki. Nyilván nem röntgen volt az ő szeme, hanem valaki megsúgta neki. De hogy ki, arra nem jöttem rá soha.

A Nagy Imre-könyv nélkül nem tudtam volna megírni a Zenga zéneket. Amikor az embernek még nincs gyereke,

sokkal bátrabb – ha már gyerekei vannak, kétszer is meggondolja. Ennyit a bátorság rejtelmes titkairól.

Később milyen kép alakult ki Önben '56-ról? Ünnepel?

Mondja, mit ünnepeljek? Most mindenki úgy tesz, mintha ötvenhatban győztünk volna. Nem ez történt. A magyar népnek egy törpe kisebbsége, elsősorban a lelkes egyetemisták és egy bizonyos része a munkásságnak még jól emlékezett a háborúra, és örült, hogy fegyvert foghat a kezébe. Nem hiszem, hogy bárki komolyan gondolta, hogy azzal a néhány száz puskával a szovjet haderőt meg lehet verni. Ezt épeszű ember nem hihette. Az világos volt, hogy az oroszok nem mennek ki innen önként. Pedig akkor még nem tudtunk a titkos alkuról, miszerint Szuezből randalírozhatnak a nyugatiak, az oroszok meg megkapják koncnak Magyarországot. Ez egy nagyon szomorú történet. A magyar történelem amúgy is tele van levert harcokkal, forradalmakkal, de ötvenhat a legszomorúbbak közé tartozik. Ezen olyan sok ünnepelnivaló nincs. A vezetők nagyon naivak voltak, és szerintem nem túl okosak. Mondjuk, Nagy Imrének az a lépése, hogy a Parlamentből felolvasott egy nyilatkozatot, ami arról szólt, hogy csapataink harcban állnak, mindenki tartson ki, a kormány a helyén van. Majd elment a jugoszláv nagykövetségre. Tehát az sem volt igaz, hogy a kormány a helyén van. Ha jól tudom, csak Bibó maradt a Parlamentben, őt fogták el az oroszok.

Ha mi, magyarok, ünnepelni akarunk valamit vagy valakit, akkor talán csak a kultúránk nagyjait érdemes. Vagy esetleg Mátyás királyt. De őt is csak módjával, hiszen tudjuk, hogy neki a törököket kellett volna visszaverni, ahelyett, hogy Bécsnél kalandozik. Janus Pannonius emiatt

vett részt a Mátyás elleni összeesküvésben, mert azt látta, hogy a mi királyunk urizál meg látványhadjáratokat folytat, ahelyett, hogy a törökökkel foglalkozna, akik pedig jönnek. Ha valamit érdemes ünnepelni, azt kéne, hogy megmaradtunk és élünk. A magyar népet könnyen utolérhette volna az, ami az avarokat, a hunokat, a kunokat: hogy eltűnünk a népek nagy süllyesztőjében. Akkor ez az ország osztrák vagy német provincia volna, német ajkú lakosokkal.

Azért csak jobb lett '56 után, ha a gulyáskommunizmus és a legvidámabb barakk jelzőkre gondolunk...

Kétségtelen, de ez nem ötvenhatnak köszönhető, hanem a Szovjetunióban kezdődő enyhülésnek. Annak, hogy a Hruscsov-rezsim nekilátott a sztálini hagyományok felszámolásának. Kádár ügyes hintapolitikája is szerepet játszott. Róla rengeteg rosszat lehet mondani, de valahogyan ügyesen lavírozott. Például a szovjetek azt akarták, hogy sok magyar író fogjanak perbe – végül néggyel beérték. Nem azt mondom, hogy becsülöm, mert nem. De ami tény, az tény. Ötvenhat után először a rémséges megtorlás következett. Két-három borzalmas év. Az a bizonyos gulyáskommunizmus a hatvanas években következett, így én nem látok ok-sági összefüggést. Szeretik hajtogatni, hogy mi vívtuk ki ötvenhatban, ezt erősen kétkeltem. De nem vagyok történész.

Beszéltek valaha a szüleivel a történelekről?

Soha. Érdekes, hogy még azt sem beszéltük meg, amiket az ablakból láttunk, ezeket a rémes eseteket.

Mindenki kussolt, mert félni kellett. Ha valaki elkezdett ötvenhatról beszélni, pillanatok alatt feketelistára tették, kirúgták a munkahelyéről. Nem olyan volt a cenzúra, mint ma képzelik. Sok mindenről lehetett beszélni és írni, de volt néhány tabu. Egyes számú tabu: az egypártrendszer. Kivételes eset volt, ha azon valaki élcelődhetett. Emlékszem, Örkény István írt egy egyperces novellát, amelyben egy nő berúg, s boldog vihogásában azt hiszi egy pillanatra, hogy nem egy nőszövetség van Magyarországon, hanem kettő, nem egy Gellérthegy, hanem kettő és nem egy párt. Ez is rendkívüli felhőrdülést váltott ki, csak nehezen kö-zölték.

Második tabu: orosz hadsereg állomásozik Magyarországon. Ha valaki ezt akár csak megemlítette írásban, azonnal kihúzták, esetleg betiltották.

A harmadik tabu: 1956. Nem szerettek róla beszélni. Ha mégis, csak röviden és sematikusán. A történelemkönyvünkben két mondat volt arról, hogy ellenforradalmi bandák megpróbálták felforgatni a rendet, ám derék szovjet barátaink megoldották. Ennyi.

Gyerekeivel beszél erről?

Még nem. Tizenkét évesek. Bár már esett szó ötvenhatról, de csak az én életem részeként. Az életem nagyon érdekli őket. „Hogy volt, mit csináltál, amikor hatéves voltál?” – kérdezték, amikor éppen ennyi idősök voltak. Úgy meséltem nekik, ahogyan gyereknek mesél az ember: leegyszerűsítve, a legdurvábbakat kihagyva.

Ha kérdeznak, sohasem hazudok. Esetleg néhány dolgot megszépíték, vagy elhallgatok.

Tamás Csik

Megbocsátás és emlékezés

*„Nagyon nagy tanulság az élettörténetéből, hogy mindegy, hol él, hogyan és mit csinál az ember, ha belül rendben van, akkor mindig van ereje az élethez, és tud segíteni másoknak” – avat be szobrászművész édesapja meghurcoltatásának és helytállásának titkaiba **Tirnován Tamás** szobrász, restaurátor. Mi történt 1956-ban Kolozsvárott? Milyen arca volt a diktatúrának Romániában? Kik a bozgorok? Beszélgetés liberalizmusról, egyetemi törekvésekről és emberségről...*

Devecserben, az '56-os emlékműnél beszélgetünk. Kérlek, mondd el, miért ezt a helyszínt választottad!

Azért vagyunk most itt, mert tudomásom szerint ez az egyetlen '56-os témájú szobor az országban, amit egy egykori elítélt alkotott. Édesapám, Tirnován Ari-Vid készítette ezt az alkotást 2006-ban, a forradalom 50. évfordulójára.

Mesélj az édesapádról!

Segesváron született, 1933-ban. Ekkoriban a románok kívül öt nemzetiség élt ott: a magyar, a szász, a cigány, az örmény és a zsidó. Gyerekkorukban mind együtt játszottak, beszéltek egymás nyelvén, és ismerték egymás kultúráját. Apám unitárius lelkész családba született. Ez a nyitott, elfogadó vallás határozta meg az életét.

1956-ban harmadéves egyetemi hallgató volt a Képzőművészeti Akadémián, Kolozsváron. Több diáktársával együtt írtak egy kiáltványt. Előtte történészprofesszorokkal egyeztettek ezekről. Fontos leszögezni, hogy csupán diákjogi reformokról beszélünk! Az egyik pont az volt, hogy a menzán megmaradt ételt osszák szét a szegény diákok között. Ez nyilvánvalóan nem egy politikai követelés. Művészeti hallgatókként azt is kérték, hogy tehessenek tanulmányutakat Nyugatra. Ez már érdekesebb kérdés, hiszen a kommunista Romániában úgyszólván kijárási tilalom volt, csak a nagyon megbízható elvtársaknak szabadott utazni. Követelték, hogy azokat a kiváló tanárokat, akiket különböző ürüggyel eltávolítottak, hozzák vissza. Azt is szerették volna elérni, hogy az orosz nyelv ne kötelező legyen, hanem

Tirnován Ari-Vid alkotása Devecserben

fakultatív. Az egyetlen igazán politikai kérésük az egyetemi autonómia megszerzése volt.

24-én este megtartották a gyűlést a Mátyás-házban. Az ottani lovagteremben a Securitate felmérése szerint 200 fő volt jelen. Tudni kell, hogy abban az időben Románia és Magyarország között hírzárlat volt. Érdekes módon Kolozsváron éppen azokban a napokban történtek az események, amikor Pesten a Műegyetemen is elindult a forradalom. Rá egy pár napra értesültek Erdélyben arról, hogy valami történik Magyarországon.

Édesapámat és Balázs Imre festőművészt tartóztatták le elsőként, rögtön a gyűlés utáni napon. Ezután kihallgatások következtek, majd amikor decemberben már látszott, hogy Magyarországon a szovjet armada elsöpörte a forradalmat, a román elvtársak gőzerővel lefolytatták az eljárásokat.

Apám pere is olyan volt, amire elrettentésül nagyon sok egyetemistát kivezényeltek, azért, hogy lássák, mindenki így jár, aki összeesküvést szervez a román nemzetállam ellen. És legfőképp a magyarok ne akarják vissza Erdélyt! Itt fontos megjegyezni, hogy nagy különbség volt a romániai és a magyarországi kommunizmus között: a román nemzeti szocialista, a magyar internacionalista. Ennek következtében Magyarországon az emberek jelentős része elvesztette a hitét vallási és filozófiai értelemben. Romániában ez nem így történt: ott az volt elsődlegesen fontos, hogy valaki rendes román ember legyen, és csak utána jó kommunista.

Elítélték édesapádat?

Apámat hét év fegyházbüntetésre ítélték, ezt később három és fél év börtönbüntetésre változtatták, amit Szamosújváron töltött le. Ott megélt egy börtönlázadást is, amit a köztörvényes bűnözők robbantottak ki, és amit végül a politikai foglyokon vertek le.

Azt tudni kell, hogy politikai fogoly fogalom nem létezett Romániában. Hivatalosan nem voltak ilyenek, és a mai napig sem ismerik el, vagy csak nagyon nehezen. Az ilyen esetekben koholt vádak alapján hoztak ítéletet, mint például apámnál a hazaárulás. Kérdem én, egy huszonéves egyetemista milyen hazaárulást tud elkövetni?

Apám gyakran mondogatta, hogy neki a legnagyobb iskola nem az egyetem volt, hanem a börtön. Ott találkozott olyan írókkal, költőkkel, papokkal, akiket szintén politikai okokból tartóztattak le. Mitől fél egy erőszakos állam? A gondolkodó és cselekvő emberektől. Ilyenekkel találkozott apám Szamosújváron.

Gyerekkorában asztmája volt, és a nagyapám egyszer meghallotta, hogy jön Kolozsvárra Sevrajan Yesudian jogi. Elvitte hozzá apámat, aki kapott tőle egy könyvet, mondván, hogy tanulja meg a fiú a jogalégzést, akkor el fog múlni az asztmája. Így is lett. Annyira belejött a jogázásba, hogy az egyetemen még oktatta is. Ez azért érdekes, mert a börtönévek alatt 74-ről 64 kilóra fogyott csupán, míg a többiek 50 kg alatt jöttek ki onnan. És ezt a jogának köszönhette, amit Szamosújváron is gyakorolt.

Az ottani körülményeket leginkább a mai guatemalai börtönviszonyokhoz lehetne hasonlítani, ahol a politikai foglyokkal, ha lehet, még rosszabbul bánnak. Azzal kezdték, hogy berakták sötétzárkába. Az orvosi ellátásra pedig példa, hogy a fájós fogat kiverték gumibottal...

Mindezek ellenére apám mindig talpra tudott állni. Nagyon nagy tanulság az élettörténetéből, hogy mindegy, hol él, hogyan és mit csinál az ember, ha belül rendben van, akkor mindig van ereje az élethez, és tud segíteni másoknak.

Amikor Nagy Imrét kivégezték, akkor a románok gyorsan elengedték a letartóztatottakat, nehogy mártírt csináljanak a magyar foglyokból. A román állam nagyon vigyázott a látszatra.

Tehát őt is elengedték. Hogyan alakult a továbbiakban az élete?

A börtön után apám visszament az egyetemre. Újra felvételizett, és újra kellett kezdenie az elejétől. De végigcsinálta.

Utána 1988-ig, amikor is átjöttünk Magyarországra, állandóan zaklatta az államrendőrség, a titkosszolgálat. Folyamatosan vándoroltak a szüleim, Erdély szinte minden

településén laktak, mert lehallgatták és zaklatták őket. Volt egy olyan időszak a '70-es, '80-as évek fordulóján, amikor hētente kellett menniük a Securitate helyi irodájába. El kellett mondaniuk napról napra, óráról órára, hogy mit csináltak, kivel beszéltek. Volt olyan, hogy a Securitate századosa javította ki, hogy „Nem, művész úr, maga nem X. Y.-nal beszélt ekkor, hanem mással.” Apám csak csodálkozott, hogy honnan tudhatják ezt, hiszen ez otthon történt, a saját lakásukban. Kiderült, hogy erőszakkal kibérelték a szemben lakó néni egyik szobáját, és onnan figyelték meg őket.

Előfordult, hogy jött mellettünk az utcán az az ominózus fekete autó. És volt olyan, hogy apám pofon vágott engem és a húgomat is. Nem azért, mert rosszul viselkedtünk, hanem azért, mert magyarul beszéltünk. Volt egy időszak, amikor nem szabadott az utcán magyarul beszélni, és apám nem akarta azt, hogy nagyobb baj legyen. Ez egy teljesen más, egy orwelli világ volt. Ma elképzelhetetlen. Páskándy Géza és Sütő András nagyon szépen leírják mindezt.

A nyolcvanas évek második felében a Ceaușescu-rezsim nagyon bekeményített. Nem volt szabad külföldi állampolgárt, főleg nem ellenzéki kerekasztalost magunknál fogadni. Apámnak nagy híre volt ekkoriban is, szállóige volt, hogy „menj Arihoz Marosvásárhelyre, mert ott biztosan megszállhatsz”. Ez nemcsak emberileg volt nagy dolog, hanem mert sokszor nem volt étel, áram vagy víz. De apám mindig tudott legalább ételt keríteni a gazdálkodó barátaitól.

Később több kollégája elment Bukarestbe megnézni, hogy milyen dolgokat gyűjtött róluk az államrendőrség. Ők mesélték, hogy kartonszámra áll apámról az anyag.

És végül átjöttetek Magyarországra...

Igen. De azt nem azért tettük, mert itt kolbászból volt a kerítés, hanem azért, mert őt teljesen ellehetetlenítették odaát. A szüleim már 1980-ban beadták az áttelepülési kérelmet. És nagyon érdekes, hogy a román hatóságok ahelyett, hogy örültek volna, hogy el akarunk menni, évekig várattak minket. Majd egyszer csak jött egy levél, hogy jóváhagyták a kérelmet, de 8 napon belül hagyjuk el az államot családostul. Ha nem, akkor ki tudja, mikor lesz rá megint lehetőség. Nyolc nap arra, hogy az ember eladja a házát, kivegye a gyerekeket az iskolából?!... Apám ekkor 53 éves volt, nyolc szobrárt hozhatta magával az életművéből, a többi a román állam tulajdonának nyilvánították.

Nagymamám nagyon sokat segített. Ő '85-ben kiházásodott Pestre, így tudott átjönni. Nagyon nehéz helyzetben voltunk, hiszen a szobrokon kívül csupán két bőrönddel érkezünk. Emlékszem, hogy a Vöröskereszthez mentünk ruhát szerezni. Én voltam menekült, nyolcévesen végigéltem mindezt, ezért szemlélem szkeptikusan ezt a mostani migrációs helyzetet...

Egy évig éltünk Budapesten, majd '90-ben apámnak felkínáltak egy formatervezői állást Pápán, a leendő kerámiaüzemben. Letelepültünk, de a gyár mégsem jött létre. Anyám ekkor azt mondta, hogy ne menjünk most már sehova. Kisebbségbe születtek, és folyamatosan vándoroltak. Azért, mert előbb-utóbb akkora lett a nyomás, hogy vagy a lelük, vagy a karrierjük tört össze, és nem tudtak tovább azon a helyen megmaradni. *Bozgor* – ez nagyon fontos kifejezés; azt jelenti: hazátlan. A román ezzel illeti az összes magyart, aki Erdélyben él. Ez egy gúny – vagy még inkább szitokszó. Utalás arra, hogy mi nem vagyunk otthon

a szülőföldünkön. A szüleim nem akartak bozgorok lenni, így Pápán végül otthonra lertünk.

Téma volt a családotokban '56?

Nem volt olyan családi összejövetel, ahol apám el ne mesélte volna ezeket a dolgokat. Nem tudom, mi volt ennek az oka. Talán az óriási fájdalom vagy lelki nyomás. Úgy szakmailag, mint emberileg rányomta a bélyegét az egész életére ez a történet. Az egész életét meghatározta '56. Alapvetően liberális volt. De nem az a liberális, amit ma Budapesten értenek ez alatt, mert az nem liberalizmus, hanem szabadság. Apám mindig liberálisnak nevezte magát, mindig az emberségesség volt a legfontosabb számára. Ezért is állt ki a diáktársai mellett.

Apám rendkívül meghatározó személyiség volt mindig. A képzőművészek között kétféle ember van: az egyik beenged a műtermébe, a másik nem. Apám az előbbibe tartozott. Nála mindig sokan voltak: kollégák, tanítványok. Volt, hogy laktak is nála. Ilyenkor anyám egyszerűen többet főzött. Sokan csak azért jöttek el, hogy egy kicsit beszélgessenek.

Azon túl rengeteget tanított, de a legfontosabb a szemlélet tanítása volt. Mi egy két tantermes, régi iskolát vettünk Pápán, az Öreghegyen, azt alakítottuk át lakássá és műteremmé. Tizenöt éven át minden szombaton átalakult ez a családi ház kulturális szellemi műhellyé. Ez korábban, Erdélyben is így volt.

2001-ben aztán rehabilitálták édesapámat és társait is '56 kapcsán. Mádl Ferenc köztársasági elnök '56-os vitézi renddel tüntette ki, és az '56-os lovagrend lovagjává ültette. Az '56-os Vitézi Lovagrend tagja is lett. Ez egy jelképes, de

fontos momentuma volt az életének. Ahogy azt mondani szokta: megbocsátott a fogva tartóinak és a rendszernek, de nem felejtett.

Hogyan látod te a forradalmat?

Egyszer megkérdezte tőlem egy öreg, aki szintén '56-os volt, hogy a fiataloknak mi a véleménye '56-ról. Én visszakérdeztem, hogy melyiket mondjam: apám véleményét, vagy az enyémet? Az én véleményem az, hogy '56-ot egyik politikai rezsim sem tudja fölállalni a rendszerváltás után. Azért, mert '56 nem egy jobboldali törekvés volt, hanem a reformkommunistáké, akik a sztálini diktatúra ellen felemelték a szavukat. Nagy Imre moszkovita kommunista vezető volt. Neki és a társainak az emberarcúság hiányzott a rendszerből. Kádár ezt felismerte, és igyekezett ezen változtatni, de ezzel rendkívüli gazdasági csapdába került az ország.

Múlt év áprilisában elhunyt édesapánk. Húgommal már minden október 23-án itt leszünk ennél a szobornál. Virágot hozunk, és megemlékezünk, a városi ünnepségtől függetlenül. Arra is emlékezünk, hogy azzal, hogy átjöttünk, a szüleink minket akartak megkímélni az ott várható román sovinizmustól. Nem felejtjük a szinte mindennapos beszélgetéseket a szüleinkkel forradalomról, magyarságról, az életről.

Géczi Erika

Örökségünk az, ami jó

„...a mi időnkben, az iskolában, még ellenforradalomról tanultunk. Csak jóval később értettem meg, mennyire fontos, hogy kik és hogyan magyarázzák meg az eseményeket” – enged bepillantást egyedi gondolatvilágába **Géczi Erika** világbajnok és olimpikon kajakozónk. Hogyan védte az anyai szeretet a kis csecsemőt az utcai harcok idején? Mit tehet az olimpiára készülő sportoló, amikor politikai bojkott miatt nem indulhat a nagy versenyen? Hogyan találkozik később az élő történelemmel? Beszélgetés a zeneszerző sportlegendával szabadságjogokról, népek karmájáról és pozitív gondolkodásról...

Te csak hallomásból értesülhettél a forradalomról...

Igen. A bátyám született '56-ban. Akkoriban Budapesten laktak a szüleim. Később azt mesélte anyu, hogy amikor az utcán lövöldöztek, akkor ráfeküdt a testvéremre. Úgy óvta, hogy ha betéved egy golyó a lakásba, akkor ne a kicsit találja el...

Ezek szerint téma volt a családban '56?

Érdekes módon nem. Alapvetően más beállítottságú a családom, nem foglalkoztunk politikával, és bevallom, sokáig igazán engem sem érdekelt a történelem. Apukám azonban az ÁVH-s időkről mesélt dolgokat. Többször megkeresték őt a Villanyszerelő Ipari Vállalatnál, ahol dolgozott, be akarták szervezni, hogy jelentéseket írjon a munkatársairól, de nem állt rá. Szerencsére ebből nem lett különösebb konfliktusa a hatalommal. De egyébként nem beszélgettünk ezekről a témákról. Így aztán a rendszerváltást követően, már felnőttként, amikor megnéztem több, az '56-os eseményekről szóló filmet, akkor lett világos számomra az egész történet. Tudni kell, hogy a mi időnkben, az iskolában, még ellenforradalomról tanultunk. Csak jóval később értettem meg, mennyire fontos, hogy kik és hogyan magyarázzák meg az eseményeket. Hiszen ha az ember maga nem volt ott, nem élte meg személyesen, nagyon nehéz eldönteni, mi az igazság. Azonban ismerve a Szovjetunió politikáját és a magyar nép szabadságszeretetét, utólag természetesen egyértelműnek tűnt számomra is, hogy ez valódi forradalom volt.

Amikor éremesélyes sportolóként a szocialista blokk bojkottja miatt nem vehettél részt a Los Angeles-i olimpián, akkor minden bizonnyal egészen közelről érintett meg téged is a politika...

Igen, akkor nem is értettük igazán, hogy mi történik. Egyszerűen csak közölték velünk, hogy csatlakozunk a Szovjetunió bojkottjához, és nem megyünk. Sokáig csak sírva tudtam beszélni a történetekről, annyira megrázó élmény volt, amikor bejelentették. Bár nyilván ahhoz közel sem ér fel, amikor egy ember élete is veszélyeztetve van.

Ennek az előzménye az volt, hogy a moszkvai olimpiát '80-ban az Egyesült Államok bojkottálta távolmaradásával. Hozzá kell tennem, hogy Románia ennek ellenére kiment Los Angelesbe, és rengeteg érmet nyert. Lehet, Magyarország több dologban függött a Szovjetuniótól, s talán féltek attól, ha nem állnak mellé, akkor retorzió ér minket. Az biztos, hogy egész egyszerűen egy hatalmi harc áldozatává váltunk.

Később hogyan találkoztál október 23. eszmeiségével?

Mint említettem, engem mindig sokkal inkább érdekelt a pszichológia vagy a sport, mint a történelem. Aztán amikor '99-ben a Kormorán zenekarba kerültem, ahol aztán egy évtizedet eltöltöttem, hirtelen nagyon sok mindenre lett rálátásom. Hálás is vagyok ezért. Jó volt alaposabban megismerni sok olyan dolgot, amivel addig nem foglalkoztam különösebben. Gondolok itt Trianonra vagy az '56-os forradalomra. Nyilván a rendszerváltás után már megfordult

a közgondolkodás is, és többet lehetett hallani ezekről a témákról, de részleteket igazán csak ekkor tudtam meg.

*A Kormorán rendszeres résztvevője volt a Magyar Szabadság Napján rendezett nagyszabású ünnepségnek Gödöllőn. Bár alapvetően mint előadóművész voltam jelen, azért annak nagyon örülök, hogy ezeken a rendezvényeken elhangzott műsorok által jobban megismerhettem Wittner Máriát, Wass Albertet vagy Szent László királyt. A szó lelki értelmében vett „nemes” embereket, akik hatalmas példát mutattak a saját életükkel, ezzel erőt adva nekünk is.

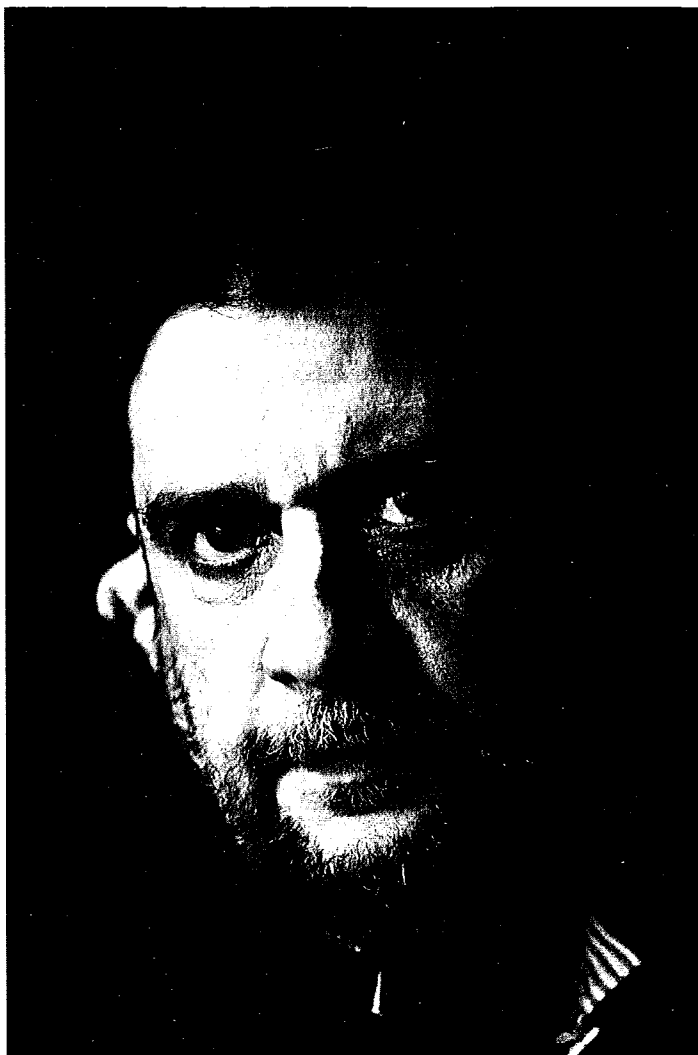
Úgy gondolom azonban, hogy az embernek el kell fogadnia a múltat, nem szabad leragadni. Szép és szükséges megemlékezni azokról az emberekről, akik tettek valamit az országért. Ugyanakkor én már kerülöm azokkal a múltbeli dolgokkal való kapcsolatot, amik rossz érzéseket keltenek bennem. Az életemben szeretnék a pozitív dolgoknak teret adni, ezért a tragikus történelmi eseményeket is igyekszem másképpen feldolgozni, túllépve a csalódottság, düh, szomorúság érzésein. A pozitív példákat kell meglátni, kiragadni...

Mi lehet napjainkban '56 üzenete?

Szerintem az, hogy minden embernek és minden népnek joga van a szabadsághoz, és bármilyen elnyomás elfogadhatatlan. Én ezt a zenekarommal, az Örökséggel igyekszem minden lehető módon kifejezni. Sok dalunk szól arról, hogyan érhetjük el a lelki szabadságot. Még úgy is, ha fizikálisan vannak is korlátaink. Vagyis az egyik az, hogy a szabadságunkért harcolni kell mindenáron. Másrészt, mivel '56-ban a forradalom bukása után súlyosbodott az

oroszmegszállás, hosszú évtizedekig nem élhettük a saját életünket, nem járhattuk a saját utunkat. Talán ebből fakad annak az erőteljes igénye, hogy vigyázni kell a saját identitásunkra az ezt veszélyeztető tendenciákkal szemben.

Gyakran elgondolgom azon is, hogy a népeknek is van karmájuk. Vagyis minden, amit teszünk, az visszacsapódik ránk. Ez nemcsak az egyénekre, hanem a népekre is igaz. Ha visszagondolunk a történelmünkre, sok a véres epizódja. Sok olyan vezetőnk volt, aki saját hatalomvágyából követett el olyan tetteket, amiket mi később mástól és másként, de visszakaptunk. A politikusoknak meg kellene tanulniuk jó karmát teremteni, ami nemcsak nekünk lenne jó, de a szomszédos országoknak is. Sőt: az egész Földnek!

Para-Kovács Imre

Különböző nézőpontok

„Ha a rendszerváltást úgy értelmezzük, mint csendes, vértelen forradalmat, akkor azóta tulajdonképpen lejátszottuk a történetet” – osztja meg gondolatát Para-Kovács Imre újságíró-publicista arról, hogy mi lehetett volna, ha 1956 novemberében nem ér véget, hanem kiteljesedik a forradalom. Mit várt a nyolcvanas évek kulturális migránsa a fővárostól? Üzen-e '56 az utókornak? Kiből lesz forradalmár és kiből besúgó? Érdekes beszélgetés szemléletmódokról, szamizdatról és a jobb világ fogalmáról...

Van-e családi emléketek '56-ról?

Én elvált szülők gyermekeként anyai nagyszüleimmal éltem Miskolcon. A nagypapám a Diósgyőri Gépgyárban dolgozott 1956-ban. Furcsa szerepe volt a forradalomban: megakadályozta a forradalmárokat, hogy géprombolást hajtsanak végre. Ezért őt utálták, de ez nem volt szokatlan, mert sajnos minden rendszerben elvitték őt egyszerűen. Szegény rossz csillagzat alatt született.

Egy munkáslakótelepen laktunk, ott nagyon nem szabadott ilyen témákról beszélni, csak suttogva. '56 egyébként egyenesen tabu volt otthon, így inkább korcsoportomon belül kezdtünk el erről beszélgetni egészen óvatosan. 12-13 évesek lehettünk ekkor.

Az akkori kamaszoknak mi volt a véleménye a forradalomról?

Nagyon izgalmas dolog volt erről beszélni. A tudatom ekkortájt kezdett nyiladozni, és szívből gyűlöltem a szocializmusnak azt a formáját, amiben éltünk. Ez átragadt rám a szüleimről. Hiába nem beszéltünk sosem erről, már a metakommunikációjukból is éreztem, hogy mit gondolnak ezzel kapcsolatban. A gyerekek érzékenyek az ilyesmire, így átvettem én is ezt az attitűdöt.

Minden '56-tal kapcsolatos dolog fontos volt és menő. Főleg, mert nem szabadott beszélni róla. Úgy tudnám ezt legjobban érzékeltetni, hogy a forradalom hősei tinédzser képzeletemben egy kategóriába tartoznak Supermannel és Batmannel – noha ezeket a hősöket akkor még nem ismertem.

Ezek szerint minden gyerek forradalmár lelkeletű volt akkoriban?

Nem, egyáltalán nem. Ez munkáskörzet volt, ahol alapfeltétel volt a „kussolás”. A gyerekek is úgy vélekedtek a forradalomról, ahogy azt otthonról hozták.

Igazán „vérkomcsik” nem voltak közöttünk, de a tanáraink között akadt bőven. Nagyon kellett figyelni, hogy mit mondunk, és éppen ezért kerültük ezeket a témákat. Kicsi, két-három fős baráti társaságban cseréltünk eszmét őszintén a magunk visszafogottan informált módján.

Hol voltál a rendszerváltás idején?

1985-ben jöttem Budapestre kulturális migránsként. A nyolcvanas évek kulturálisan döbbenetesen pezsgő időszak volt, ezért is jöttem a fővárosba. Miskolc után ez maga volt a csoda számomra! Azt gondolom, azóta sem volt olyan tíz éve a magyar kultúrának, mint akkor. Ez óhatatlanul kiváltotta a politikai pezsgést is. Akkor hallani lehetett már Krassó Györgyről, működött Demszky köre, megjelent a Beszélő című folyóirat is. Én tulajdonképpen beleérkeztem a helyzetbe, és teljesen természetessé váltak ezek a dolgok.

A másik, amiről el szoktunk feledkezni, hogy a későkádárizmusban már rengeteg jó könyv megjelenhetett. Orwell Állatfarmját ugyan még szamizdatban vettem át egy konspirációs találkozón a Ferenciek terei aluljáróban, de megjelent többek között Ottlik Géza, Esterházy, Musil. Érdekes volt, amikor már az orosz szamizdat irodalom is elérhetővé vált. Olvashattuk a Gulag szigetcsoportot, antológiákat, betiltott szovjet-orosz írók műveit.

Ebben az időben, már ha valaki nem direkt politizált, akkor tulajdonképpen mindent lehetett. Ez a pezsgés felkészített engem a rendszerváltásra is, amiben azért nem hittem 1988-ig.

Mit gondolsz, mi lett volna rendszerváltás nélkül?

Érdekes kérdés, hogy mi lett volna a szocializmussal az internet korában. Kétféle embertípus volt akkoriban: az egyik szabad akart lenni (ami azt jelentette, hogy piros sportkocsit akart venni és menő, nyugati hűtő), a másik fajta, amilyen én is voltam, az kulturális szabadságra éhezett. Amit mindenképpen elhozott volna az internet.

De nyilvánvalóan nem alakulhatott volna másképp, mert a szocik elleni hangulat rendkívül erős volt a rendszerváltás előtt. Gyakorlatilag szóba sem álltak velük. Rettenetes rossz kormányzás kellett ahhoz, hogy talpra tudjanak állni 1994-ben.

De én, ahogy már említettem, a nyolcvanas évek közepén kulturális menekült voltam. Az volt a legfontosabb számomra, hogy közel legyek a Vágtázó Halottkémek zenekarhoz és az Európa Kiadóhoz. Nagyon jó érzés volt, hogy várható valamilyen felszabadulás, de a politika engem nem érdekelt annyira. Szórakozni akartam, olvasni és zenét hallgatni elsősorban.

Ekkor még nem tudtam, hogy amikor az ENKM Csoport gyűlésein részt vettem, vagy a Krassó Gyuri lakásán összegyűltünk, hogy Pozsgay velünk van. Ez csak később derült ki számomra, de alapvetően tisztában voltam a tényekkel.

Egyébként majdnem lett politikai szerepem is a rendszerváltáskor. Ez úgy történt, hogy autóstoppal indultam

a Balatonra, de olyan helyen stoppoltam, ahol tilos lett volna. Be kellett mennem a VIII. kerületi bíróhoz, ahol nagyon kikeltem magamból. Rövid tárgyalás után figyelmeztetésben részesültem. Majd, kijöve a tárgyalóteremből, a bíró utánam szólt, hogy várjak. Kiderült, hogy ő volt a helyi Szociáldemokrata Párt vezetője. Azt mondta nekem, hogy éppen olyan emberekre van szükségük, mint én. Ez Petrasovits Anna csoportja volt. Mivel éppen akkor mentett fel, ezért igent mondtam neki, és elmentem a gyűlésükre. Nagyon lelkes, fiatal szocdemek voltak, akik nagy megdöbbenéssel fogadták azt az analízisemet, hogy a szocdemek nem fognak bekerülni a Parlamentbe. Ekkor, az utolsó pillanatokban lehettem volna a bukott szocdem párt felelőse (nevet).

Részt vettél Nagy Imre újratemetésén?

Garaczi László, Németh László kiváló magyar írókkal buliztunk előző éjszaka a budakalászi tavaknál. Hajnalban feljöttünk a Garaczihoz, aki akkor az Ó utcában lakott, és kapacitált minket, hogy menjünk ki az újratemetésre. Elindultunk tehát a Hősök terére, ahol végül a Sörkertből hallgattuk végig az eseményeket.

A nyolcvanas években, ahogy te is mondtad, sok új könyv jelent meg. Olvastál '56-ról is ekkor, vagy inkább a szépirodalomra fókuszáltál?

A nyolcvanas évek során hozzáfértem gyakorlatilag mindenhez, amit a demokratikus ellenzék megjelentetett vagy innen-onnan beszerezhető volt. Az ezekből kapott tudás

ráépült a családi történetekre, így mondhatni, felkészült voltam ötvenhatból. Újdonságok persze most is jelennek meg, de ezek apróságok. A forradalom lényegét nem változtatják, csak színesítik.

Megérint téged október 23.?

Ez furcsa kérdés. Nagyon jó haverom Pálinkás Szűcs Róbert, aki a megemlékezéseket szervezte a nyolcvanas években. Ennek tétje volt akkor, el is vitték érte. Többek között neki köszönhető a kopjafafaragás és -állítás a 301-es parcellánál. Ezekre a nagyszerű dolgokra mindig emlékezem. Az elmúlt 26 év történései azonban folyamatosan koszolják ezt a forradalmat. Mindenki rárepül a témára, és önmagát kiáltja ki Nagy Imre egyedüli örökösének. Ez elképesztő! Hozzá tartozik az is, hogy én soha nem járok ünnepelni, mióta a napi politika rákapaszkodott erre is, és megpróbálja kisajátítani a saját érdekeinek megfelelően. Azóta magamban ünnepelek.

Ennek ellenére számomra a forradalom egy heroikus, sajnos kudarcra ítélt küzdelem, de éppen ezért csodálatos!

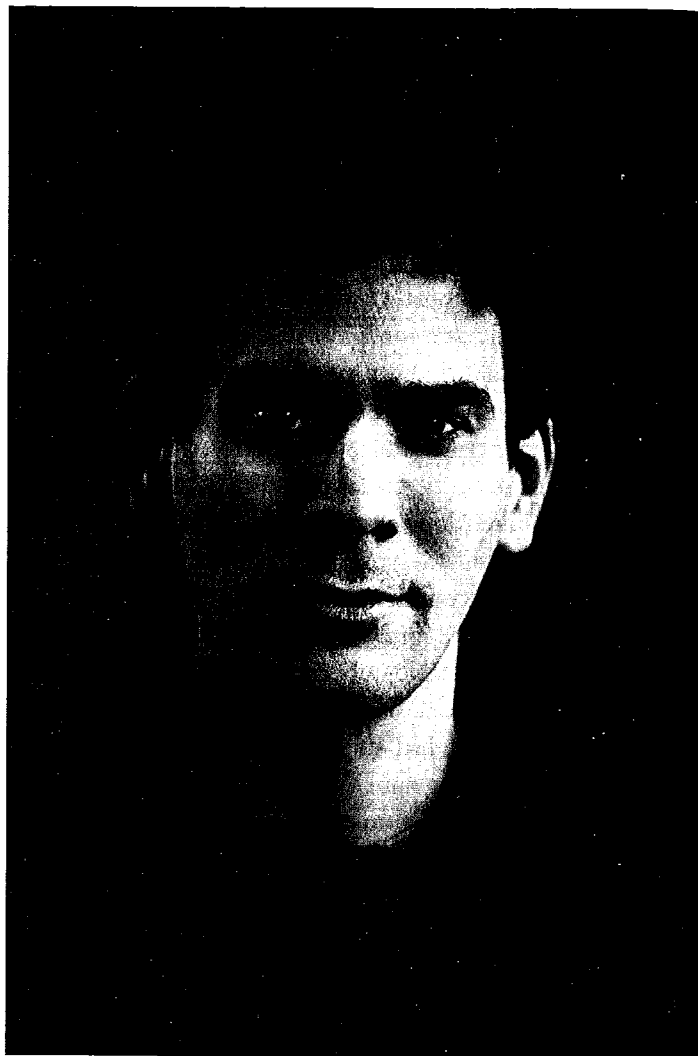
Ha nem ismerem meg az '56-os hősök gondolkodását, akkor lehet, hogy még jobban fel tudnék nézni a forradalomra. De mindenképpen megdobogtatja a szívemet.

Számodra mi az üzenete '56-nak?

Ezzel a kérdéssel nem értek egyet. Úgy gondolom, hogy a múltnak nincs soha üzenete a mai kor számára, '56-nak pedig különösen nincsen. Egy adott pillanatban bárkiből

lehet forradalmár vagy besúgó. A személyes sorsok nem mindig az egyéniségnek, sokkal inkább az adott helyzetnek a következményei. Ennek ellenére voltak kiemelkedő alakjai ennek az időszaknak. Ma azokat tartjuk a legnagyobb hősöknek, akik az életüket áldozták a harcokban vagy a megtorlás során. Göncz Árpádon kívül nem nagyon szoktunk másokat emlegetni a forradalom kapcsán. Ez valószínűleg azért van így, mert megismertük őket.

Amikor elindult az a mozgalom, hogy minden politikai pártnak legyen saját halálraítélte, akkor nagyon jól sikerült kiosztani ezeket a szerepeket. Mindez a rendszerváltás környékén történt. Amikor elosztotta az SZDSZ és MDF maguk között ezeket az embereket, akkor hamar kiderült, hogy sok közülük érdemtelen, buta vagy másképp gondolkodik, mint azt elvárták volna. De a forradalom imidzsét természetesen nem tudták lerombolni. Annyi haszna mégis volt ennek, hogy rávilágított, mennyire nem volt '56-nak irányultsága. Lehet szélsőjobbról is értelmezni, és abszolút baloldali, munkás-szocialista eseményként is magyarázni. Vagyis mindenki ki tudja belőle szemezgetni a maga igazát. Nagy szerencséje, hogy nem tartott egy évig, mert addigra valószínűleg elkezdett volna kisgazdásodni, és egymást gyilkolták volna a forradalmáraink – de ez nem következett be. Ha a rendszerváltást úgy értelmezzük, mint csendes, vértelen forradalmat, akkor azóta tulajdonképpen lejátszottuk a történetet. Akkor az emberek azt mondták a kádárizmusra, hogy borzalmas, és csinálni kell valami jobbat. Most pedig láthatjuk az elmúlt 26 évben, hogy a „jobbat” hányféleképpen lehet értelmezni. Ez származékos helyzeteket teremtett, és egyelőre sajnos nem az van, amit vártunk.

Nagyapáról unokára

*„Nagy elragadtatással mesélte, hogy mikor lekapcsolták a téren a világítást, gondolván, hátha akkor elmegy a tömeg, akkor mindenki elővette, ami éppen éghető dolog volt nála, és azzal világított” – osztja meg velünk nagypapája 1956. október 23-i emlékét **dr. Erős Levente**, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Távközlési és Médiainformatikai Tanszékének adjunktusa. Hova tűnt október 23-án a házassági évfordulóra szánt virágcsokor? Könnyű volt-e felmondani a Hadbírószágon? Mi várhatott arra, akit elvitt a fekete autó? Beszélgetés kommunizmusról, helytállásról és családi összetartásról a BME oktatójával...*

A nagypapád emlékirataival érkezted a beszélgetésre.

Igen, szeretném az emlékirataihoz írt bevezetőjét közzétenni:

„Az én nemzedékem szívesen sajnáltatja magát, de okkal panaszozza fel, hogy a második világháború alatt nőtt fel, végigkoplalta a jegyrendszert, végigszenvedte a háború borzalmait, s végül megváltás helyett a megszállás »áldásaiban« részesült. Reá hárult egy romba dőlt ország újjáépítése, s ráborult a történelem egyik legsötétebb diktatúrája, a Rákosi-rendszer. A zsarnokság nemcsak egzisztenciálisan, hanem erkölcsileg is szétrombolta a társadalmat, ennek ellenére nemzedékemnek volt lelki és fizikai ereje forradalomban kitörni. Szabadságunkat, melyet elsősorban nemzedékem vívott meg, vérbe fojtották, éppen ezért ezután is csak balsorsban volt része. Ha életben is hagyták, megnyomorították, s mire a szabadság ráköszöntött, alkotó évei elszálltak, s ha aktív közszereplésre alkalmas is maradt, bizalmatlanság veszi körül, kiszolgálója vagy kiszolgáltatója volt-e az elmúlt évtizedeknek.”

Súlyos gondolatok ezek. Ismerted őt?

Ismertem, igen, és nagyon meghatározó személy volt az életemben. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy hároméves koromban elváltak a szüleim, így a meghatározó apaképet a nagypapám, dr. Mátyás Dezső adta. Sajnos már nem él. 1927-ben született Kiskőrösön, a nagymamámmal gyerekkoruktól fogva egy társasághoz tartoztak. Nagypapám ügyvéd

szeretett volna lenni, viszont a kommunista hatalomátvétel után az osztályidegeneket kitették az egyetemről. Az volt a szerencséje, hogy a jó tanulókat összegyűjtötték a Honvéd Kollégiumba. Ezeket a kiváló eredményeket elérő orvos-, mérnök- és jogászhallgatókat azután a honvédségnél alkalmazták. Nagypapám ezt a menekülési útvonalat választotta, így lett belőle hadbíró.

Ez tehát a háború után volt...

Igen, bőven. Őt a háborúban elvitték katonának, 17 évesen besorozták. Mai aggyal végiggondolva ijesztő, hogy ő akkor idősnek számított, hiszen voltak ott 14-15 éves gyerekek is. A jogtudomány szeretete miatt végezte el az egyetemet, de aztán közbeszólt a történelem, és nem lett olyan karrierje, mint ami lehetett volna.

Miért?

Testvérét 1951-ben elvitte a fekete autó. Ő repülőtiszt volt. A teljes egysége disszidált a repülőkhöz, ő maradt. Meggyanúsították, és bevitték. Klasszikus koholt vádak alapján ítélték el. Betereltek néhány embert egy tárgyalóterembe, akik ott látták egymást először, és kicsikartak belőlük egy beismerő vallomást. Nagypapa még a Hadbírószékhelyen dolgozott, és összefutott a bátyjával, akit teljesen megtörttek: meg sem ismerte az öccsét. Felfoghatatlan, hogy mit műveltek akkor az emberekkel. Nem hiszem, hogy ne lehetne bárkiből beismerő vallomást kicsikarni, ha egy hétig nem alszik. Bandi bácsinak eljátszották – nyilván hallucinált már akkor –, hogy a folyosó végén ott könyörögnek a gyerekei,

csak hogy írja alá. A Terror Házában látni is lehet az emberi kegyetlenség fokozatait...

És eközben a nagypapád a Hadbírószágon dolgozott...

Igen. Eddig köztörvényes ügyeket bíztak rá, ezután elkezdtek politikai ügyeket adni neki, amelyek közül a legsúlyosabbakra maga Farkas Mihály írta rá, hogy „ezen nincs mit gondolkodni”. Ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy halálos ítéletet kell hozni. Ekkor eldöntötte, hogy otthagya valahogy a Hadbírószágot. Nagyon nehéz helyzetben lehetett. Egyik lehetősége az volt, hogy olyan ítéleteket hoz, amiket nem tud felvállalni. A másik, hogy kilép, de ezzel veszélybe sodorja magát és a családját. Összeszedte a bátorságát, és közölte a főnökével, hogy nincs olyan állapotban, hogy ilyen ügyeket vigyen. Szerintem ennél diplomatikusabban nem is tállhatta volna a dolgot. Ez azonban parancsmegtagadásnak számított, amire a főnöke figyelmeztette is. Halálbüntetést is kaphatott volna. Ahogy később visszagondolt erre, úgy érezte, az mentette meg az életét, hogy közben ettől függetlenül elő akarták léptetni. Így végül súlyosabb következmények nélkül megúsza. Persze csak viszonylag, hiszen elbocsátották a Hadbírószágról, és 24 órájuk volt elhagyni a lakásukat. Alig tudott elhelyezkedni segédmunkásként. A salgótarjáni kocsikísérő állás már előrelépésnek számított.

Ezután anyagbeszerző lett, és '56 után lehetett csak újra jogász. Előbb a Salgótarjáni Acélárugyárnál alkalmazták, aztán került a Kohó- és Gépipari Minisztérium Tervező Irodáiba. Innen is ment nyugdíjba a kilencvenes években.

'56-ról mesélt neked?

Erről később kezdett mesélni. Először a második világháborús élményeit hallottam. A térdére ültetett mint kisunokát, és mesélt. Legendás történet a családjában, hogy egyszer nagypapámnak egy mezőn kellett egyedül átmennie. Alacsonyan elhúzott fölötté egy repülő, amiről sorozatban lőttek rá. Lefeküdt a földre, és úgy tett, mintha meghalt volna. Aztán felállt, de észrevették, és visszamentek, hogy lelőjék. Milyen kegyetlennek kell lenni ehhez? Akkor újra azt színlelte, hogy meghalt, de órákig nem mert felkelni. Így menekült meg.

Nagyon összetartó család vagyunk, gyakran találkozunk, a nagyszüleim pedig szívesen meséltek. A forradalommal kapcsolatos apróbb részleteket csak a memoárjaikból tudtam meg. A nagymamám is írt visszaemlékezéseket. Amikor a nagypapám meghalt, 23 éves voltam. Akkor újra elővettem az írását, és bár olvastam már jóval korábban is, akkor azért egészen más szemszögből láttam már az egészet. Azt tudom, hogy a forradalomban konkrét szerepvállalása nem volt, csak ment a tömeggel.

Érdekes, hogy 1950. október 23-án házasodtak össze a nagyszüleim. A forradalom kitörésének idején volt a hatodik házassági évfordulójuk. Nagymama várta otthon nagypapát, aki el is indult hazafelé egy nagy csokor virággal. De tudta, hogy tüntetés lesz, és direkt arra ment, amerre a tömeg vonult. Még a budai oldalon csatlakozott hozzájuk, ahogy vonultak a Margit híd felé. Hihetetlen hangulat lehetett – főleg egy olyan országban, ahol meg sem lehetett mukkanni. Ez nagypapa életének a legfelemelőbb

napja lehetett. Nagy elragadtatással mesélte, hogy mikor lekapcsolták a Kossuth téren a világítást, gondolván, hátha akkor elmegy a tömeg, akkor mindenki elővette, ami éppen éghető dolog volt nála, és azzal világított. Ő is a táskájában lévő papírok egy részéből fáklyát csinált, és azt gyújtotta meg. Csodálatos lehetett a tüntetésnek ez a pillanata! Ezt látva aztán visszakapcsolták a világítást. Utána ment tovább a tömeggel a Sztálin-szobrot ledönteni. Akkor ért oda, amikor épp teherautóval próbálták húzni. Azért volt nehéz dolguk, mert Sztálin csizmája ki volt öntve betonnal... Innen keveredett haza késő éjszaka üres kézzel, mert a csokor virágot közben szálanként elosztogatta a lányoknak ott a tömegben. Nagymama nagyon ideges volt, és kérdőre vonta, hogy hol volt ilyen sokáig, pont éppen ezen a napon. Az volt a válasz, hogy „Kitört a forradalom!” Nagymama nem hitte el, de aztán bekapcsolták a rádiót, és ott hallgatták a fejleményeket. A továbbiakban nem kapcsolódtak be tevőlegesen az eseményekbe. Fölmerült bennük, hogy kíváncsiak lennének, mert nyitva volt a határ, de anyukám egyéves volt akkor, és éppen beteg. Így nem indultak el... November 4-én csatazajra ébredtek. Az Őrs vezér terén laktak, az ablakból figyelték a tankokat.

Évtizedekkel később, az újrateremtésnél, én hatéves gyereként a nagymamámnál voltam, és a nagypapa ment ki anyuval a Hősök terére. Ott akkor olyan beszédek is elhangzottak, amik korábban még elképzelhetetlenek voltak. Az '56-nak is köszönhető beidegződés megmaradt. Azt mesélték, hogy folyton arra figyeltek, mikor lőnek valamelyik tetőről a tömegbe. Sokszor érzem azt, hogy szívesen lettem volna 18-20 éves a rendszerváltás idején. Testközelből élhettem volna át azokat a különleges időket.

Ünnepeltek október 23-án?

Ahogy mondtam, ez egy családi ünnep nálunk. 56-ra inkább csendesen emlékezünk. Az ember átgondolja, amiket hallott, olvasott, vagy spontán beszélgetünk róla. Én eléggé beleéltem magam ebbe.

Mi az üzenete számodra a forradalomnak?

Az ember értesül mindenféléről, ami a világban történik, de ezeket igazán akkor érti meg, amikor olyasvalakivel történik, akit szeret. Nekem azért nagyon érzékeny kérdés a kommunista diktatúra, mert olyan emberekkel történtek rossz dolgok, akiknek a térdén ültem, akik féltő gondoskodással neveltek engem. Gyermeki naivitással el sem tudtam képzelni, hogy ezeket az általam oly nagyon szeretett embereket bárki képes lenne bántani!

Ma, Magyarországon az emberek békeidőben, demokráciában kényelmesen belenyugszanak szinte mindenbe. Akkor viszont, hatvan évvel ezelőtt, egy ilyen mértékű elnyomás alatt bátran kiálltak azért, hogy egyszerűen hagyják őket élni. Ez a mai ember számára elképzelhetetlen. Ehhez képest aranyéletünk van, és boldognak kell lenni. Erőt lehet abból meríteni, hogy a saját családjukban milyen felfoghatatlan és sokszor feldolgozatlan fejezetek vannak.

Vk nt

Vallás és politika

„Nem lenne helyes, ha azt akarnánk, hogy egy közös olvasata legyen a történelemnek. Az lenne fontos, hogy a sokféle olvasat ne zavarjon meg minket abban, hogy legyen egy olyan közös nevező, egy olyan közös nemzeti idea, amibe a legtöbb olvasat belefér. Ez a nemzeti egység megteremtésének alapfeltétele” – osztja meg gondolatait Köves Slomó rabbi, az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség vezetője. Hogyan élhette meg a zsidóság a forradalmat? Miként lehetetlenítette el az Egyházügyi Hivatal a közösségek munkáját? Beszélgetés történelmi olvasatokról, politikai megosztó folyamatokról és nemzeti egységről...

Mikor értesültél először 1956 történetéről?

Szerintem 1987-ben, nyolc éves koromban. Akkoriban mutatták be Gárdos Péter Szamárköhögés című filmjét, amit családi programként közösen néztünk meg. A rendező apukám osztálytársa volt, ez még személyesebbé tette az élményt. Különösen azért, mert ők is 7-8 évesek voltak '56-ban, mint én, mikor a filmet megnéztem. Akkor tudatosult bennem ez a történet, és kezdett el foglalkoztatni. Aztán a rendszerváltás környékén nagyon sok szó esett róla. Bár én még akkor elég fiatal voltam, de érdeklődő a világ dolgai iránt.

Még egy fontos személyes élményem volt a rendszerváltás környékén. A nagyszüleim mind holokauszt-túlélők voltak, akik vegyes érzelmeket tápláltak '56-tal kapcsolatban. 1989-ben és a taxisblokádnál idején előjöttek bennük félelmek azzal kapcsolatban, ha lesz egy erőszakosabb forradalom vagy népfelkelés, akkor újra előtérbe kerül az antiszemitizmus.

Az anyai nagymamámék egy olyan házban laktak, ahova a tulajdonos mellé beköltöztettek több lakót is. '56-ban az eredeti tulajdonos kiállt mindenki elé, és elkezdte fölolvasni, hogy a házban kik zsidók. Ez nyilván kellemetlen emlékekkel terhelte meg a forradalom emlékét, így megmaradt a nagyszüleimben, hogy bármikor, ha van egy államrendváltás, egy felkelés vagy forradalom, akkor az a zsidók számára nem tartogat sok jót!

Mi célból olvasta föl a ház eredeti tulajdonosa a neveket?

Ezt tőle kellene megkérdezni. Nyilván azt akarta, hogy menjenek el ezek a lakók. De, hála Istennek, konkrét atrocitás

nem érte a nagyszüleimet, nem kellett elköltözniük. Budapesten, úgy tudom, hogy nem is volt jellemző az ilyen típusú fizikai atrocitás. Vidéken inkább.

A szomorú huszadik századi magyar történelem ismeretében kimondható, hogy amikor a történelem viharai érintették Magyarországot, akkor a zsidók valamilyen formában üggyé váltak. Nyilván azért is lehetett olyan sokféleképpen megélni a huszadik századi magyar történelmet, mert a különböző történelmi tapasztalatok különböző mértékben és módon érintették a társadalom különböző csoportjait. Kevés olyan történelmi eseményről tudunk beszámolni a 20. századból, mely a nemzet egészét legalább egy-két aspektusból ugyanúgy érintették, és az olvasatuk is homogén. A fenti emlékek dacára 1956. október 23-a talán mégis ilyen dátum.

Voltak olyan történelmi események, amelyeket a magyar társadalom zsidó tagjai másként éltek meg, mint a keresztények. A nemzeti összefogás szimbólumaként számon tartott 1848–49-ben is voltak zsidóellenes pogromok, fosztogatások, kvázi a forradalom farvizén. Az első világháború után a fehérterror idején az antiszemitizmus különösen központi elem volt a megtorlási folyamatban, a második világháborúról nem beszélve.

Másrészről a rövid életű kommün meghatározó szereplői olyan zsidó származású egyének voltak, akik saját magukat nem tekintették zsidónak. Hogy a Karl Kraus-féle meghatározással éljek: „nem-zsidó zsidók” voltak... Ezek az emberek ugyanakkor a társadalom szemében zsidónak minősültek, és a zsidókról kialakított képet, a következő húsz év antiszemitizmusát erősen meghatározták.

Az 1949–56 közötti időszakban a politikai felső vezetésben meghatározó helye volt a „nem-zsidó zsidók”-nak, és

nagyon sok olyan zsidó embernek, akik abban reménykedtek, hogy az alakuló új rendszer elfeledteti a múlt sérelmeit és fájdalmait. A többségi társadalom tagjai ezt az új rendszert értelemszerűen összekapcsolhatták a zsidókkal, az 1919-től egészen a háború végéig a társadalmi közmegegyezés részévé érlelt, a zsidók és a baloldal magától értetődő összefonódását – jórészt a tanács hatalom népbiztosainak és döntéshozóinak származási összetétele alapján – tételező mítosz alapján. Főként, hogy a rendszer legfőbb vezetője és legfontosabb bizalmasai „nem-zsidó zsidó”-k voltak. Sokan nyilvánvalóan úgy élhették meg az '50-es évek terrorját, hogy ez egyfajta bosszú az 1938–44 közötti, zsidókat érintő korlátozásokért, és magáért a tömeggyilkosságért. Ezzel szemben a rendszer legfontosabb „nem-zsidó zsidó” döntéshozói számára kevés érdekeltenebb dolog volt, mint a holokauszt. Sőt: a rendszer legitimációjában maguk is örömmel és kifinomult taktikai érzékkel integrálták a nyilashatalom adminisztrációját.

Ehhez képest '56-ban a zsidóság kevésbé volt ilyen értelemben szem előtt. Hosszú idő óta az első olyan történelemformáló esemény volt a nemzet életében, melyben a zsidókérdés csak a periferián jelent meg!

Ha lehet általánosítani, akkor 1956-ot a budapesti és a magyarországi zsidóság úgy élhette meg, mint a nagyszüleid?

Azt nem tudom. Ez összetettebb kérdés annál, hogy általánosítani lehessen.

A nagyszüeim egy része a két világháború között elhagyta a vallását, és az akkori munkásmozgalomban próbálta

megtalálni a helyét. Hittek, és részben szerepet is vállaltak a háború utáni rendszer építésében. Őszintén hittek abban, hogy ez megváltása a korábbi fájdaloknak. Ugyanakkor azt hiszem, ezt az őszinte hitet sok csalódás érte, mire elértek a forradalom napjai. Bennük nyilván sok minden keveredett. Viszont az ő forradalommal kapcsolatos élményeik és gondolkodásuk nem feltétlenül kell hogy minden budapesti zsidó nézetével egybeessen.

Sokan gondolták úgy, hogy véget kell vetni az akkori rendszernek. Sok olyan zsidó volt, néhányat személyesen is ismerek, aki részt vett aktívan, akár fegyveresen is a forradalomban. Olyan is ismerek, aki aztán emiatt hagyta el az országot.

Azt is meg kell említeni, hogy a vallásos zsidók számára az a hét-nyolc év, ami '56-ig tartott, egy dupla rémálom volt. Az a 10-15 százalék, aki a haláltáborokból hazatért, és akinek nagy része, különösen vidéken, megpróbálta újjáépíteni az életet, azzal találkozott, hogy 1949–50-től a zsidó vallási élet el lett lehetetlenítve, hasonlóan a többi egyház munkájához. A zsidók esetében ez egy dupla *córesh*, baj volt, ugyanis a hatalom számára a zsidók sokkal könnyebben kijátszhatóak voltak. Az volt a mondás, hogy „mi biztosítjuk számotokra, hogy nem lesz antiszemitizmus, csak ne legyetek zsidók”. Gyakran a hatalom oldalán, az Egyházügyi Hivatalban is egy zsidó származású ember ült, aki szép szavakkal próbálta meggyőzni az adott hitközséget arról, hogy adja el a zsinagógáját az államnak. Míg a holokauszt célja a fizikai megsemmisítés volt, addig ez a fajta támadás a kicsi, újrászerveződő közösségek tartását igyekezett szétverni, például Olaszliszkan, Balassagyarmaton, szerte az országban. Feltehetően ezért is, '56-ban 30-40 ezer – nagyrészt

vallásos – zsidó hagyta el Magyarországot. Azok, akik '49-ig még úgy gondolták, hogy mindennek dacára itt lehet és kell folytatni az életet – és ez különösen a vidéki zsidóságra igaz –, azok abban a pár hétben, amikor megnyíltak a határok, végleg elhagyták az országot.

Ha nem lett volna az a negyven év, ami eltelt 1949-től '89-ig, és nem lett volna különösen az '56-os forradalmat megelőző 7-8 év, akkor sokkal élettel telibb zsidó közösség lett volna Magyarországon a rendszerváltás idején, és lenne ma is.

Tehát az '56-os forradalomnak sok olvasata van a zsidóságon belül is.

Vannak olyan események, amelyeknek nem lehet közös olvasata. Különösen a személyes, családi kötődések miatt. És ez nem azért van, mert az egyik az igaz, a többi hamis, hanem mert az emberek, a családok másképp élhetnek meg egy-egy eseményt. Például az amerikai polgárháborúról a rabszolgák leszármazottainak egészen más véleménye van, mint egy déli államból származó fehér ültetvényes leszármazottjának. Ugyanígy Magyarországon például az, hogy a szovjet csapatok bejönnek Budapestre, egészen mást jelent annak, aki a gettóban a kivégzését várja és felszabadítják, azaz megmenekül a biztos haláltól, mint annak, akinek a feleségét útközben megerőszakolják a katonák. Sohasem fogjuk egyféleképpen értelmezni a történelmet, legfeljebb a nagyon távoli eseményeket. Nyilván ha eltelik ezer év, akkor marginális lesz Trianon, az őszirózsás forradalom, a zsidótörvények, a holokauszt, már nem lesz személyes kötődésünk ezekhez az eseményekhez, és szükségszerűen más traumák lépnek a helyükbe.

Nem lenne helyes, ha azt akarnánk, hogy egy közös olvasata legyen a történelemnek. Az lenne fontos, hogy a sokféle olvasat ne zavarjon meg minket abban, hogy legyen egy olyan közös nevező, egy olyan közös nemzeti idea, amibe a legtöbb olvasat belefér. Ez a nemzeti egység megerősítésének alapfeltétele.

Magyarországon ez hiányzik. Jelenleg nincs ilyen értékközösség, ezért a különböző közösségformáló politikai irányzatok a kelletténél kicsit jobban ragaszkodnak saját történelemolvasatukhoz és annak jelentőségéhez. Ezekre építik föl a politikai identitást, ami biztosan nem jó. Ez az oka annak, hogy 70-80-90 évvel a fontos és meghatározó történelmi események után is a politika még mindig fel- és kihasználja ezeket, és ezáltal nehezíti a közösségképzést. Ezek megosztó folyamatok.

1956. október 23-a katarzisa is ebben állhatott: legkevesebb 40 évnyi teljes társadalmi megosztottság és politikailag generált szellemi polgárháborús állapot után volt egy nap, és talán egy hét, amikor ez meghaladhatónak tűnt!

Kalandvágyból itthon maradni

„Még a halála előtt kértük, hogy mesélje el, mi történt vele ötven évvel korábban. Akkor sírva fakadt, és nem mesélte el soha” – avat be Kiss Zoltán Zéro, a Karthago zenekar legendás basszusgitárosa apósa forradalom utáni meghurcoltatásának emlékébe. Milyen benyomások kísérik el egy életen át az embert, ha kicsi gyermekként él meg egy forradalmat? Hogyan látja a numerológus '56-ot és a rendszerváltozást? A zenei élet kényszerpályáiról, boldogulásról és összetartozásról beszél

Kiss Zoltán Zéro...

Te már tulajdonképpen megélted '56-ot. Milyen emléked van róla?

Sok emlékem van róla. Közel laktunk az eseményekhez, és az apukámmal kimentünk az EMKE-hez. A mai napig a szemem előtt látom a kilótt orosz tankokat. Látom, hogy a Nemzeti Szállóból csak a lépcső maradt meg, semmi más. Az egész romhalmaz volt. Elcsatangoltunk a Köztársaság térre is, láttuk a harcok nyomait. Egyszer bejöttek felkelők a házunkba, és az egyiknek véletlen elsült a puskája. Hát én összezsínáltam magam szó szerint, ahogy anyukám mesélte. A pincében laktunk a várható bombázás miatt. Ez szerencsére elmaradt.

Sőt: éppen ebben az időszakban kerültem be a László Kórházba, mert perforált vakbélgyulladásom volt. Arra is emlékszem, hogy egy óriási, sötét kórteremben ketten voltunk: én, három és fél évesen, mellettem meg egy Takács nevű fiatalember, akinek levágta a lábát a bomba. Ott hallottuk, ahogy jöttek a repülők, meg mindent. Úgyhogy 1956 ezért is elég rossz emlék nekem.

Kicsi kis emberként is tudtam, hogy jöttek az oroszok, meg jöttek a felkelők, láttam őket személyesen, de igazából a forradalmi eszméről fogalmam sem volt. Aztán később a családukban volt érintettség ez ügyben. Például az apukám, dr. Kiss Endre '56 után nem lépett be a pártba, és ez komoly hátrányt jelentett. Jogász volt, és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumban dolgozott csoportvezetőként. Amikor később kinevezték volna miniszteri tanácsosnak, akkor pont a párttitkár húzta át a papírjait, hogy ő nem lesz az, ami a családuk anyagi boldogulását eléggé negatívan befolyásolta.

Tudtuk, hogy nagyon kell vigyázni, otthon politikai dolgokról mindig halkan beszéltünk, mert a szomszédunkban valószínűleg egy besúgó lakott. Voltak olyan dolgok is, amikről egyáltalán nem is szabadott beszélni.

Sőt: engem megkereszteltetett az anyukám, de úgy, hogy az apukám akkor nem is tudott róla, csak utólag. Mert ha ezt véletlenül megtudták volna a minisztériumban, ahol dolgozott, akkor komoly problémái lehettek volna ebből. A félelem légköre érezhető volt...

A feleségem, Simonyi Éva édesapja egyetemi tanár volt már abban az időben.

Évi szintén három és fél éves volt a forradalom idején. Az édesapja el akart menni az egyetemi gyűlésre, mert vezető volt. Elöl kellett volna mennie az egyetemisták menetében, de Évi mint kisgyerek olyan lázgörcsöt produkált és átfogta a lábát, úgy könyörgött, hogy ne menjen el, hogy végül is lekéssett róla. Ennek ellenére aztán meghurcolták, ráfogták, hogy ott volt, nyilván rajta volt a besúgók listáján. Ez elég volt ahhoz, hogy elítéljék, és kilenc hónapig börtönben volt. Az apósom aztán nem is beszélt erről. Még a halála előtt kértük, hogy mesélje el, mi történt vele ötven évvel korábban. Akkor sírva fakadt, és nem mesélte el soha. Valószínűleg ez olyan komoly sebe volt, hogy képtelen volt erről bármit is mondani.

Később, iskolás korotokban beszéltetek erről?

Anyukám később mesélte, amikor már felnőtt voltam, hogy a nagynénémet az oroszok megerőszakolták. Illetve még a forradalom előtt, ahol dolgozott, voltak gyűlések, azonnal fel kellett állni és skandálni, hogy „Éljen Rákosi!”, és aki nem állt fel, azt elvitték.

Az biztos, hogy otthon a négy fal között is mindig suttogva beszélünk. Tudtuk, hogy melyik osztálytársunk apukája volt smasszer...

Én elég naivan éltem a gyerekkoromat, nem nagyon érdekelt a politika, a sport és a zene annál jobban. Igazából mindenki tudta, hogy kommunizmus van, és aki nagyon pofázik, annak baja lehet. Erre mindenki vigyázott. De az ember mit tud csinálni? Elfogadtuk, ami van, éltünk és próbáltuk jól érezni magunkat.

Emlékszem, 18 évesen játszottam a Bajtala-trióban. Bajtala Jani akkor ment ki Angliába, és hívott engem is. Beadtam az útlevéligénylésemet, de azonnal elutasítottak, hiszen katonaköteles voltam.

Aztán ment tovább az élet, és a helyzet konszolidálódott. Azt mondták, hogy jól alakulnak a dolgok, de azért minden januárban meg kellett húzni a nadrágszíjat.

Milyen volt a rendszerváltás előtt a zenei világ?

A zenei világban is kiderült, hogy voltak besúgók. Nekem az a véleményem, hogy minden zenekarvezetőnek jelentenie kellett. De melyik az a bolond zenekarvezető, aki inkább feljelent, besúg valakit, kockáztatva ezzel, hogy szétrobbantja a sikeres bandáját? Lásd Som Lajos, Piramis. Én rockzenész voltam világletemben, a rockzene pedig progresszív, tehát önmagában is tiltakozás. Aztán ahogy írtuk a szövegeket, hogy volt-e a sorok között valami vagy nem, ezt mindenki eldönthette saját maga. Meg azért láttuk jól, hogy például a Radics Béla mennyire a háttérbe lett szorítva. Vele még '71-ben játszottam a Tűzkerék nevű zenekarában... Az a helyzet, hogy mi tele voltunk életörömmel és optimizmussal,

és a zenével akartuk megváltani a világot. Úgy gondolom, hogy a rockzenével akkor meg is váltottuk. A Piramisnak örök hála – Som Lajosnak lovas szobrot kellene állítani. Kiplakátolták valahol egy városban, bárhol az országban, hogy este Piramis-koncert lesz, este telt ház volt. Aztán később mi is megéltük ugyanezt a Karthagoval. És nyilván ott volt a tiltakozás, de az belemagyarázás lenne, ha azt mondanánk, hogy a Karthago szövegeiben ezt következetesen tetten lehetne érni. Sőt, Szigeti Feri KISZ-titkár volt az Országos Rendező Irodában, az ORI-ban. Nagyon jól építette a kapcsolatait, ezért tudott az ő zenekara létezni. Aki nem épített kapcsolatokat, az a perifériára szorult, mint Nagy Feró vagy Schuster Lóránt. Ha tudtál kapcsolódni, akkor volt esélyed arra, hogy legyen lemezed. Tulajdonképpen egy rádió volt, ahova remegve mentek be a zenekarvezetők. És az örület volt, ha a Bolba Lajos azt mondta, hogy felvesz két számot, vagy az engedélyével megjelenhetett egy kislemez, vagy főleg nagylemez. Ahhoz már komoly közönség, bázis kellett. Ez megvolt nekünk a Karthagoval. A zene nagy üzlet volt, amivel mi még pénzt se kerestünk. Nem volt még jogdíj, csak az kapott pénzt a lemezeladásból, aki zeneszerző vagy szövegíró volt. Akkor mi úgy csináltuk a zenekarban, hogy mindenkinek a nevére írtunk valamit, hogy mégiscsak kapjon mindenki valamit, ha már közös a produkció.

Az ORI szervezte az országos turnékat, és mindenki tudta, hogy III/III-as volt, aki ügyelőként jött velünk. A külföldi turnékon is mindig voltak „megfigyelők”. De tudtuk, hogy mi újság van, tartottuk a száunkat, és ennyi. Korrupció volt, mindenki ismerte a kiskapukat, ha vittél valakinek egy Fa szappant vagy egy Fantát, akkor egyből nyíltak a kapuk. Ha ismertél valakit, egyből kaptál segítséget.

A mi életünket és lehetőségeinket is nagyban befolyásolta a régi rendszer. A Karthagoval 1983-ban megnyertük Ausztriában a Villachi Fesztivált. Ezután megjelent a kislemezünk, meg rögtön a nagylemezünk is. Ausztriában, Németországban és Svájcban is óriási sikerünk volt. Bécsben úgy ismertek minket, mint Magyarországon. Listavezető, aranylemez lett a Requiem, címlapon hoztak az újságok, a tévében szerepeltünk, első osztályú szállodákban laktunk, tényleg, mint a filmekben. És akkor kérték, hogy költözzünk ki fél évre, mert akkor tudnak velünk dolgozni. Disszidálni kellett volna, de nem mentünk. Volt egy titkos zenekari szavazás, ahol 4-1 arányban az itthon maradás mellett döntöttünk. Utólag már bánhatjuk! Minden egyes alkalommal úgy kellett kuncsorogni, hogy utazhassunk, betétlapokat kellett kitölteni, nem lehetett csak úgy simán. Volt ez a Midem nevű zenei fesztivál, ami minden évben szokott lenni, február magasságában, Cannes-ban. Ide benevezett minket az osztrák kiadónk. Erre magyar küldöttségből felírták a zenekart, meg 14 csókest, akik majd ingyen utaznak! És ráadásul valaki, akinek ez lett volna a feladata, egyszerűen elfelejtette elküldeni a nevezésünket is. Erre az osztrákok azt mondták, hogy menjenek a francba a magyarok, úgy, ahogy vannak, mert egyszerűen nem lehet velük együtt dolgozni. Pedig hatalmas nyugat-európai karrier lehetett volna! Úgy is mondhatjuk, hogy mi kalandvágyból itthon maradtunk (nevet).

Köztudott, hogy itt csak annak volt lehetősége, aki Erdős Péterrel, a Hanglemezygár mindenható urával jóban volt. Szigeti Feri már a Corvina együttes miatt kapcsolatban állt vele, így kaphatott esélyt a Karthago. Jellemző sztori, hogy mikor megszűnt a Corvina, akkor bement hozzá Feri, és

mondta, hogy van egy új zenekara. És kérdezi Erdős, aki egyébként eléggé raccsolt, hogy van-e már neve. Mondta a Feri, hogy igen, van: Karthago. Azt mondta erre, hogy ez borzasztó név, ő tud ennél sokkal jobbat. Elkezdett kotorászni a fiókjában, és kihúzott egy papírcetlit, amin az állt: „Krix-krax”. Feri elsápadt, és három hétig nem mert az Erdős közelébe menni. De aztán szerencsére elfelejtette, és így lehettünk Karthago.

Nem lehetett utazni, nem lehetett bármit megvenni, ezért a zenekarok, akik járhattak Nyugatra, nagyban hozzájárultak a hazai informatikai élet felvirágoztatásához. Az erősítőkből, hangfalakból hoztunk be hiánycikket, Commodor 64-eket, videokazettákat. De vittünk is ki dolgokat, főleg a Szovjetunióba. Ott mindent el lehetett adni. Fa szappanokat, használt ruhákat, hangszereket. Skála szatyrokat is vittem ki, arra is volt vevő. A szállodákban vártak a gyezsurnaják, a szobaasszonyok és ismerőseik, és mindent megvettek.

A rendszerváltásra hogyan emlékszel?

A rendszerváltás nagyon bennem él, de hogy korábban milyen idők voltak? 1975-ben bekerültem Koncz Zsuzsa zenekarába, a Korálba. Zsuzsa elvitt az énektanárához engem is, a Bágyoni Géza bácsihoz, akinek voltak információi. Azt mondta, hogy most már lassan az a kérdés, hogy mi is önszántunkból csatlakozunk-e a Szovjetunióhoz, hogy mi is egy szovjet tagköztársaság legyünk. Akkor eléggé megrémültem ettől a lehetőségtől. Ráadásul a Grósz Károly nevű miniszterelnök még 1988-ban is azt mondta, hogy itt fehérterror lesz. Szóval bizonytalanság volt a fejekben a jövőt illetően.

A Hősök terén nem voltunk kint, a tévében figyeltünk mindent nagy izgalommal, és minden percben vártuk, hogy Orbán Viktort vagy lelövik, vagy elviszik bilincsen onnan, azért, amiket mondott. Hogy menjenek ki az oroszok, meg ilyenek. Akkor nagyon örültünk. Euforikus hangulat alakult ki az országban, benne volt a levegőben, hogy változás lesz.

Néztük a romániai forradalom eseményeit decemberben, és boldogok voltunk, hogy megdőlt Ceaușescu rendszere. A budai Skálánál le volt terítve egy nagy rongy, hogy a romániai forradalmároknak gyűjtenek, és mindenki dobálta bele a pénzt. Mi is dobtunk be lelkesen 500 forintot. Aztán később rájöttünk, hogy ez bizonyára nagy szélhámosság volt, nem valószínű, hogy jó helyre került – de ez is jellemzi annak az időszaknak az euforikus hangulatát.

A zenei pályafutásod mellett elismert numerológus vagy. Mondanál valamit a forradalom és a rendszerváltozás számairól?

1956. 11. 4. Ekkor jöttek be, ugye, az oroszok. Ha a számokat egyenként összeadjuk, az 27-et ad. Ha ezt összeadással egy számjegyre egyszerűsítjük, kilencet kapunk. Ez az áldozatiság száma. A négyes szám pedig a numerológiában mindig nehézséget jelez. Lásd: 4-es metró.

A köztársaság születési dátumát vizsgálva – az 1989. 10. 23-át – a 33-as számot kapjuk. Az egyszerűsítve 6. A Vénusz száma: család, szeretet, harmónia. Ugyanakkor a kompromisszum, a megfelelési kényszer száma is. Meg akarunk felelni, de kinek? És miért? Ez folyamatosan kérdés, ahogy látjuk.

Mit gondolsz, mi a tanulsága '56-nak?

Gyerekkoromban, ahogy visszaemlékszem, és nem ki-mondottan csak a forradalom idején, sohasem volt pénz. Konkrétan szűkölködtünk. De nemcsak mi, hanem szinte mindenki. Abban nőttem föl, hogy húst nem hagyunk ott, és mindent megeszünk. Emlékszem, egyszer anyám csinált valami rettenetes főzeléket, és nem ettem meg. Előttém van, ahogy áll fölöttem, a távolba néz fájdalmas arccal, és azt mondja, hogy „Jó lesz majd a sivatagban” (nevet).

Később ez azért enyhült, és boldog fiatalkorunk volt. Ugyanúgy eljártunk szórakozni, szerelmesek lettünk, mint előttünk és utánunk bárki. A boldogság és a boldogulás nem volt szinkronban akkoriban. Viszont más szemmel látjuk a világot, mint már azok, akik beleszülettek a jólétbe. Mi a mai napig a legapróbb dolgoknak is tudunk örülni.

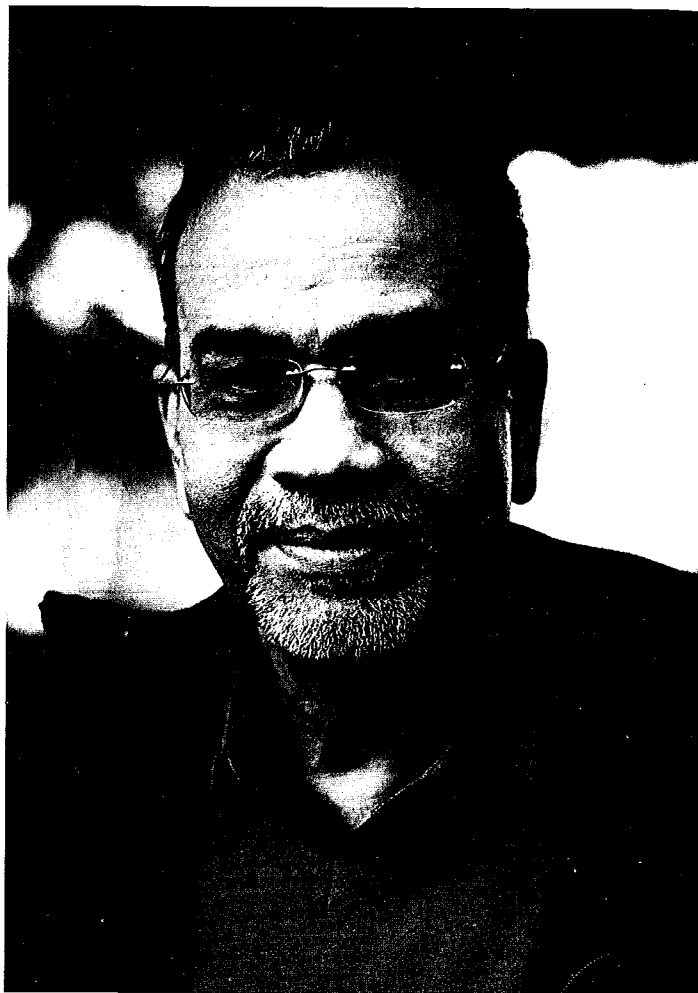
Úgy látom, hogy az erkölcs, a morál a legnagyobb probléma. Láthatjuk, hogy a rendszerváltás csak egy hatalomátmentés volt. Minden le volt zsírozva, nem volt elszámoltatás, nem is lesz, az erkölcsi megtisztulás elmaradt. A legutóbbi száz év magyar történelme egy zűrzavar, katasztrófa.

Akkor egy elnyomó rendszer ellen tiltakoztunk, és össze tudott fogni az ország. Ez a legfontosabb üzenete 56-nak. Amit el akarnak velünk feledtetni, és hajlamosak is vagyunk elfelejteni, hogy magyarok vagyunk, és összetartozunk. Itt nincs egységérzet, csak önérzet. A rendszerváltozás után családok szakadtak szét, barátságok értek véget a hülye politika miatt. Ez így volt kitalálva. Oszd meg, és uralkodj!

Felgyorsult az élet. Az embereket rengeteg információ éri, az emberi kapcsolatok sem úgy működnek, mint régen, mert nincs rá idő. A technikai fejlődés zsákutca.

Fel kell ismernünk, hogy az erő és a jövőnk összetartásban van. Alapszínten, a gyökereinknél, a családban, és tágabb körben, a hazánkban. Legyünk büszkék arra, amit eddig elértünk, legyen önbecsülésünk és tartsunk össze!

A fiatalabbaknak azt ajánlom, hogy amíg tehetik, kérdezzék meg '56 még élő tanúit személyesen is. Ismerjék meg a múltunkat, hogy tanulhassanak belőle.

Kívülállásból azonosulás

*„Mint mindenki másban, bennem is megvolt az érzés és a várakozás, hogy kialakuljon az európai jólét és korlátok nélküliség...” – mesél a rendszerváltás körüli időkről a bábszínházi ösztöndíjjal több mint harminc éve hazánkba érkezett **Joshi Bharat**, a FEM3 műsorvezetője. Hogyan látja a magyar történelmet egy más kultúrkörből érkező fogékony és nyitott ember? Miképp alakul a személyiség kívülállóból idetartozóvá? Mi a forradalmak szerepe az emberiség történetében? A filozófusként is ismert Joshi Bharat gondolatai kalitkáról, leszakadásról és az ideáról...*

Amikor 1980-ban ideköltözött, mit tudott Magyarországról, az itteni viszonyokról, 1956-ról?

Sok mindent nem tudtam, de '56-ról hallottam. Tudtam a szovjet megszállásról, és arról, hogy kommunizmus van. Előtte Stockholmban voltam ösztöndíjas, és onnan jöttem ide. Bábosként ösztöndíjat kaptam Magyarországra is. A stockholmi bábszínház dolgozóit kérdezgettem, de senki nem tudott konkrét válaszokat adni. Annyit mondtak, hogy Magyarország kommunista ország, a kommunista blokkhoz tartozik. Még viccesen meg is kérdeztem, hogy van-e ott Coca-Cola. Erre azt mondták, hogy kizárt dolog (nevet).

A kiindulási pont az volt, hogy ösztöndíjat kaptam, és mondták, hogy 2800 Ft lesz ennek a havi összege. Fogalmam sem volt, hogy ez mekkora összeg lehet, persze senki más sem tudta. Néztam a bélyeget a borítékon, amit légi-postával küldtek: 4 Ft volt. Ez volt az egyedüli támpont, hogyha egy légipostán feladott levél ennyibe került, akkor mennyit érhet az ösztöndíjam. Az indiai postai díjakhoz viszonyítva számolgattam.

Én jól éreztem magam itt, akkoriban teljesen más világ volt. Ráérték az emberek, volt idő egymásra. Kalákában építkeztek, összejöttek a szomszédok. Nem érezte magát veszélyeztetve az ember mások által. Persze az a félelem megvolt, hogy valaki esetleg párttag, besúgó, de ez inkább a munkahelyekre volt jellemző, egyébként nem. Sokkal emberibb volt az élet akkoriban.

Ez mitől változott meg Ön szerint?

Abban a pillanatban, ahogy a rendszerváltás után hirtelen eltűnt a kalitka, nemcsak a szabadság jött be, hanem a veszélyérzet is. Az igazodási pontok eltűntek, a biztonságérzet megszűnt. Új rendnek kellett kialakulni a fejekben. Addig volt viszonyítás, hogy mit tehetek és mit nem. Az ember, ha feszítette is a határokat, akkor is tudta, hogy mit és mennyit lehet. Aztán hirtelen bármit lehetett – és ebben a bármiben minden benne van. Ahogy múlt az idő, aki nem volt önálló, életképes, tehetséges vagy ügyeskedő, az nem találta meg a kapaszkodóit. Most már eltelt 25 év, ezalatt a leszakadtak és nem leszakadtak között hatalmas távolság alakult ki. Még sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy megtanuljunk bánni saját magunkkal és a világgal.

Fiatalon, huszonöt évesen érkezett Magyarországra. Figyelemmel kísérte a politikai eseményeket?

Amikor az ember betelepül egy országba, akkor egy darabig „outsider”, kívülálló. Csak lézeng, nem érzi érintettnek magát, nem érzi a saját történetének a körülötte folyó eseményeket. Aztán szép lassan azonosul. Azt szoktam mondani, hogy van egy magyar lelkem is. Ugyanúgy dühít a politika, a szociális helyzet, mint bárki mást. Amikor Magyarországra jöttem, a színházi kollégákat, rendezőket, színészeket kérdezgettem, hogy mondják el nekem az egész magyar történelmet, mi történt, hol romlottak el a dolgok. Tehát hamar képbe kerültem.

1987-ben nem sokan mondták volna, hogy itt nem szocializmus lesz három év múlva. Emlékszem, hogy sokat beszélgettem politikáról erősen jobboldali nézeteket valló

barátokkal, és még ők is azt mondták akkor, hogy szerencsénk van Kádár Jánossal, mert nélküle élhetnénk úgy, mint Romániában vagy Lengyelországban. Aztán '88-tól lehetett már érezni, hogy itt változnak a dolgok.

Magáénak érzi már a történelmünket, vagy még mindig kívülről szemléli?

Én sok mindent kívülről látok. Figyelem saját magamat is, és ha úgy van, akkor kontrollálok. De már nem vagyok az a külföldi. Úgy érzem, hogy teljesen azonosultam az itteni világgal. Ugyanúgy reagálok hétköznapi dolgokra, mint bármelyik magyar ember.

Az a típus vagyok, aki ha valami nagy dolog történik, akkor szeret személyesen ott lenni; figyelni, látni, részese lenni, mert ezek megismételhetetlen dolgok. Ott voltam Nagy Imre újratemetésén a Hősök terén. Ez egy nagybetűs történelmi esemény, és látni akartam. Mint mindenki másban, bennem is megvolt az érzés és a várakozás, hogy kialakuljon az európai jólét és korlátok nélkülség – amit európai szellemiségnek nevezünk.

Megtartja a magyar ünnepeket?

Hogyné! Ezek fontos pontok számomra. Sok magyar ünnep, mint például augusztus 20., október 23. vagy május 1. átvették a helyét bizonyos indiai ünnepeknek. Indiában sok és sokféle vallási ünnep van. Hiába születtem hindunak, a karácsonyt ugyanúgy, ugyanazokkal a rítusokkal ünnepelem, mint mindenki.

Azt gondolom, hogy maguk az ünnepek az emberi történelem részei. Ezeket nem szabad kihagyni, mert mindnek fontos üzenete és ezáltal helye van az életünkben.

Október 23-án Ön is megemlékezik?

Igen. Másképpen, de a történelem mindenhol megismétlődik. Indiában is volt szabadságharc az angolok ellen a gyarmatosítás idején. Maga a forradalom, a szabadságharc minden néppel megtörténik.

Az Ön szemszögéből mi a forradalom üzenete?

Jean-Paul Sartre gondolata, hogy minden forradalom kudarcra van ítélve. Ha sikerül, akkor is, mert az az eszmeisége, amiért született, az elvész.

Az idea vonzza a szellemünket, ideális dolgokra vágyunk. Technikailag nagyon előrehaladottak vagyunk, de emberileg még nagyon alapvető ösztönrendszer dolgozik bennünk. Csak körül kell nézni a világban, mi történik. Ebből adódóan mindig van egy csalódás, és a forradalmak emlékeztetnek minket arra, hogy az az idea létezik. Hogy elindulunk-e felé? A döntés a miénk.

Delacasse Krisztina

Aki a lángot őrzi

*„...az én gyermekem most 14 múlt. És ha elképzelem, hogy egyszer csak beállítanak, és azt mondanák, hogy »jöttünk a fiáért«... Ez valami borzasztó lehet, és lehetett, még akkor is, ha az egy olyan rendszer volt, amikor benne volt a pakliban, hogy ha valaki éppenséggel olyat tesz, akkor jönnek” – vall **dr. Korsós né dr. Delacasse Krisztina**, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének adjunktusa édesapja meghurcoltatásáról, Nagy Imre újratemetéséről és a mai egyetemisták magyar történelemmel való kapcsolatáról...*

Hol voltál a rendszerváltás idején?

Attól függ, hogy ez alatt pontosan mit értünk? 1989. október 23-át, vagy június 16-át, Nagy Imréék újratemetését. Inkább ez utóbbi időpont, ami nekem emlékezetesebb, mert én októberben már egyetemista voltam Pécsen, és a köztársaság kikiáltásakor a kollégium társalgójában néztük a tévén az eseményeket. Júniusban viszont pont Pesten voltam az újratemetéskor. Nyelvvizgázni kellett feljőnnöm. Akkor még csak a Rigó utcai nyelvvizsga létezett, és apukám kísért fel Pestre. Úgy emlékszem, hogy amíg én bent voltam délelőtt, akkor ő elment a Hősök terére, aztán visszajött értem. Abban biztos vagyok, hogy amikor a harangzúgás volt és az egyperces megállás, akkor az utcán voltunk. A mai napig megborsódzom tőle, annyira bennem van az emlék, ahogy tényleg megálltak az autók, az emberek. Úgy éreztem, hogy mindenki részt vett benne, és ez nagyon felemelő volt.

Édesapádnak azért is lehetett az újratemetés olyan fontos, mert ő maga is résztvevője volt az '56-os eseményeknek. Mesélsz erről egy kicsit?

Sajnos kevesebbet tudok, mint szeretnék. Részben azért, mert nem szívesen beszélt erről, másrészt pedig, amíg gyerekek voltunk, gyakorlatilag nem is tudtunk az érintettségéről. Nyilván a többi családtag, a nagyszülők és édesanyám igen, de mi, gyerekek legfeljebb annyit érzékeltünk, hogy „óvatosan” kell bizonyos dolgokkal bánni, nem lehet akár-miről beszélni. Emlékszem egy sztorira iskolás koromból,

amikor alaposan megjegyeztem, hogy jobb csendben maradni bizonyos kérdésekben, jobb nem hangoztatni, miket hallottam otthon. Hatodikos voltam, amikor meghalt Brezsnyev, és mint „jó” kisiskolásoknak, számunkra az egészről az volt a legfontosabb kérdés, hogy melyik óra marad el. Mert közvetíti a tévé a temetést, és akkor úgyis az egész iskola azt fogja nézni. Számolgattunk, hogy hánykor lesz, azon vitatkozva, hogy melyik órát tudjuk így megúszni. És akkor én, mint jól értesült, odaböktem, hogy a Szabad Európa Rádió bement, hogy ekkor és ekkor lesz. Az osztálytársnőm elkerelkedett szemekkel rivallta, hogy „Micsodaaa? Szabad Európa? Hát azt nem szabad hallgatni, az tilos!” Amikor elmeséltem otthon, kaptam is fejmosást a locsogásom miatt! Utólag megértettem, hogy mekkora rizikó volt minden ilyesmi egy volt 56-osnak, aki inkább igyekezett észrevétlen maradni a 70-es, 80-as években. Tehát a csönd apu forradalmi múltja körül azért megvolt jó sokáig. Jóformán csak a rendszerváltás környékén derült ki számunkra, mi történt vele.

Édesapám igazából nagyon fiatal ember volt akkor még. 1942-ben született, tehát 14 éves volt '56-ban, és 15, amikor elvitték, és az Andrássy úton eltöltött néhány hónapot. Voltaképpen a semmiért, mert ők Visegrádon a többi helybéli fiúval gyűjtötték össze az erdőben azokat a fegyvereket, amelyeket a harcokban elhagytak, és ezeket adták át a nemzetőröknek. Ő tehát nem harcolt, csak közvetetten, a fegyverek révén került kapcsolatba a forradalommal. Azt mesélte, hogy ő akkor, ott, a nála általában pár évvel idősebbek között kisfiúnak számított a maga 14 évével, és igazából neki és a hasonló korú társainak megfogni

sem engedték azokat a puskákat. Azt mondták a nagyok, hogy ez nem az ő dolguk, azt majd ők tudják, hogy mit kell a fegyverekkel tenni. A megtorlásból viszont ők, a fiatalab-
bak is részesültek.

Ebben az időben egyébként Pestre járt iskolába, vegyipari technikumba. A Corvin köz környékén kellett elhaladnia, látta, hogy mi történik ott, de nem vett részt a harcokban. Visegrádról járt be mindennap, azonban a forradalom idején volt, hogy nem is tudott hazautazni, mert a nagynénje, aki a fővárosban lakott, a harcok miatt már nem is engedte ki az utcára.

Hiába a féltő szeretet, hiszen '57-ben mégis elvitték. A nagyszüleid tudtak arról, hova lett a fiuk?

Igen. Késő este jöttek a pufajkások, az egész család otthon volt. Nem volt egy beszédes família. Amikor megjelentek, csak beszólt a házba nagymamám, aki ajtót nyitott, hogy „Jenő!” Így hívták nagyapámat és apukám bátyját is. Nagy volt a megdöbbenés, amikor közölték, hogy „nem a Jenőt keressük, hanem a Lászlót...” Így derült ki, hogy a kisebb fia az, aki állítólag részt vett valamiben. A család számára is csak ekkor derült ki, hogy volt valami „szervezkedés” a helyi fiúk között titokban. Nem voltak beavatva, meglepetésként érte őket az eljárás.

Nekem ez így utólag – hogy én is anya vagyok, és épp ennyi idős gyermekem van –, most jelent plusz döbbenetet. Akkor is szörnyű volt – mikor ezt megtudtam apuról – belegondolni, hogy milyen az, mikor elvisznek valakit ilyen fiatalon, és benn kell ülnie hónapokon keresztül

tulajdonképpen büntelenül. Az én gyermekem most múlt 14, és ha elképzelem, hogy egyszer csak beállítanak, és azt mondanák, hogy „jöttünk a fiáért”... Ez valami borzasztó lehet, és lehetett, még akkor is, ha az egy olyan rendszer volt, amikor benne volt a pakliban, hogy ha valaki éppen-
séggel olyat tesz, akkor jönnek...

Tudta édesapád, hogy miért vitték el? Volt tárgyalása?

Ő tudta, hogy miért van ott, és volt bírósági eljárás is. A vád fegyveres szervezkedés a Magyar Népköztársaság megdöntésére volt. Sőt, még azt is tudták, hogy ki dobta fel őket. Egy srác, aki szintén benne volt a csapatban, de aztán hogy, hogy nem, mégis mentesült a büntetés alól.

Mesélt aztán apukád arról, hogy milyen volt a börtönben?

Olyan túl sokat nem. Nyilván ez nem volt neki olyan jó emlék, hogy szívesen beszélt volna róla. Néhány dolgot azért mégis elmondott. Például, hogy mennyire együtt voltak emberileg ott, az Andrássy úton ezek a politikai foglyok, az idősebbek – nemcsak idősebb fiúk, hanem felnőtt férfiak is – mennyire odafigyeltek az úgymond, kicsikre. Az is biztos, hogy a nyarat ott töltötte, mert ősszel – az iskolakezdéskor engedték ki – egyenesen a börtönből ment az évnnyitóra. Az édesanyja vitte oda neki az ünneplő ruhát, amit felhúzott...

Amikor aztán berendezték a Terror Háza Múzeumot, akkor az elsők között ment el megnézni. Sőt, talán még csak az újságban volt egy nagy cikk a múzeumból egy képpel, ami még a mai napig megvan otthon egy fiókban, mert a fotók

alapján visszajöttek az emlékei, és egyértelműen ráismert arra a helyre, ahol az embereket vallatták, kihallgatták. Amikor később személyesen is elment oda, akkor mondta, hogy a cellák meg kihallgatóhelyiségek teljesen úgy voltak berendezve, mint amikor itt raboskodott. Ő, ugye, '57-ben volt ott. Pár évre rá, amikor én látogattam el a Terror Házába, akkor mindent olyan szemmel is néztem, hogy az édesapám gyerekkorában gyakorlatilag itt volt bebörtönözve. Hátborzongató.

Utólag sajnálom, hogy nem kérdeztünk többet a személyes élményeiről, mert már nem tud többé mesélni. 2002-ben halt meg. De valahogy mindig úgy voltunk vele, hogy ő tudja, hogy mennyit akar mondani. Soha nem volt szószátyár, úgy ismertük, hogy amit és amennyit mond, az úgy van jól, az éppen elég. 1991-ben kapott aztán 1956-os emlékérmét a forradalom alatti helytállásáért. Ez a családi sztori.

A gyerekek ismerik családi érintettségüket?

Nyilván tudnak róla. Mesélünk nekik, de nem egybefüggően mindent, és nem is annyira dátumhoz kötötten. Inkább spontán módon. Legyen az egy utazás alkalmával vagy otthoni látogatásainkkor. Sok olyan beszélgetés van, mikor hazamegyünk velük Zalába anyukámhoz, testvéremékhez, és a beszélgetések során előjönnek a régi történetek. Anyu ilyenkor sokat szokott mesélni a család már elment tagjairól. Ez gyakran nem kapcsolódik kifejezetten valamely ünnephez vagy évfordulóhoz.

Családon belül megemlékeztek '56-ról?

Én személy szerint figyelemmel kísérem, hogy a városban milyen megemlékezést tartanak, de nem mondom, hogy mindig kimegyünk egy-egy rendezvényre. Mivel katolikus családban nőttem fel és tartom is a vallásomat, a nemzeti ünnepeken úgy ünneplek, hogy az egyébként vallási szempontból nem kötelező ünnepen részt veszek a szentmisén, és úgy megyek el a templomba, hogy megemlékezem azokról, akik valamit tettek az országunkért, vagy akár véráldozattal szolgálták a haza ügyét. Rendszerint csatlakozom az olyan kezdeményezésekhez, mint hogy például november 4-én gyűjtünk egy méccsest. Illetve magamnak csináltam kis lyukas zászlót, és azt kitűzőm október 23-án. Ez a magam számára fontos, én így emlékezem.

Mit gondolsz oktatóként, mennyire van hagyománya a hallgatók között '56-nak?

Természetesen mindig van valamilyen egyetemi ünnepség, koszorúzás. Ám ezek általában nem tömegrendezvények. Nincs is talán ez annyira propagálva, meg lássuk be: a hallgatóknak ez épp az őszi szünet idejére esik, amikor legtöbben hazautaznak a családjukhoz. Aztán otthon, a saját városukban lehet, hogy kimennek egy-egy rendezvényre. De volt már, hogy egy '56-os szervezet emléktáblát koszorúzott a kar épülete mellett, és a zuhogó eső miatt beszorultak az aulánkba. Akkor az ő meghívottjaikon kívül az arra járó hallgatók, egyetemi oktatók is csatlakoztak a megemlékezéshez.

Másrészről én – különösen jogtörténészként, de egyébként is – fontosnak tartom, hogy a nemzeti hagyományokat, ünnepeket ne felejtjük el. Szomorú ellenpéldáról tudok beszámolni október 6., a nemzeti gyásznapi apropóján. Aznap épp reggel nyolctól tartottam előadást, aminek az elején azt kértem, hogy mindenki vegyen maga elé egy papírt, és írjon rá 13 nevet. Az évfolyam 90%-ának fogalma sem volt arról, hogy mit akarok. Megijedtek talán, hogy valami röpdolgozat. Csak néztek egymásra, hogy „Most milyen neveket írunk? Mit akar ez az örült?” Néhányuknak leesett, ők elkezdtek sutyorogni, de rengetegen még mindig üres tekintettel néztek. És akkor kértem, hogy valaki segítsen a többieknek, hogy milyen 13 nevet kellene a papírra írni... No, akkor rájöttek, hogy az aradi vértanúkat. „Rendben – mondtam –, tehát a feladat az, hogy mindenki írja fel a 13 vértanú nevét, persze lehet plusz egyet is, de maradjunk csak a tizenháromnál.” Döbbenetes volt az eredmény! Nem szedtem össze a lapokat, de kellő idő után megkérdeztem – kb. százfős évfolyamról beszélünk –, hány embernek van 13 név a papírján. Talán egy sem volt. Tíznel több névre volt egy tucat jelentkező, a többség talán a felét, ha fel tudta sorolni. Akkor pár mondatban rámutattam arra, hogy miért fontosak ezek a dolgok. Mondjuk ez azért szerencsésebb, mert nem munkaszüneti nap, és így pont a napján találkozunk az ember a hallgatókkal. Így külön is föl tudja hívni a figyelmet arra, hogy annak, hogy ma ezen a Magyarországon, ilyen társadalomban, ilyen jogrendben, ebben a hazában élhetünk, van előzménye. Hogy nemcsak arról szólnak az egyetemi vagy jogtörténeti tanulmányok, hogy bebiflázzuk a jogintézményeket vagy akár azok történetét

mindentől függetlenül, hanem hogy azt töltsük is ki plusz tartalommal, olyannal, ami kötődik is hozzánk. Szeretném, ha ezt a kötődést mindenki érezné.

Könnyű megszólítani a legújabb generációt?

Én azt hiszem, hogy manapság nehezebb ezt akár középiskolásként, akár egyetemistaként úgy igazán átérezni. Az én korosztályom a nyolcvanas években volt kamasz, még bőven a szocializmus idején. Volt mi ellen lázadni. Mivel mindig is roppant hazafias érzelmű lány voltam, ez így teljesen áthatott. Gimnazistaként azt terveztem, hogy én fogom megváltani itt a világot. De szó szerint! Azt tervezgettem, ha majd egyetemista leszek, hogyan fogom szervezni a forradalmat és az átalakulást. Tegyük hozzá, hogy egy kamasz gyerekben amúgy is buzog a tettvágy, hajtja az izgalmas dolgok felé. Én tehát – persze főleg csak magamban – teljesen annak a lázában égtem, hogy lennie kell itt majd egy nagy változásnak, és én abban személyesen részt fogok venni. Nos, ez nem így alakult, de aztán a változás végül megtörtént. Még ha nem is olyan eget rengető módon, mint ahogy lázadó ifjoncként elképzeltem.

Arról nem is beszélve, hogy akkoriban, fiatal koromban, '56-ot nem lehetett ünnepelni. Apukám egyszer csendes megjegyezte, hogy „Te, az a lány a hatodikon nemzeti színű szalagot kötött a hajába október 23-án. Rendes magyar család lehet... Na, nem azért, te inkább ne kössél...” Most már tudom, hogy miért mondta, hogy nekem azért nem muszáj annyira feltűnést kelteni ezzel. Noha október 23-ról nem lehetett megemlékezni, ezt pótolta a március

15. Kamaszként úgy éreztem, hogy az 1848-as forradalom ünnepében benne volt minden. Október 23. is. És ezzel nem voltam egyedül. Akkoriban az ún. „három tavaszi ünnep” közül április 4. volt a piros betűs ünnepnap, de annál nagyobb daccal álltunk oda március 15. mellé. Emlékszem, hogy mindig dühösen figyeltem az utcán, hogy azért mekkora pofátlanság: legalább aznap a piros zászlókat nem kellene kitenni a nemzeti színűek mellé! A hivatalos városi ünnepség után mi, gimnazista fiatalok, egy-két gitárossal kint maradtunk a főtéren, és végigénekeltünk a Nemzeti daltól elkezdve az Egy ágyon, egy kenyéren át a Kossuth-nótáig mindent, ami kicsit is oda kötődött. Már ettől emelkedett érzéseink voltak. Ez talán 1986–87-ben volt... Aztán amikor meséltem otthon, hogy képzeljétek, átmentünk a Kossuth-szoborhoz is, és még fotóztak is bennünket, apukám megkérdezte, hogy „Biztos, hogy azért fotóztak titeket, hogy milyen jó fej fiatalok vagytok, akik itt énekelgetnek, nem másért?” Lehet, hogy tényleg figyeltek bennünket. Ki tudja?

Ma már ilyen nincs. Aki a rendszerváltás után nőtt fel, a saját bőrén nem tapasztalhatta, hogy milyen az, hogy nem szabad ünnepelni, milyen az, hogy gyanús, ha túlságosan hazafias érzelmeket nyilvánítok. Ha nem mindegy, hogy ki előtt mit mondok. Hogy milyen valami ellen mintegy burkoltan küzdeni – a szocializmus, a szovjet elnyomás ellen –, ha csak annyival is, hogy tovább éneklünk, hogy tovább nyújtjuk a hivatalos ünneplést. Úgy gondoltuk, ezzel finoman, virágnyelven azt is kifejezzük, hogy mi mást akarunk. A Bródy-szövegekben például ez nagyon jól benne volt, és mi ettől már nagyon forradalminak éreztük magunkat.

Ma ezt a fiatalok szerintem már nem tudják annyira átérezni, mert eleve szabadságban születtek és nőttek föl. Bármikor kimehetnek az utcára egy kicsit tüntetni, ha valami nem tetszik nekik. De azért valahogyan mégis meg kellene mutatni nekik. Nem tudom, mi erre a jó út, hogy őket is meg tudja érinteni, amit mi éreztünk, ami bennünk lobogott. Olyanokat, akik szerencsére soha nem voltak arra rákényszerítve, hogy olyan ellentétek között éljenek nap mint nap, mint egykor mi...

Dénes Tamás

Wellness hétvégék ünnepe?

*„Magyarországon mindig mindenki vereséget szenvedett, itt nincs egy szabad, szép ünnep, pedig '56 éppen lehetne az, hiszen meglett az eredménye” – osztja meg gondolatait **Dénes Tamás** az október 23-i megemlékezésekről. Hogyan válik egy politika és jelenkori történelem iránt érdeklődő kamasz fiú apolitikus felnőtté? Milyen sorsfordulatokat hozott 1956 az édesapja életébe? Családi érintettségéről, huszadik századi helytállásról és politikai érdekek és ünnepek összefonódásáról beszél a népszerű rádiós műsorvezető...*

Figyelemmel kísérted a rendszerváltás történetét?

Én akkoriban érettségiztem. Nagyon érdekesen jött ki, mert 1989. június 16-án, éppen az érettségi napján volt az a híres Orbán-beszéd a Hősök terén, és arra kimentünk egységesen. Én a Fazekas Gimnáziumba jártam, ahol általában a társadalom krémje tanult. Hozzám hasonlóan sok értelmiségi családból származó gyerek, aki otthonról is hozott politikai érdeklődést. Valahol itt kezdődött. És mint minden 18-19 évesben, bennem is voltak lázadó, forradalmi hangok. Elég élénken érdeklődtem a politika iránt, latolgattam, hogy merrefelé lehet menni, mit lehet csinálni. Ahogy Churchill mondaná: „Mindenki baloldaltól indul.” Én is egy baloldali, liberális gondolkodású fiú voltam, ahogy gyakorlatilag a baráti köröm nagyobb része is. Elsősorban azt figyeltük, hogy az SZDSZ mit csinál, csatlakoztunk is az ifjúsági szervezetéhez, részt vettünk a négyigényes népszavazáson. Érdekes, hogy nagyon jóban voltunk, együtt fociztunk a fideszesekkel. Gyakorlatilag ugyanazt gondoltuk, ugyanazt beszéltük, csak őket úgy hívták, hogy Fidesz, minket meg SZDSZ-nek. Azóta változtak az idők, de együtt indultunk 1989–90 körül. Utána nem mentem annyira bele a politikai életbe, hiszen felvételik voltak, főiskolás lettem. Ott az egyik legjobb barátom unszolására elmentem az SZDSZ ifjúsági szervezetének néhány rendezvényére, de aztán aktívan nem vettem részt a politikai életben. Határozott véleményem volt nyilván, de olyan aktívan, ahogy belelendültünk '88–89-ben, úgy nem foglalkoztam politikával. 1987. október 23-án engem még igazoltattak, mert hosszú ballonkabátban mentem bulizni péntek este. Ez is egyfajta tiltakozás volt. Mi ezt '87-ben éreztük, hogy ebből

olyan nagy zűr nem lehet. Emlékszem, '88. március 15-én kokárdát tűztünk ki egész nap, amolyan tüntetésjelleggel. Negyedikesek voltunk, megüthettük volna a bokánkat, mégsem féltünk.

Milyen várakozással mentél ki 1989 júniusában a Hősök terére? Mit tudtál ennek előzményéről?

Nyilván '56-ról nem sokat tudtunk, hiszen akkor még nem tanították. Illetve ha tanították is, annak az volt a neve, hogy ellenforradalom. Később, a gimiben, volt egy osztályfőnökünk, aki az igazságkereső törekvésünk élére állt, és támogatott bennünket. Ő is kint volt júniusban. Sőt, mi kint voltunk '87-ben a román nagykövetség előtti tüntetésen is. Akkoriban nagyon aktívak voltunk, volt véleményünk, aminek hangot is adtunk, de aztán ez valahogy el is csitult. Nem voltunk annyira apolitikusak, mint ma. Talán felelőtlenebbek is voltunk 18-20 évesen.

A forradalomról korábban beszélgettetek otthon? Volt valaki érintett a családban?

Az apám, dr. Dénes György vastagon érintett volt. Nagyon fiatalon, húszas évei elején jött haza koncentrációs táborból, aztán fölépült, elvégezte a jogi egyetemet, és a Honvédelmi Minisztériumnál lett jogász. Ő ezt gyűlölte. Egyrészt, mert rájött, hogy nem jogász szeretne lenni, másrészt pedig, mert neki az egész rendszer nem volt szimpatikus. Nem volt kommunista. Szegény már nincs velünk, így már sosem tudom meg, hogy miért nem hagyta el az országot akkor. Valószínűleg az apukáját nem akarta cserben hagyni. Apám

földrajzi és történelmi érdeklődésű volt, később hidrogeológus lett. '56-ban a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanított, és egyike volt annak a 25-30 fiatalnak, akik Nagy Imre köréhez tartoztak.

Érte ezért őt valamilyen retorzió?

Ő konkrétan nem csinált semmit, ennek ellenére bebörtönözték. Három hónapig dutyiban ült. Ahogy később elmesélte, ott azért volt pszichikai ráhatás, de mivel semmit nem csinált, nem bántották. Viszont ahhoz képest, hogy doktorátusa volt és egyetemen tanított, két vagy három éven keresztül a Petőfi Gimnázium portásaként tudott csak dolgozni. De ő ezt az időt is kihasználta: már akkor aktívan barlangászkodott, és megalapította a Magyar Barlangi Mentőszolgálatot. Később sem tudott feljebb lépni. A magyar hidrogeológiai köröknek hiába volt az egyik vezetője, az '56-os dolgai miatt tudományos kutatói fokozatnál magasabb szintre nem léphetett. Mindig mondta, hogy nála tanulatlanabb ember áll fölötte, de ennek ellenére elégedett volt, mert azt csinálhatta, amit szeretett.

Ennyit tudtunk '56-ról. Meg persze azt, hogy a családnak néhány tagja dobbantott ekkor. Apám aktívan hallgatta a Szabad Európa Rádiót, onnan is elcsíptünk ezt-azt. A 19, a 25, a 31, a 41 és 49-es rövidhullámú adón (nevet).

Lehetett vele beszélni ezekről a dolgokról?

Igen, elmesélte ezeket a dolgokat. Nyilván nem mindent, de amit úgy érzett, hogy kell, azt igen. Nagyon érdekes, hogy én 1970-ben születtem, az apám akkor már 47 éves

volt. Amikor a testvéremmel megkérdeztük, hogy miért vagyunk ennyire késői gyerekek, akkor mindig azt mondták a szüleim, hogy nem volt lakásuk. De ez csak féligazság volt. Tudniillik apámnak 1956-ban menyasszonya volt, aki a családjával Kanadába emigrált, amikor apámat bebörtönözték, aztán ott is ment férjhez. Apám olyan ember volt, hogy mikor portásként kellett dolgoznia, akkor is megcsinálta a munkáját, utána ment és megszervezte a Barlangi Mentőszolgálatot, vagy ment és megtalált Árpád-kori sírokat Borsod megyében, amiket a miskolci Herman Ottó Múzeumban a mai napig jegyeznek. Élte, alakította az életét. Aztán 1960-ban egy barlangász bulin megismerte az anyámat. De abban, hogy ez így alakult, aktív szerepet játszott '56.

A Vízügyi Tudományos Kutatóintézetben, a VITUKI-ban, ahol dolgozott, később megnézte az iratokat magáról. Tudta, hogy megfigyelték. Konkrétan rá volt írva a lapjára, hogy nem lehet előléptetni, mert '56-os. Ennek ellenére sosem verte a mellét, hogy őt Nagy Imre miatt bebörtönözték. Büszkén mondhatom, hogy elképesztően nagy tudású kisember maradt ebben az egészben. Valószínűleg többre tartotta az Árpád-kori sírjait, a kutatásait és a barlangjait, mint a nagyobb fizetést és előrelépést.

Beszélgettek otthon ezekről?

Nekem egy tizenkét éves fiam van, vele egyelőre még nem. Nyilván el akarom mondani, hiszen annak nagy jelentősége van, hogy a nagyapjával mi minden történt. Szegény apámon végigment a huszadik század. 1944-ben elvitték Bergen-Belsenbe, ahonnan húszévesen hazajött harmincnyolc

kilósan. Utána meg '56-ban még egyszer lecsukták. Persze hogy a fiamnak el fogom mesélni ezeket, de egyelőre csak 12 éves, ezekről vajmi keveset tud. Ahogy lesz egy kis affinitása, elmondom neki, mert ez is hozzátartozik a család sztorijához.

Te magadban megemlékezel a forradalomról?

Szoktam gondolkodni ezen, hiszen érdekes módon a kilencvenes évek elején én is aktívan ott voltam az október 23-i megemlékezéseken. De amióta kifordították ennek a lényegét, én nem veszek részt ezeken. Azt gondolom, hogy olyanok próbálják megünnepelni október 23-át, akiknek nemhogy fogalmuk nincs róla, de semmilyen módon nincs közük '56 eszmeiségéhez. Dacára annak, hogy valamilyen módon érintett családban nőttem föl, lassan ott tartok, hogy október 23. hidegen hagy. Sajnos az elmúlt 25 évben politikai célra használták fel, és ez így van mind a mai napig. Ez már nem arról szól, amiről kellene. Pontosan egy olyan ünnep lehetne a magyarok életében, ami az összetartozásról szólhatna. Én azt látom, hogy azokban az értelmiségi körökben, ahol én mozgok, ott mindenki pontosan tudja, hogy miről szól október 23. És ma már senki sem akar részt venni ezeken a látszatünnepségeken.

Nekem az a bajom, hogy '56 nincs rendesen kitalálva. Úgy értem, hogy nem találták ki, hogy ma hogy lehetne megünnepelni. Politikusok vették a kezükbe ezt, akik a saját céljaiknak megfelelően aktuálpolitikát visznek bele. A pártok külön ünnepelnek, nincs egység ebben sem. Az emberek pedig elvesztették az érdeklődésüket eziránt

egészen annyira, hogy október 23. ma már inkább a wellness hétvégék ünnepe.

Pedig olyan csendes, szép ünnep lehetne, hiszen '56-ban tényleg az ország egy emberként kelt fel néhány év raboskodás után. Tényleg a '48-as eszmék huszadik századi megvalósulása volt, mindenki együtt küzdött, ameddig lehetett, és mindegy volt, hogy református, katolikus, zsidó, sváb vagy ruszin. Ez ma senkinek nem jut eszébe. Amerikában egy ilyen ünnepet nagyon jól meg tudnak csinálni, de itt sajnos nem. Magyarországon mindig mindenki vereséget szenvedett, itt nincs egy szabad, szép ünnep. Pedig '56 éppen lehetne az, hiszen meglett az eredménye. Úgy gondolom, hogy nem szomorkodni kellene, hiszen a forradalom, ha néhány évtizeddel később is, de elérte a célját.

Kovács Gergely

Pannonia Sacra

„Gyakran felmerül a kérdés, hogy végül is ki szabadította ki a főpásztort nyolc évig tartó fogságából? Erre azt szoktam mondani, hogy az '56-os forradalom szabadította ki, mert ez a történelmi igazság.” Kettősség a családban, egyházban, társadalomban? Mellkereszt helyett nemzetiszín kokárda? Kovács Gergely, a Mindszenty Alapítvány elhivatott ügyvezetője avat be a hercegprímás élettörténetének meghatározó pillanataiba...

Kérem, röviden mutassa be munkásságát!

Számomra gyermekkori indíttatás, kedves nagymamai örökség a Mindszenty-kapcsolat, mely összefügg az '56-os családi emlényeimmal is. A rendszerváltozás hajnalán, 1986 körül támadt bennem ez az érdeklődés, amikor a szamizdat irodalom már könnyebben elérhető volt. Akkoriban éppen egy felfedező életszakaszba, a kamaszkorba léptem, ez pedig ideális volt Mindszenty atya és a forradalom megismerésére. Úgy tapasztalom, hogy ez a korosztály, a mai „pesti srácok” is nagyon fogékonyak ezekre a témákra. Akkoriban különböző pályázatokon vettem részt, sokakkal beszélgettem, sok helyen kutattam, cikkeket írtam, és már tizennégy évvel ezelőtt bekapcsolódtam az Alapítvány munkájába.

A Mindszenty Alapítványról tudni kell, hogy van egy liechtensteini ága is, ezt maga Mindszenty bíboros alapította 1972-ben. A rendszerváltozás után, 1994-ben egy magyarországi társszervezet kezdte meg az itthoni munkát, és mindjárt a kezdetektől fogva a bíboros szentté avatási eljárásának támogatását. 2003-ban elvégeztem a szentté avatási ügyvivők vatikáni ún. posztulátorképző kurzusát, bekapcsolódtam hazai boldoggá avatási ügyekbe, könyveket, cikkeket írtam, előadásokat tartottam. Így lettem – elődöm halálát követően – az Alapítvány magyarországi képviselője, és a Mindszenty-ügy hazai felelőse, viceposztulátora. Szerteágazó munkánkkal a szentéletű alapítónk által kitűzött célokat igyekszünk szolgálni a jezsuita rend lelki szigeteként működő Párbeszéd Házában.

Térjünk vissza Mindszenty hercegprímás és az Ön családi emlékeinek összefüggésére!

Talán minden magyar családban nagyon összetett '56 öröksége, ezt én magam is megtapasztalhattam. Nálunk apai és anyai nagymamám volt a két ellentétes pólus. Anyai nagymamám volt az, aki a kommunista diktatúrának köszönhette az egzisztenciáját. Munkáslánnyként kezdte, aztán óvónő lehetett egy belügyminisztériumi óvodában. Kritikus szemlélete és szókimondó természete miatt azonban kizárták a pártból, de ettől függetlenül baloldali kötődése megmaradt. 1956-ban, az akkor hétéves anyukámmal Budán laktak. Amikor nagymamám az első híreket hallotta a kibontakozó eseményekről, nagyon megijedt. Erősen éltek benne a '44–45-ös emlékek, és újra egy háborús helyzetben érezte magát. Eldöntötte, hogy a nagyobb családhoz Újpestre mennek, ahol nagyobb biztonságban lehetnek. Közlekedés nem volt, ezért egy „forradalmi” szekérre keredzkedtek fel. Nagymamám betette az utazókosárba a lejárt párttagkönyvét is, hátha jó lesz valahol „útlevélnek”. Anyukám útközben megtalálta, és elkezdett a kis piros füzetrel játszani, nagymamám nagy rémületére (nevet).

Apai nagymamám egyszerű erdélyi asszony volt, ízigvérig patrióta. Kiváló realitásérzéssel rendelkezett, és nagyon meghatározó szerepe, tekintélye volt a családban. Engem is ő vezetett el a katolikus egyházhoz. Édesapámék heten voltak testvérek, igazi belvárosi vagány gyerekek. A forradalom kitörése után a fiatalabbak járták az utcákat, örültek, hogy valami szokatlan történik. Viszont annyira belefeledkeztek az izgalmakba, hogy apukám az egyik testvérével nem ért haza idejében. Ez főbenjáró vétek volt,

nagymamám azonnal szobafogságra ítélte őket. Így a két „rosszfiú” a Kossuth téri vérengzés napját már otthon töltötte. Az idősebb testvérek megértették, hogy nem szabad belesodródni a veszélyes eseményekbe, de apukámat, aki akkor már nyolcéves „nagyfiú” volt, csak a kényszerű, és napról napra minden indoklás nélkül meghosszabbodó szobafogság tarthatta otthon. Később nagymamám nekem úgy mesélte, hogy számára a gyerekek biztonsága volt a legfontosabb, de a városban mindeközben nagy dolgok történtek. Ösztönös tehetsége volt ahhoz, hogy úgy beszéljen dolgokról, hogy hiába nem mond túl sokat, de azzal a kévéssel elültesse bennünk a kíváncsiság magját. Ő mesélte később azt is, hogy amikor a „pesti fehér háznak” nevezett pártházat a forradalom köztulajdonba vette, és egyszerű, sokgyermekes családok költözhettek oda, az ő nagy családja is az új tulajdonosok egyike lett. A szabadságharc bukását követően nem sokáig maradhattak, ráadásul nekik is meggyűlt a bajuk a párttagkönyvekkel. Az egyik nagybátyám játékból összeszedett a házban érdekes külsejű iratokat, és ezeket elrejtette az épület különböző aknáiban. Kiköltözésük előtt valóságos nyomozás indult ellene, de szerencsére meg tudta mutatni a rejtékhelyeket, és így nem lett következménye a gyermeki csínytevésnek.

Családunkban ez a két, kicsit ellentmondásos impulzus ért bennünket, unokákat, és ez nagy kérdéseket ébresztett bennem. Sokat gondolkodtam azon, hogy miként vélekedhetnek a nagyszüleim ennyire másként ugyanarról a dologról. Ehhez jött még nevelőapám nagyon színes és érdekes életet élt édesapja, akinek szociáldemokrata múltja volt. Rendszerkritikáit már a gyerekasztalnál ülve is meghallottam, mert kiskorom óta nagyon érdekelt a magyar

történelem. A felnőttek között időről időre szóba jött ez a titokzatos '56, ami az iskolában tabutémának számított. Egy alkalommal, hittantársaimmal, október 23-án kime-részkedtünk az akkori lakásunkhoz közeli Bem térre is, és figyeltük, hogy kik lehetnek a járőrelők közül civil ruhás rendőrök. Annyit már akkor sejtettünk, és ez nagyon izgalmasnak tűnt, hogy ez az '56 a hatalom számára valamiért kényelmetlen dolognak számít.

Az első érdemi információkat a forradalomról egy rendszerváltozás előtti könyvben olvashattam, ezt is úgy kellett kikönyörögni a szüleimtől. Ekkor a történészek már próbálták árnyalni az „ellenforradalom-képet”, bizonyos résztémákat elő lehetett venni, újra lehetett gondolni. Ugyanakkor Mindszenty bíborost továbbra is a „gonosz, feudális, kapitalista, népnéző” szerepben ábrázolták. Őt szinte veszélyesebbnek tartották, mint Nagy Imrét. Én ezt a torz püspökképet nem értettem – más egyházi tapasztalataim voltak a főpásztorokról – de gyermeki naivsággal azt hittem, hogy egy könyvben csak az igazat lehet megírni.

Ezzel az ellentmondással is apai nagymamámhoz mentem, ő jól el tudott igazítani az élet dolgaiban. Mindig úgy kezdte: „Hát én nem tudom...” – pedig nagyon is jól tudott sok mindent. „Egy dolgot tudok, hogy a nagynénédet ő bérálta, és egy ezzel kapcsolatos élmény nagyon megmaradt bennem: amikor véget ért a szertartás és mindenki igyekezett haza, véletlenül megláttam őt egy zárt kápolnában egyedül imádkozni.” Nagymamámra ez nagy hatást gyakorolt. Úgy érezte akkor, hogy Mindszenty bíboros az egész ország gondját hordozza törekeny vállain.

Ez után a beszélgetés után már figyeltem és kerestem minden róla szóló kiadványt, és gyűjtöttem a szóbeli

értésüléseket. Minél jobban meg akartam őt ismerni. Serdülőként az tetszett benne leginkább, hogy egy nagyon elhivatott, felelősségteljes lelkipásztor volt, mégis sokat rágalmazták, sokan nem értették meg őt. Kamaszként ez nagy segítség volt számomra, hogy lám, nem tragédia, ha most nem annyira értenek meg, attól még lehet egy tartalmas, szép életre készülni. Megfogott történelmi és irodalmi műveltsége is: beszédeiben mindig gazdagon mérített az ezeréves magyar kultúrából. Nem véletlen, hogy a rendszerváltásig a Széchényi Könyvtár zárolt anyagai között voltak a bíboros eredeti írásai. Ehhez 1989 előtt csak a rendszerhű kutatók férhettek hozzá.

Mindszenty életében rendkívüli fordulópont volt a forradalom. Nemcsak történelmi, hanem személyes értelemben is.

Igen. Hihetetlenül erős magyarságtudat, keresztény hit és értékrend élt benne. Ez a „szent meggyőződés” vezette őt a nyilasellenességre éppúgy, mint a kommunizmus elutasítására. Nagyon érdekes, hogy elmélyülten tanulmányozta a kommunista tanrendszert annak érdekében, hogy kelőképpen megismerje annak természetét. Gyakran vont párhuzamot – az ő szóhasználatával élve – a barna és a vörös veszedelem között, mert mindkettőben érzékelte a diktatórikus, keresztény- és emberellenes alapvonásokat.

1946-ban XII. Piusz pápa ezekkel a szavakkal avatta bíborossá Mindszenty Józsefet: „A harminckettő közül te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíborszínnel jelzett vértanúságot!” Itthon azt is látta, hogy igazán senki nem emel szót a hatalom erőszakos intézkedései ellen. Ezért

ő bátran felvállalta ezt a hercegprímási tisztségéből fakadó feladatot, mint lelkiismerete szerinti főpásztori kötelességet, a rábízott közösségek védelmét. Főpásztori szövegait így óhatatlanul érintenie kellett a közéleti jelenségeket, és mivel nagyon jó szónok volt, tudott úgy beszélni például a tatárjárásról, hogy mindenki tudta, szavai átvitt értelemben a szovjet hadsereg erőszakoskodásairól szólnak.

1948-ban karácsony másnapján letartóztatták, megkínozták, kirakatperben elítélték, és börtönbe zárták. Lélekben sok mindenre igyekezett felkészülni, többek között arra is, hogy meg fogják ölni. De azokra a gonoszságokra nem számított, amiket vele szemben elkövettek. Az ő lelki finomsága a kommunista barbarizmusra nem tudott felkészülni. „A nagy főpap a börtönben szentté lett” – írta róla 1956-ban Varga László. Mert a jóság felülírta a gonoszságot, és a kegyetlen börtönévek lelkileg nagyon sokat adtak neki, megerősítették keresztény hitében. Nagy Imre első miniszterelnöksége idején némileg enyhült a helyzete. Később felmerült az is, hogyan lehetne ügyét rendezni, de ő csak tisztességes megoldást fogadott volna el. Házi őrizetbe került, végül Felsőpeténybe szállították, ahol továbbra is szigorúan őrizték. 1956 októberében Pétery József váci püspök és a seminaristák követelése is megfogalmazták, hogy Magyarország első számú főpásztorát ki kell engedni igazságtalan börtönéből. Az úpesteri nemzetőrök el is kezdték szervezni a kiszabadítására induló csapatot. Eközben, október 30-án, az ÁVH-s őrsg átállt a forradalom oldalára, mert féltek a falubeliek haragjától, akik küldöttség útján követelték a hercegprímás szabadon bocsátását. Végül a közeli Rétságáról egy honvédkülönítmény érkezett, hogy felajánlják segítségüket a bíboros hazatéréséhez. Ő először

kicsit bizalmatlan volt velük. Azt gondolta, ez is a hatalom ármánykodása, de hamar kialakult az a bizalom és az az eufórikus hangulat, ami a kiszabadítását és Budára vezető diadalútját végigkísérte. Ehhez már csatlakoztak az újpesti forradalmárok is. Gyakran felmerül a kérdés, hogy végül is ki szabadította ki a főpásztort nyolc évig tartó fogságából? Erre azt szoktam mondani, hogy az '56-os forradalom szabadította ki, mert ez a történelmi igazság. Mikor szabadult, nem volt főpapi mellkeresztje, csak egy egyszerű reverendája. Egy nemzeti színű szalagot tett a gomblyukába. Ilyen különleges főpapi jelvénye még senkinek nem volt a katolikus egyházban (nevet)!

A kiszabadulása feletti örömnél és a felé áradó szeretetnek nagyon szerettem azt a kedves megnyilvánulását, hogy villamosokra írták a nevét: „Mindszenty hazatért!” Az újpestiek nagyon szerették volna, hogy kiszálljon náluk és megáldja őket. Erre sajnos nem volt lehetősége, de még aznap írt nekik egy levelet, amit egy beszédes mondattal zárt: „Legyetek hűek Egyházatokhoz, és magyar Hazátokhoz, és szívében rab főpásztorotokhoz!” Nagyon tetszik, ahogy ezzel a jelzővel kifejezte az őt kiszabadító forradalomhoz való lelki kötődését. „Jogállamban élő, osztály nélküli társadalom, a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista szellemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nép” – hangzott el híres rádiószózatában. Szerettem ezt a mondatát is, mert nagyon jól mutatja tiszta gondolkodását '56-ról, melynek lényege, hogy „a szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása,

munkájának értékesítése felől.” Mindszenty bíboros mindig, következetesen a szabadságharc kifejezést használta. Az emigrációban megalakult Magyar Szabadságharcos és Nemzetőr Szövetség 1957-ben őt „a legelső szabadságharcosnak” nyilvánította, miközben itthon a letartóztatott papokat arra kényszerítették, hogy aláírjanak egy olyan nyilatkozatot, mely szerint „Mindszentyt el kell távolítani az országból, mert ő volt az októberi ellenforradalom szellemi vezére”. A hercegprímás így lett '56 egyik jelképes vezéralakja, a mártír miniszterelnök Nagy Imre méltó társa. A kommunista politikus és a konzervatív katolikus főpap. És ez szép jelképe annak a sokféleségében is egységes '56-nak, amely egy nagyon széles bázisú, alulról jövő forradalom volt, és ezt jól kifejezi az ő kettősük is. Nagy Imre személyének ma már egységesen pozitív a megítélése, függetlenül a moszkvai, belügyminiszteri vagy miniszterelnöki szerepétől, vagy éppen a forradalommal szembeni kezdeti bizonytalanságától. Nem kompromittálódott sem barna, sem vörös népirtással, így a mártír sorsa méltóvá teszi őt arra, hogy '56 nemzeti hőse és a mi hősünk legyen. Meggyőződésem, hogy ugyanez vonatkozik Mindszenty bíborosra is: nem kell egyetérteni minden nézetével, de a következetes helytállását, a népközeltségét, az áldozatvállalását és a szabadsághősi jellemvonását jó lenne, ha az egész ország elismerné, függetlenül a különböző vallási vagy politikai nézetektől.

Későbbi élete folyamán is emlékezett '56-ra a hercegprímás?

Nagyon sokszor. November 4-én reggel az amerikai követségen kért és kapott menedéket. Nem tudott róla, de ezt

a lehetőséget Nagy Imre kormánya készítette elő számára, melynek tagjai a jugoszláv követségre menekültek. A bíboros³almában sem gondolta, hogy 15 évig ez az irodaház lesz az otthona. Az első egy-két hétben még szabadon levelezhetett, nyilatkozhatott, de ezután a követség diplomáciai megfontolásból szigorú hírzárlatot rendelt el. Éjszakára még az ajtót is rázárták. Ez is egyfajta házi őrizet volt, félrabság, ahogy a magányos bíboros fogalmazott. Számára ez még a börtönnél is nehezebb volt, mert folyamatosan értesült a megtorlásokról, majd a kádári, ún. puha diktatúráról, mely az ő szeretett egyházának nem hozott valódi enyhülést. Nem lehet véletlen, hogy 1971-ben, amikor innen kiszabadult és először Rómába utazott, utána új otthonába, a bécsi Pazmaneumba éppen október 23-án költözött. Mindig megemlékezett a szabadságharc évfordulójáról, hőseiről, eszményeiről. Az '56-os szervezetekkel is tartotta a kapcsolatot szerte a világon, amikor „az ő magyarjait” látogatta és erősítette hitükben és magyarságukban.

A katolikus egyházon belül mennyire fontos a forradalom emléke?

Első látásra azt mondhatnánk, hogy a katolikus egyház az eseményekben nem vett részt. Viszont az ország főpapja, Mindszenty bíboros nagyon is aktív volt. XII. Piusz pápa is három enciklikában foglalkozott a magyar szabadsághárcdalomokkal, ami szinte egyedülálló a pápaság történetében egy ilyen rövid ideig tartó történelmi esemény vonatkozásában. Felszólította a világ katolikusait, hogy a gyermekeikkel együtt imádkozzanak Magyarorszáért. Ez egy csodálatos gondolat volt! A forradalom leverésekor pedig

úgy fogalmazott, hogy „a magyar nép vére és szenvedése az égbe kiált!” A magyar egyház számára becses örökséget jelent, hogy az akkori pápa és az ország főpapja is a forradalom mellett állt. Ugyanakkor az is érdekes, hogy Mindszenty bíboros a nagy rádióbeszéde előtt összehívott egy szűk körű püspöki megbeszélést, ahol kiderült számára, hogy a főpásztorok egy része a diktatúra éveiből tanulva, és a korábbi évszázadok forradalmi tapasztalatai alapján óvatosan közelített az eseményekhez. Fontos kiemelni, hogy a szeminaristák, a fiatal kispapok nagyon sokat tettek és segítettek nemcsak Mindszenty bíborosnak, hanem a „pesti srácoknak” is. Úgy mentettek meg forradalmárokat a szovjet hadsereg kezéből, hogy papi ruhába öltöztették és a Központi Szeminárium épületi adottságait kihasználva kimenekítették őket a harci övezetből. Később ugyanők szamizdat módon terjesztették a hercegprímás rádióbeszédét és egyéb '56-os dokumentumokat, aminek súlyos következményei lettek rájuk nézve.

Az én első, meghatározó plébánosom már nem él. Ő tevékeny részese volt a békepapi mozgalomnak, majd a nyolcvanas években a szó nemes értelmében igazi rendszerváltó pap lett belőle. Én már ebben az időszakában ismertem meg őt, és csodáltam lelkipásztori elhivatottságát, kiváló műveltségét és emberségét. Felvállalta '56 emlékének ápolását, de érződött, hogy van benne valami kis tartózkodás. Később aztán megtudtuk, hogy miért. Elmesélte nekünk, '56 úgy maradt meg benne, hogy ő csak temet, csak temet, csak temet... Ezt azután több más atyától is hallottam. Képzeljük el azokat a véres napokat és azokat a tömegsírokat! Ők a forradalomnak ezt az oldalát is megismerték, a több száz hősi halottat és családjaik fájdalmát. Ezért emléket

kell állítani azoknak a névtelen papoknak is, akik a forradalom idején vigasztaltak és temettek, helytálltak az egyházzüldözés idején, és minden nehézség ellenére átadták nekünk hagyományos értékeiket: kereszténységünk és magyarságunk értékeit.

Egyházi körökben ezért lehetett kettős megítélése '56-nak, ahogy a társadalomban, és ahogy az én családomban is. Érdekes azután, hogy kiben merre billent a mérleg nyelve.

Ma a katolikus egyház élen jár abban, hogy Mindszenty atyában megtalálja mindazt, ami a mai, modern világunkban is érthető és követhető. Egyházunk igyekszik a szent életű főpásztor és 1956 gazdag örökségét is a maga méltó és reális helyére tenni, és az egész közösség javát szolgálva megőrizni. Fontosnak tartom e tekintetben Mindszenty bíboros '56-ban minden magyar számára megfogalmazott kiengesztelődő és összefogást sürgető felszólítását: „A gyönyörű egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásnak!” Ez is az ő máig ható, fontos üzenetei közé tartozik.

Fotó: Eőri Szabó Zsolt

Példaképek és szabálytalan előzés

„...csatlakoztunk a Műszaki Egyetem előtt növekvő társasághoz, és elindultunk végig azon az úton, ami közismert. Hallgattam, ahogy Sinkovits elszavalja a Nemzeti dalt, aztán vonultunk a tömeggel. Mentünk, amerre a többiek is” – mesél 1956. október 23-i emlékeiről Tordai Teri, Jászai Mari-díjas színésznő, érdemes és kiváló művész. Hogyan élte meg az éppen Pestre érkezett fiatal, vidéki lány a forradalom napjait? Gondolt-e a külföldön való letelepedésre a sikeres, Európában is befutott színésznő? Mit akart a Brezsnyev-arcú elvtárs? Beszélgetés hallgatásról, besúgásról és példaképekről...

Tordai Teri

Kérem, meséljen arról, hol élt, mit csinált 1956-ban!

Sok mindenről beszéltem már életem folyamán, de érdekes módon '56-ról még nem. Én akkor voltam a legérdekesebb, legizgalmasabb korban: kamaszodtam. Az ember ekkor borzasztóan nyitott a világra. Bár Debrecenben születtem, de Egerben nőttem föl, és 14 éves voltam, amikor fölkerültem Pestre, a Zirzen Janka Tanítóképzőbe, ahol egy kollégiumban laktam a nővéremmel. A Somlói úton volt a lánykollégium, a fiúké pedig a szemben lévő oldalon. Nekem, mint vidéki lánynak, olyan volt Pesten, mintha egy egészen más, érdekes, izgalmas világba csöppentem volna. Ráadásul ez a Képző- és Iparművészeti Gimnázium kollégiuma volt, tehát még nyitottabb gyerekek laktak itt. Én voltam az egyedüli, aki iskolaköpenyben jártam a Rózsadombra a Tanítóképzőbe (nevet).

Október 23-án dőcögtem haza – természetesen iskolaköpenyben. A lányok izgatottan kiabálták nekem, hogy „Teri, Teri, siess, mert fölvonulunk!” Ennyit tudtam csak az egészből. Lementem az alagsorba, ahol az ebédlő volt. Pontosan emlékszem, hogy palacsinta volt valamilyen levessel. A levest nem ettem meg, a lekváros palacsintát pedig beraktam szalvétában az egyik zsebembe, a túrósat a másikba, és rohantam a többiekkel. A gyülekező, úgy emlékszem, a Műszaki Egyetem előtt volt. A nővérem eléggé zárkózott, csöndes volt. Így nem tőle, hanem a többi nagyszájú lánytól tudtam meg, hogy már hónapok óta jártak a Petőfi Körbe a Zsanna nevű nevelőtanárunkkal. Én, ugye, még csak akkor kerültem föl Pestre, engem nem vittek. Ott, a menetben, beszéltek arról, hogy a politikán akarnak változtatni. Az nekem, 14 éves lánynak, akkor semmit nem jelentett.

Arra emlékszem, hogy csatlakoztunk a Műszaki Egyetem előtt növekvő társasághoz, és elindultunk végig azon az úton, ami közismert. Hallgattam, ahogy Sinkovits elszavalja a Nemzeti dalt, aztán vonultunk a tömeggel. Mentünk, amerre a többiek is. Már akkor olyan este 7-8 lehetett, amikor ledöntötték a Sztálin-szobrot. Jól emlékszem erre, mert én is ott voltam, és kiabáltam a tömegen végighullámozó jelszavakat a többiekkel együtt. Örült fegyelem volt, ott lehetett lenni 14 évesen egy aránylag csinos lánynak is. Mindenki kapcsolódott hozzánk az utcán, ott nem volt semmi csöcselék... Lehet látni dokumentumfilmekben, mekkora tömeg volt, hogy szedték szét a ledöntött szobrot, és senki nem volt huligán. Ennek nyoma sem volt. Nem tudtuk, ki honnan jött, de mindenki repült az érzéstől. Tudtuk, hogy valami nagyon jó dolog történik. A nép mindenben egyetértett. Én ezt így éltem meg.

A Sztálin-szobor ledöntése után elmentünk a Rádióhoz, ahol elkezdtek löni az emberekre. Akkor elkezdtünk rohanni – mert közlekedés nem volt – föl, a Gellérthegyre, a kollégiumba.

Mit csináltak később?

Amikor a harcok elkezdődtek, akkor a lányok elmentek ápolónőnek a Tétényi úti kórházba. Én is el akartam menni, mint lelkes fiatal lány. Igen ám, de a nővérem okosabb volt. Zsanna megkérdezte tőle, hogy „Mara, te mész?”, mire azt felelte, hogy „Én nem megyek”. Felelősségteljes lány volt. Így engem sem engedtek el. A fiúkollégiumban voltak görög szabadságharcosok. Fiatal művészek, talán tízen-tizenöten. Azok mind elmentek harcolni.

Volt ott egy kilátótorony-szerűség. Oda osztottak be minket, akik maradtunk, éjszakai ügyeletbe. Ezt az őriséget valószínűleg a nevelők találták ki. Tudniillik nem tudták a vidéki gyerekeket kimenekíteni. Minket sem tudott apánk elvinni Egerbe. Képzeltük, mit éreztek a szülők, mikor a gyerekeik ott voltak fenn, a Gellérthegyen, a harcok egyik centrumában.

Végül fel tudtak jönni Önökért a szüleik?

Amikor november 4. után kiderült, hogy a szovjetek nagy erővel jönnek Magyarországra, és le fogják verni a szabadságharcot, akkor apám fölött székérrel, és a nővéremmel együtt hazavitt Egerbe.

Később ott is nagyon komoly dolgok derültek ki a megtorlások idejéből. Például, hogy Kádas Géza olimpiai bajnok úszónkat az ÁVH-sok jeges kádban vallatták. Sok hasonló történetről beszéltek a felnőttek, természetesen suttogva. Nagyon rémisztő volt ez számomra.

Mikor tért vissza a fővárosba?

Február végén már vissza lehetett jönni Pestre. Visszatértünk ugyanabba a kollégiumba. Arról persze nem volt szabad beszélni, hogy mi történt a legszebb kislánnyal, aki a nővéremmel járt egy osztályba.

Másodéves volt, 16 éves. Katinak hívták. Őt bizony a harcokban lelőtték, méghozzá különös kegyetlenséggel. Vöröskeresztes ruhában, mentőautóval, ápolónőként ment ki segíteni a sérülteknek. Ott volt mellette egy kolléganője, ő mesélte el később az esetet. Borzasztó volt hallani, hogy

a gyönyörű fiatal lánynak először a lábát lőtték el, akkor a könyökén csúszott. Utána egyik, majd másik könyökét lőtték ki. És utána agyonlőtték. Nagy, néma csönd volt erről.

A görög fiúkból talán tíz meghalt, kettő börtönben ült egy darabig. Ezt is suttogva hallottuk februárban.

A következő évben a nevelőket is letartóztatták. Nyilván felelősségre vonták őket, hogy a fiatalokat mért vitték bele az ellenforradalomba – ahogy akkor nevezték a szabadságharcot. Tehát zajlott a megtorlás.

De az élet ment tovább, leérettségiztünk. A nővérem elment nyomdába dolgozni, engem fölvettek a Színház- és Filmművészeti Főiskolára.

És elindult a karrierje a legendás „Esős vasárnappal...”

Igen. Mi voltunk az úgynevezett „Nagy Generáció” – amit ugyan a zenészekre szokás mondani: Zorán, Presser és Szörényi Leventéék korosztályára. De ugyanúgy ide sorolom a képzőművészeket, színészeket is. Mert bennünk volt a szabadságvágy. Éreztük, hogy itt igazából be vagyunk zárva, nem vagyunk szabadok. Volt egy ilyen nagy, Nyugat felé vetülő álom, hogy ott minden sokkal jobb, szabadabb. És ebből az következett, hogy nem úgy gondolkodtunk, mint ma a szép lányok jó része, akik arra mennek, hogy celebek legyenek, szerezzenek egy gazdag bácsit, és beüljenek egy szép kocsiba. Mi, amikor szép lányok voltunk – és ebbe a manökenektől kezdve a színészekig mindenki beleértendő –, úgy akartunk többek lenni, hogy rendkívül olvasottak és műveltek lettünk. Nyitott elméjűekké és szívűekké váltunk ettől az úgynevezett bezártságtól. Éltünk, művelődtünk, és lestünk Nyugat fele.

Amikor az első Neue Delta Film forgatásakor felfedeztek az osztrákok, 25 éves voltam, és a Nemzeti Színház tagja. Később, mikor együtt forgattam például a Derrickként ismertté vált Horst Tapperttel, Lilli Palmerrel vagy Klaus-jürgen Wussowval, nem értették, hogy egy csinos csaj miért olvas Dosztojevszkijt, Tolsztojt, Arthur Millert, O'Neillt és Simone de Beauvoirt. Az úgynevezett bezártságunk ez a fajta művelődési igény volt az előnye, ami az egész generációnkat jellemzi. Egy vágyakozás, hogy kint jobb lehet.

Mikor főiskolás voltam, majd a szakmába kerültem, akkor kiderültek a buktatók is. Vagyis, ha párttag vagyok, akkor könnyebben kerülök előre. Sőt – erről még soha nem beszéltem – egyszer be akartak szervezni besúgónak. És nem arra, hogy azt figyeljem, hogy mit dumálnak a színházban. Adu ász lehettem számukra a munkaútlevellel, hiszen rengeteget forgattam külföldön. Először az NDK-ban, majd Nyugat-Németországban és Olaszországban is. Willy Brandtnál is volt premierem, bent voltam a kancellárián.

Egy Brezsnyev-ábrázátú ember próbált beszervezni. Én annyit válaszoltam neki, nagy kék szemekkel, hogy egy 12 m²-es társbérleti lakásban lakom a Lenin körúton, ahol még fürdőszoba sincs, pedig csináltam 22 magyar filmet. Ha én csak ennyire vagyok fontos a magyar államnak, akkor miért segítsék? Majd azt is mondtam, hogy annyira megtisztelve érzem magam, hogy engem fölkérték kémnek, hogy este el is mesélem a Nemzeti Színházban. Erre azt felelte a Brezsnyev-fejű elvtárs, hogy „Azt inkább nem, kis művésznő. Nem is találkoztunk, de nagyon meg fogja bánni.” Pletykás volt, mert nagyon sok nevet elmondott a ma már nem élő kollégák közül, hogy kik vannak beszervezve...

Huszonöt évesen csak nevettem ezen. De csak akkor értettem meg, hogy miről is beszélt az a bácsi a Déryné presszóban, amikor megnéztem a Mégis kinek az életét, az Oscar-díjas német filmet. Én ugyanabban az időben forgattam, ugyanazokon a helyeken! Akkor éreztem, hogy de jó, hogy én nem is tudtam, hogy mire akartak engem rávenni!

Származott hátránya ebből a döntéséből?

Nem akarom magamat hősnek beállítani, de sokkal nehezebb lett ezután a szakmai helyzetem. Nem vettek vissza a Nemzetibe, mindenhol ki voltam húzva – a nyugdíjam most is megérzi ezt. Nehéz végignézni az embernek, ahogy lemarad az osztálytársaitól, a generációjától. Ezt muszáj humorral fölfogni, máshogy nem megy. Van úgy, hogy az embernek választani kell. Akkor én inkább azt választottam, hogy beállok utolsónak a sorba, és kivárom a magam idejét. De nincs okom panaszra, mert van munkám és családom.

De ez is hozzátartozik a korhoz. Hiszen a forradalom leverése egy pokoli erőszak volt. Ezután csak úgy lehetett fenntartani ezt az álságos rendet, ha bemocskolták minden harmadik-negyedik ember emberségét. Úgy lehetett előrejutni, ha az ember jelentett. Én ezt szabálytalan előzésnek hívom, és nagyon utálok. Mégis azt mondom, hogy kell egy-két embernek lenni, akit nem a gyűlölet vezérel. Ma rengetegen azt várják, hogy terítsék ki a lapokat. Ez nagyon nehéz. Én mindig sajnálom azokat, akiknek a lapja kiterül. Akiról kiderült, hogy besúgó volt, elsőként hívtam fel, és egész másról beszéltem vele – mert sajnáltam.

Gondolt rá, hogy külföldön marad?

Én akkor sem és most sem tudnék máshol élni.

Bár igazából sosem éltem kint – a forgatások alatt szállodában laktam. Közben két napokra hazajöttem, és paralel készítettem a Jó estét nyár, jó estét szerelmet, A névtelen várat, a Gyávát vagy a Pendragon legendát Magyarországon. Körülnézhettem kint is, és azt mondtam, hogy nekem a nagyszerű szabad kapitalizmusból köszönöm, de elég volt. Viszont rendkívüli munkafegyelmet hoztam haza Nyugatról. Nincs kávészünet, nincs pletykálás. Ha munka van, ott munka van.

Gyakran kérdezik tőlem, hogy milyen különbséget látok az ott és az itt között. A legfontosabb talán az, hogy itthon sajnos a munkának más az értéke, nincs kellően megbecsülve. Ráadásul túl sok a Mikszáth- és Móricz-világból való rokon kapcsolat. Kint inkább a tehetség, szorgalom és rátermettség dominál.

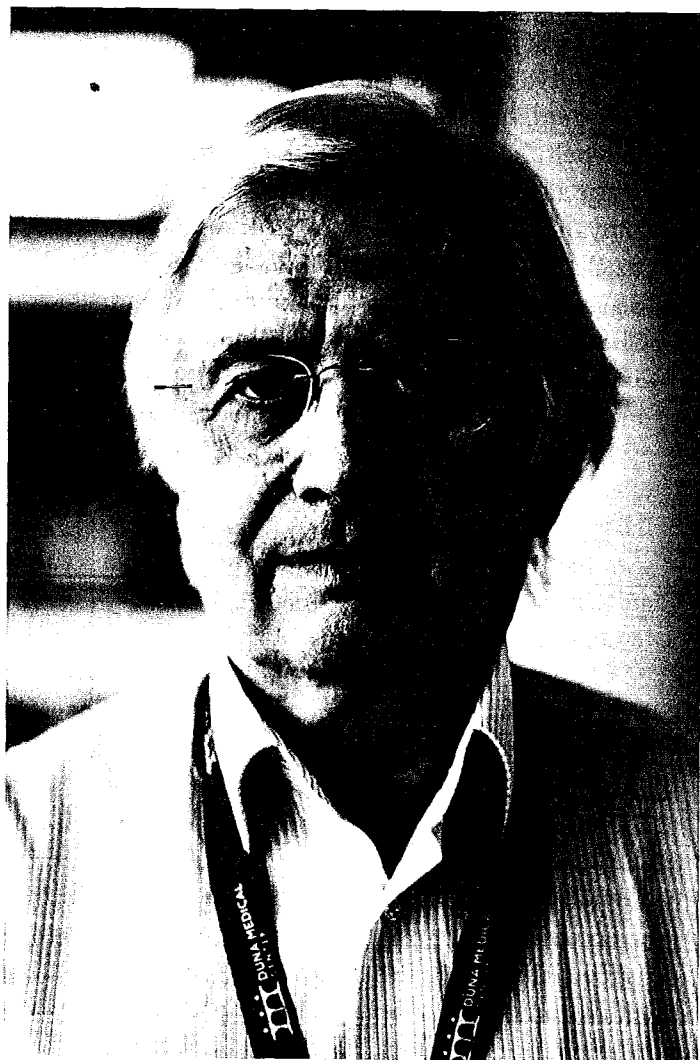
Most, hogy már szabadon össze lehet mérni a viszonyokat, látszik, anyagilag biztos, hogy jobb, de nem biztos, hogy szellemileg és emberi tartásban a kinti példa a tökéletes. De legalább van lehetőség kipróbálni.

Viszont nagyon fontos emlékezni, hogy ezt a szabadságot 1956 fiatalsága harcolta ki, akik fölfogták, hogy nem erre gondoltunk '45 után, nem így képzeltük el a szabadságot, nem jött jobb. És mertek cselekedni. Ez '56 győzelme.

Olyan jó visszagondolni arra, hogy mi még hősokról, igazi példaképekről tanultunk az iskolában! Én mérhetetlen tiszteletet érzek Wittner Mária iránt, aki a szabadságharc történéseit megszenvedte. És az ismert vagy ismeretlen

forradalmárok iránt, akik nem lettek, de lehetnének példaképpé állítva az utókor elé. Ez nagyon fontos lenne.

Emlékszem, hogy március 15-ét a szocializmusban is megünnepeztük, de október 23-nak még nincs meg a kellő jelentősége az ünnepek között. Bízom benne, hogy vagyunk jó néhányan az én generációból, akik komolyan vesszük, mint az életünk egyik legnagyobb csodáját, és beszélünk is erről a gyerekeinknek, unokáinknak. Ma nem lehetnénk így itt '56 hazaszeretetről és emberségről adott példája nélkül.

Bazsó Péter

Ezerarcú forradalom

„Később, mikor már nagyobb voltam, mesélte el apám, hogy azért nyomott le minket a földre, mert előttünk ment két srác, akiknél Molotov-koktél volt. Láttá az üveget a kezükben, és tudta, hogy baj lesz, ha jön a tank” – avat be emlékeibe dr. Bazsó Péter, a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett idegsebész. Milyen élmény a találkozás élete első halottjával a kisfiúnak? Menni vagy maradni az országban '56-ban – és később? Miért nem örült a forradalom egyes mozzanatainak a korábban perifériára szorított édesapa? Beszélgetés tankokról, akasztásról és a forradalom arcairól...

Amikor felkértem a beszélgetésre, úgy fogalmazott, hogy '56-tal kapcsolatban kalandos emlékei vannak. Hogy értette ezt?

Az '56-os emlékeim valóban kalandosak. Ha filmes forgatókönyvként nézem ezeket, akkor abban minden benne van. De azt gondolom, hogy mindent csak úgy lehet tisztességesen megítélni, ha egy adott milióbe helyezzük. Tehát megvizsgáljuk: kinek az élménye, honnan jött, hány éves volt, amikor ez a dolog történt, esetleg milyen szűrőkön keresztül látta azt, amit mindenki a saját valóságának érez. Ugye ez elég fontos gondolat, hogy mindnyájan azt hisszük igaznak, amit mi látunk.

Én hatéves voltam 1956-ban. Egy ilyen korú gyerek azért még nincs annyira befolyásolva, mert azt látja, amit lát a szemével, azt hallja, amit hall a rádióban meg amit a szülei mondanak.

Speciális a környezet, ahonnan jöttem, és maga a hely, ahol laktam. Egyetlen gyereke vagyok egy olyan családnak, ahol az édesapa úgy '55-ig zömében eléggé „hendikep” helyzetben volt, finoman fogalmazva. Felderítő pilóta volt a háború előtt – a magyar hadseregben kevesen voltak ilyenek. Így az ő háború utáni helyzete nem volt nagyon egyszerű. Mondjuk úgy, hogy nem hordozta őt a tenyerén a rendszer.

Az édesanyám nagypolgárlány volt. Mi a Nagy Ignác utca–Balaton utca sarkon laktunk, az V. kerületben. Az a sarokház a mienk volt, az édesanyám családjáé. Én ott nőttem fel, természetesen a háziúr leválasztott lakásában. Nem nyomorogtunk, mert még így is egy 120 m²-es lakásunk volt. Ez azért is fontos, mert attól a háztól kéttömbnyire van a Honvédelmi Minisztérium, egy sarokra van a Szent István

körút, két tömbbel mögöttünk az Igazságügyi Minisztérium meg a Markó. Négy tömbre meg már a Parlament. A forradalom idején eléggé a sűrűjében voltunk a dolgoknak.

Az apám hosszú időn keresztül ki volt tiltva Budapestről, az ötvenes évek elején pedig minden volt: vājár, kocsikísérő, majd aztán agronómus lett vidéken. Éppen '56 körül volt már, amikor tulajdonképpen hazajöhetett. Addig, ha jól emlékszem háromhavonta volt otthon. Megérkezett szombaton, és vasárnap ment vissza. Ez egy ilyen kitelepítésszerűség volt.

Tehát Ön éppen 1956-ban kezdte az iskolát...

Igen, szeptember elsején kezdtem a sulit. A forradalommal az volt az első találkozásom, hogy reggel, mikor felébredtem, megijedtem, hogy késő van, el fogunk késni az iskolából. Reklamáltam, hogy mért nem indulunk már. Mondták, hogy momentán nem aktuális, nem tudunk menni a suliba. A szüleim hallgatták a rádiót, otthon voltak mindhárman (édesapám, édesanyám, nagymamám). Érződött, hogy valami történik, és amit úgy hallottak a rádióból, azt kommentálták is. Nekünk négy erkélyünk volt, ebből három a Nagy Ignác utcára nézett, ahonnan én pontosan láttam, hogy mi van a Szent István körúton. Tehát láttam azt, hogy emberek mennek, és jó hangulat van.

A következő emlékemhez vissza kell kanyarodnom a miliőnk bemutatásához. Nekünk volt egy – elegánsan mondván – bejárónőnk. Ennél sokkal őszintébb, ha azt mondom: pótnagymama. A realitás pedig regénybe illő. Számvéber Teréznek hívták. Árva lány volt Süttőn, és nagyon tehetségesnek találta a helyi plébános, így szerzett neki helyet Pesten. Valahogy elkeveredtek a nagyapámék családjához

a plébánoson keresztül, így Teréz néni 16 éves korában elszegődött szakácsnőnek a családjához. Ez még a nagypolgári időkben volt természetesen. Később, 1952–53 körül Teréz néni megjelent a nagyszüleim-szüleim lakásán azzal, hogy jönne dolgozni. Mindent csak szatirikusan szabad nézni szerintem. Ezt is... Szóval képzeljük el azt a helyzetet, hogy megjelenik ez a nő egy olyan családnál, akinek államosították, elvették mindenét, és a papa vidékre van száműzve. A mamám ekkor a külkereskedelemben dolgozott, mert sok nyelven beszélt, így szükség volt rá... Tehát egyszer csak megjelenik Teréz néni, hogy jönne dolgozni. Akkor mondták neki, hogy momentán nem igazán van kapacitás arra, hogy őt fizessék. Erre azt felelte, hogy „Félreértettek engem! Én annyit kaptam ebben a családban, amikor idejöttem, hogy ha tudnak majd valamikor valamit fizetni, fizetnek, ha nem, nem.” Úgyhogy én, mint osztályidegen gyerek, mégiscsak úgy nőttem föl, hogy mindennap volt bejárónőnk, akinek ugyan nem volt mit főznie, de mégis ott volt...

Eltelt pár nap, tudták a rádióból a szüleim, hogy ott éppen, a Ráday utca, Bakáts tér környékén, nagy harcok folynak. Elkezdtek izgulni, anyám és nagyanyám, hogy „Mi lehet a Terézzel?!” Ugyanis ő éppen ott lakott. Telefonja nem volt. Apám, anyám és én elindultunk a Bakáts térre.

Utunk a Szabadság téren át vezetett. Ahol most a Bank Center Irodaház van, ott akkoriban egy grund volt. Ott láttam életem első halottját. A földön feküdt, mellette volt egy puska. Minden gond nélkül megmutatták a szüleim, hogy ez egy halott ember. A karján nemzetiszín szalaggal. Akkor nemzetőrnek tituláltuk.

Mentünk tovább a Madách térre. Arrafelé lövöldözés volt. A tér közepén jártunk, amikor furcsa zajt hallottunk. Az apám

lenyomott anyámat és engem a földre, és ránk feküdt. Akkor megláttam, hogy a csörömpölést a Gerlóczy utcából a Film-múzeum irányába kanyarodó tank okozza. Elég lassan jött. Később, mikor már nagyobb voltam, mesélte el apám, hogy azért nyomott le minket a földre, mert előttünk ment két srác, akiknél Molotov-koktél volt. Láttam az üveget a kezükben, és tudta, hogy baj lesz, ha jön a tank. És valóban: odadozták ezt a Molotov-koktét, amitől lerepült a tanknak a tornya. Én, mint gyerek, nem ijesztő, hanem érdekes élményként éltem ezt meg. Nagy durranást hallottunk, és ahogy lerepült a torony, a villamossínekre esett, és ott forgott egy darabig.

Folytatták az útjukat a Bakáts térre?

Igen. Utána eljutottunk Teréz néniékhez. Szerencsére rendben voltak. És mit csinált? Nekiállt főzni! Hogy ha már ott vagyunk, együnk valamit. Anyámék meg veszekedtek, hogy a nagymama otthon van egyedül a tolószékekben, csak kéne menni. Végül „A gyerekek enni kell!” felszólításnak engedve ettünk valamit (nevet).

Elégé morbid, hogy egy család egy gyerekkel keresztül-sétál a városon, amikor harcok vannak azért, hogy megnezzék, mi van a bejárónővel. Nagyon furcsán hangzik, de mégis nagyon jó emlék nekem.

Tehát 1956 pozitív emlék Önnek?

Beszéltem arról, hogy az elején jó hangulat volt a környezetben, de később ez már nem volt igaz. Pedig akkor még nem jöttek be az oroszok. Azt láttam, hogy apám, akinek '56 elvileg úgy jött, mint a megváltás, morgott.

Amikor jöttünk haza Teréz nénitől, a Nagykörúton indultunk vissza. A Király utca környékén láttam lógni egy embert lámpavason. Barna bőrkabátban, ami az ávosok differencia specifikája volt. Meg azoké, akiknek esetleg volt barna bőrkabátja, akár az előző életükből. Bennem nem realizálódott akkor, hogy egy ember lóg ott, mint ahogy a korábban említett halottnál sem. Jobban emlékszem most a puskájára, hogy milyen volt. Felhúzó, Manlicher – de nem emlékszem az arcára. Itt is csak a bőrkabátja emlékszem, és arra, hogy apám azt kezdte el otthon feszegetni, hogy senkinek nincs joga az önbíráskodáshoz. „Meg kell hagyni azt a lehetőséget, amit én is elvártam volna magammal szemben! Legyen formája a dolgoknak. A forradalmak természetesen nem erről szólnak, de mégis...” Ekkor ő már átlátta, hogy nincsenek kézben tartva a dolgok.

Felmerült a szüleiben, hogy itthagyják az országot?

November első-második napjában megjelent két ember, akiket én nem ismertem. Apámhoz jöttek, kérték, hogy menjen ki velük az erkélyre. Én is velük mehettem. Apám bajtársai voltak a háborúból. Szerezték két teherautót, és mondták, hogy segítenek felpakolni a család holmiját, aztán irány Ausztria! Tudni kell, hogy az édesanyámnak és nagymamámnak egyetlen rokona sem élt Magyarországon, mindenki Amerikában vagy Svájcban volt már. Tehát nekik nagyon is lehetett volna hova menni.

Apám gondolkodás nélkül ott, az erkélyen azt mondta: „Nem! Én magyar vagyok, itt akarok meghalni!” Nem az akadályozott meg minket ebben, hogy nem tudtuk volna

vinni a stafíringot, hiszen nem is volt. Ez egy nagyon fontos élmény nekem. Az életben nem hallottam őket otthon arról akár csak vitatkozni is, hogy ez jó döntés volt-e.

Miután elvégeztem az egyetemet, '76-ban először tudtam Nyugatra utazni a feleségemmel. Amikor léptünk ki a lakásból a csomagokkal, a szüleim annyit mondtak, hogy „Nem haragszunk, ha nem jöttök vissza.” Ennek a mondatnak semmi előzménye nem volt. Megbocsátották volna nekem azt, amit ők nem tettek meg sokkal rosszabb körülmények között.

Mire emlékszik még a forradalom napjaiból?

Pontos dátumot nem tudok, de már az oroszok itt voltak. Egyszer csak befordult egy tank a Szent István körútról a Nagy Ignác utcába. Pár métert ment, várakozott, majd ment tovább. Én kint voltam az erkélyen. Anyámék szerencsére nem voltak ott, mert egyébként mindig vissza lettem rángatva a lakásba. A házunkkal szemben volt egy lakatosműhely. Onnan kijöttek emberek, fölmásztak a tankra, és hidegvágóval elkezdtek kinyitni, mint a konzervdobozt. Ekkor jött apám, és bevitt onnan.

Pár nappal később megint egy tank érkezett. Az nem csinált semmi mást, csak egyszerűen megállt a Nagy Ignác utcában úgy, hogy a löveg pont a mi lakásunkra volt irányítva. Az édesapámnak a nővére ugyanabban a házban lakott, mint mi, csak a hatodikon. A tank érkezése után egy órával jött le, cipelt a hátán egy sodronyos, összehajtható ágyat. Ez egy fémkeretre erősített, rézsodronyból készült ágy volt, matraccal. Ezt egyébként pótágyként használták. A következő beszélgetést hallottam:

– Baba, mit keresel itt? – kérdezte apám.

– Itt a tank, le kell menni a pincébe! Szét fog itt löni mindent!

Erre apám, aki egyébként elég nyugodt ember volt, elkezdett üvölni, hogy „Mit képzelsz te?! Menjek le ezzel az ággal a pincébe? Ha már meg akarok halni, akkor azt a saját ágyamban teszem!” Ilyen volt az ő attitűdje.

Később, amikor még nem volt vége az egésznek, hanem utóvédharcok folytak, a mi házunkban is megjelentek fiatal katonák. Zömében a hatodik emeleti folyosón tartózkodtak. Kérdeztük, hogy mit keresnek. Azt mondták, csak idevezényelték őket azzal a parancssal, hogy ha gyanúsat látnak a háztömb közepén lévő kertben, akkor lőjenek oda. És mi a gyanús? Ha kutya van ott vagy macska, vagy netán anya vagy egy gyerek? Ez nem volt körülírva! De szerencsére aztán nem lőttek.

Amire emlékszem még, hogy vége volt már a forradalomnak, de a leverést követő első hónapokban nagyon erős orosz jelenlét volt ott, ahol mi laktunk. Például a bíróság előtt állt egy tank, a börtön oldalánál meg egy páncélautó. Nagyon fiatal orosz katonák voltak benne. (Később megtudtam, hogy zömében kaukázusiakat hoztak ide a kulturális és környezeti különbség miatt. Amúgy is úgy tudták, hogy Egyiptomba mennek, Szuezebe.) Itt álltak ezek a tizenéves srácok, azt sem tudták, hol vannak, mi van itt. Már nem voltak harcok, csak biztosítaniuk kellett a rendet. Nem adtak a kezükbe lőfegyvert, mert tudták, hogy félni fognak. Onnan tudom ilyen részletesen, mert iskolába a Szemere utcába jártam. Akkor meg lehetett csinálni, még '56-ban is, hogy a hatéves gyerek a szintén hatéves barátjával felnőtt nélkül megy iskolába...

A Nagy Ignác–Markó sarkon tehát ott volt a tank. A gyereket meg persze hogy érdekli! Odamentünk, és ezek a srácok fölemeltek minket, hogy megmutassák. Aztán kérdeztem apámat, hogy lehet az, hogy a puskának nincsen csőve. Egy puskatuson csak egy szurony volt. Így tudtam meg, hogy nincs lőfegyverük.

Tehát én úgy találkoztam a megszállókkal, hogy a gyerekek megmutogatták a tankot. Ugyanaz a megszálló, aki előtte esetleg lelőtte valamelyik hozzátartozónkat. Ez is egy arca a forradalomnak...

'56 nagyon fontos élmény volt a belső fejlődésem szempontjából. Megtanított, hogy a dolgoknak igenis több oldala van, és nagyon sok múlik az egyéneken és az egyéni döntéseken.

Nagyon érdekes, hogy '89 és '90 eleje kicsit olyan volt, mint '56 eleje. Utána minden ugyanúgy alakult, mint a forradalomban, csak jobban elhúzva. Nem volt külső nyomás, de ugyanazokat a reakciókat láthatjuk. 1956-ban azt hallottam, apám azon búsong, hogy megint az van, ami ebben az országban lenni szokott. És ez nagyon érdekes, mert ennek most van megint utóélete. Egy ideig eufória van, utána elkezdjük gyilkolni egymást. Mindenki csak a saját igazát nézi, nem találjuk meg a közös utat. Ezt a csapatsportoknál kitűnően lehet látni. Ha véletlenül kikapunk, akkor sosem azt nézzük, mit lehet tanulni az esetből, hanem azt mondjuk, hogy csaltak, rossz volt a bíró stb.... Semmit sem az értékén kezelünk, szubjektív, saját magunknak festett, hamis világban élünk, és ahhoz ragaszkodunk. Ez rendkívül bénítja a haladást. Ezt hívom magyar átoknak. Azt hiszem, hogy a világ egyik legjobb túlélő nemzete vagyunk – mégis totálisan életképtelenek. Élni nem, csak túlélni tudunk.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
Súlyos örökség – <i>Jánosi Katalin</i>	9
Lázadó és igazságkereső utakon – <i>Varga Miklós</i>	33
Egyensúlyban – <i>Lázár Tibor</i>	43
Helytállás a határon innen és túl – <i>Kelemen László</i>	53
Őszinteség és kitartás – <i>Horgas Eszter</i>	65
Béke legyen hazánkban! – <i>Gulyás László</i>	73
Szinesztézia – <i>Bornai Tibor</i>	81
A Várhegy titkai – <i>Seibriger Erzsébet</i>	97
'56 főállásban – <i>dr. Lénárt András</i>	105
Akinek a forradalom a sorsa... – <i>Szűcs Gyula</i>	117
Egyetemisták akkor és most – <i>Daku Dávid</i>	131
Törések mentén – <i>Vámos Miklós</i>	139
Megbocsátás és emlékezés – <i>Tirnován Tamás</i>	149
Örökségünk az, ami jó – <i>Géczi Erika</i>	159
Különböző nézőpontok – <i>Para-Kovács Imre</i>	165
Nagyapáról unokára – <i>dr. Erős Levente</i>	173
Vallás és politika – <i>Köves Slomó</i>	181
Kalandvágyból itthon maradni – <i>Kiss Zoltán Zéro</i>	189
Kívülállásból azonosulás – <i>Joshi Bharat</i>	201
Aki a lángot őrzi – <i>dr. Korsósné dr. Delacasse Krisztina</i>	207
Wellness hétvégék ünnepe? – <i>Dénes Tamás</i>	219
Pannonia Sacra – <i>Kovács Gergely</i>	227
Példaképek és szabálytalan előzés – <i>Tordai Teri</i>	241
Ezerarcú forradalom – <i>dr. Bazsó Péter</i>	251

X 261771

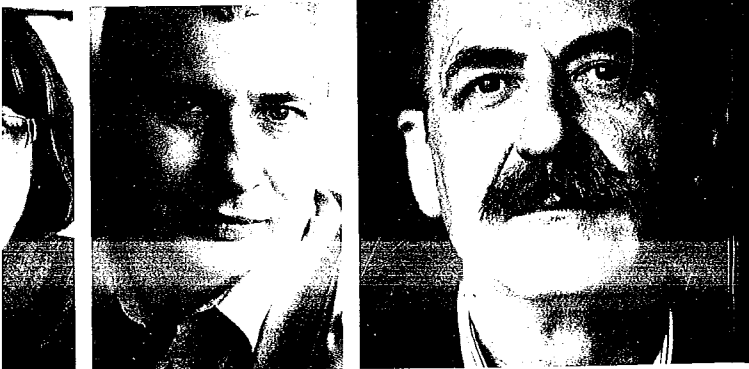
Milyen lenyomatot hagyott bennünk 1956?

Történelem alulnézetből, avagy családi emlékek, személyes történetek az ominózus esztől, ami után minden más lett. Hogyan lesz egy 17 éves gyárimunkás fiúból néhány nap leforgása alatt forradalmár? Mi történt Erdélyben '56-ban? Mikor eszmél rá hat éves kislány, hogy a nagyapja Magyarország legfontosabb embere? Hogyan él tovább az, akinek a menyasszonya örökre elhagyta az országot? Hogyan válik a távoli kultúrából idegen október 23. szellemiségét átvezető emberre?

Milyen és ezekhez hasonló kérdésekre válaszol többek között Horgas Eszter, Varga Miklós, Kiss Zoltán Zóro, Tordai Teri, Vámos Miklós, Bornai Tibor és sokan mások. A külsős, szívszorító vagy kalandos emlékekből megismerhetjük az ezerarcú forradalom néhány emberi mozzanatát.

Naszvadi Judith családi érintettsége okán is kezdte el feltenni a kérdéseket előbb szűkebb, majd tágabb környezetében.

60. évfordulóra így, ezekből az interjúkból állt össze A mi '56-unk.

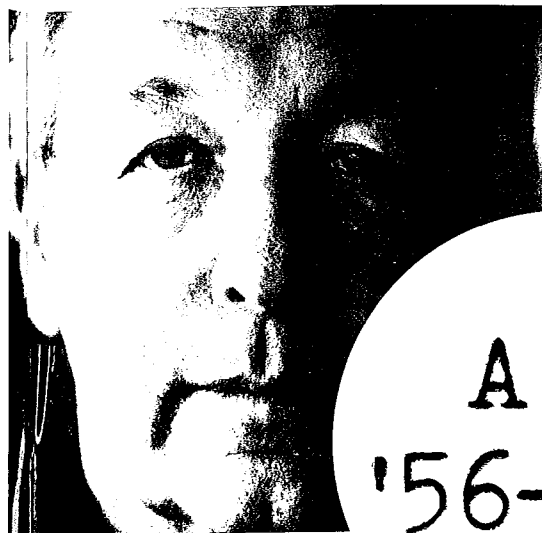

'56-unk

XA 215287

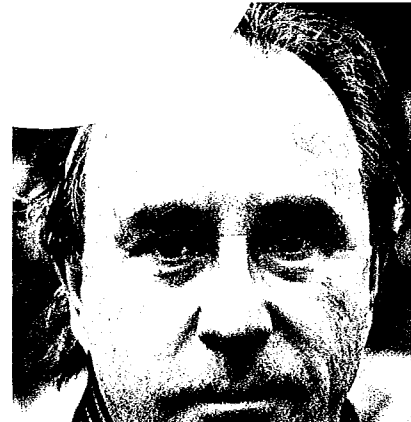
Naszva

figyelem kiadó

figyelem kiadó

A mi '56-unk

Naszvadi Judith